

1858
3096

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ

κατὰ τὸν τελευταῖον παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας
προκηρυχθέντα διαγωνισμὸν

ΧΑΡΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ἸΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. καὶ καθηγητῆ τῆς Θεολογίας ἐν τῇ Ἐθνικῇ Πανεπιστημίᾳ

Ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
1888

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν κάτωθι ὑπογραφήν μου
θεωρεῖται κλοπιμαῖον καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

A. Δημιουργοπούλου

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τὸν Κύριον

Ἀναστ. Διομήδη Κυριακόν.

Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν τὰ ἄρθρα 7 καὶ 8 τοῦ ἀπὸ 22 Ἰουνίου 1882 ΔΑΜΒ' Νόμου καὶ τὸ ἄρθρον 16 τοῦ ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους Β. Διατάγματος περὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης καὶ τῆς κατωτέρας ἐκπαίδευσως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κατὰ τὰ ἄρθρα 9 καὶ 14 τοῦ αὐτοῦ Διατάγματος ἐκθέσεως τῆς τρίτης ἐπιτροπείας τῶν κριτῶν τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς μέσης ἐκπαίδευσως γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι τὴν εἰς τὸν διαγωνισμὸν παρ' ὑμῶν ὑποβληθεῖσαν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν, ἐγκρίνομεν ὅπως εἰσαχθῆ ἐπὶ τετραετίαν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς σχολικοῦ ἔτους ὡς μόνον διδακτικὸν βιβλίον διὰ τοὺς μαθητάς τῶν γυμνασίων τοῦ κράτους δημοσίων, δημοσυντηρητῶν καὶ ἰδιωτικῶν. Καλεῖσθε δὲ ὅπως συμμορφωθῆτε πρὸς τὸ ἄρθρον 6 τοῦ ΔΑΜΒ' νόμου καὶ πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ΑΧΙ' Νόμου τῆς 20 Δεκεμβρίου 1887 καὶ πρὸς τὸ ἄρθρον 18 τοῦ ἀπὸ 4 Σεπτεμβρίου 1882 Β. Διατάγματος καὶ τὸ ἄρθρον 17 τοῦ αὐτοῦ Διατάγματος ὡς ἀντεκατεστάθη συμπληρωθὲν δι' ὁμοίου τῆς 4 Ἰουνίου 1884.

Ὁ ὑπουργός
Π. ΜΑΝΕΤΑΣ

Ὁ Διεκπεραιωτής
Σ. Μ. Παρίσης

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν Κορ Ἀναστάσιον Δ. Κυριακοῦ καθηγητὴν τῆς
Θεολογίας ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἡ Σύνοδος ἐπιστρέφουσα ὑμῖν τὰ ὑποβληθέντα αὐτῇ
χειρόγραφα τῆς ὑφ' ὑμῶν συνταχθείσης χριστιανικῆς Ἠθι-
κῆς καὶ Κατηχήσεως ἐγκρίνει τὴν δημοσίευσιν τούτων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 12 Μαΐου 1876.

† Ὁ Ἀθηῶν ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, πρόεδρος
† Ὁ Νάξου ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ,
† Ὁ Καρυστίας ΜΑΚΑΡΙΟΣ,
† Ὁ Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας ΑΝΘΙΜΟΣ.

Ὁ Β' Γραμματεὺς

(Γ. Σ.) Ἀρχιμ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

Τί είναι χριστιανική ήθικη;

Χριστιανική ήθικη είναι ή έπιστημονική διδασκαλία περί τών ήθών τών εις τόν χριστιανόν προπόντων κατά τās άγίας Γραφάς. Η χριστιανική δηλ. ήθικη έχουσα ώς κυριώτατον αύτης όδηγόν τās Γραφάς, εξετάζει όποιος πρέπει νά ήναι ό βίος του χριστιανού, τίνες κανόνες ήθικούς πρέπει νά ακολουθή, τίνα είναι τὰ καθήκοντα αύτου προς τόν Θεόν, προς τόν πλησίον και προς έαυτόν, τίνες άρετάς πρέπει νά ασκή και τίνες κακίας νά φεύγη, ίνα ήναι άληθής χριστιανός.

§ 2.

Τίς ή αξία της χριστιανικής ήθικης;

Η αξία της χριστιανικής ήθικης δεικνύεται 1) έκ της ύποθέσεως αύτης. Δέν ύπάρχουσι σπουδαιότερα και μάλλον ενδιαφέροντα δια τόν ανθρώπινον

νοῦν ζητήματα ἢ ταῦτα· τίς εἶναι ὁ νόμος, ὅστις πρέπει νὰ κανονίξῃ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· πότε ὁ ἄνθρωπος πράττει κατ' ἀρετὴν καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα καὶ πότε κακῶς· τί εἶναι δίκαιον, τί ἄδικον· τί ἀγαθόν, τί κακόν· τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Πάντα δὲ ταῦτα εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. 2) Ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Σκοπὸς αὐτῆς εἶναι νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ ἀγαθόν καὶ νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἐκεῖνο μὲν παριστῶσα καὶ δεικνύουσα ὡς τὸν ἀληθῆ προορισμὸν ἡμῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρεκτροπὴν καὶ ἀποπλάνησιν. Τίς ἄλλη ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἱερώτερον σκοπόν; 3) Ἐκ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀγνοίας τῆς ἠθικῆς. Πόσοι χριστιανοὶ καλούμενοι, ἀγνοοῦντες τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸς καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ καθήκοντα, ζῶσι βίον ὅλως ἀπάδοντα πρὸς χριστιανούς! Δὲν ἀρκεῖ μὲν βεβαίως ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως ἦναί τις ἐνάρετος, καὶ μεταξὺ τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς πράξεως αὐτοῦ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι πάντοτε ὁ πρῶτος ὅρος τῆς πράξεως αὐτοῦ. Πῶς δύναμαι νὰ πράττω πάντοτε τὰ καθήκοντά μου, ὅταν ἡ ἀγνοῶ ἐντελῶς αὐτά, ἡ γινώρισκω αὐτὰ κακῶς; Καὶ ναὶ μὲν ἡ ὅλη χριστιανικὴ ἀνατροφή ἡμῶν καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη θρησκευτικὴ ἡμῶν μόρφωσις ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο μάθημα, τὸ ὅποσον ὡς κύριον αὐτοῦ ἔργον ἔχει νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀκριβῆ ἐννοιαν τῶν καθηκόντων ἡμῶν, καὶ

νά διδάξη ἡμᾶς, ὅποιος πρέπει νά ᾔναι ὁ βίος ἡμῶν ὡς
 χριστιανῶν (*).

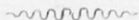
§ 3.

Πῶς διαιροῦμεν τὴν Ἠθικὴν;

Τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη,
 τὸ Γενικόν, ἐν ᾧ ἐκθέτομεν τὰς ἀρχὰς τῆς
 χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ ἐξετάζομεν γενι-
 κῶς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ, δηλ. τίς εἶναι ὁ
 ὕψιστος ἠθικὸς νόμος, καθ' ὃν πρέπει ὁ χριστιανὸς νά
 πράττει, τί εἶναι καθήκον, τί δικαίωμα, τί συνειδήσις,
 τί ἐλευθέρᾳ θέλησις, τί ἀρετὴ καὶ τί κακία, καὶ τὸ
 Εἰδικόν, ἐν ᾧ ἐξετάζομεν εἰδικῶς τὰ καθήκοντα
 τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον
 καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ἐκθέτοντες τὰ καθήκοντα τοῦ ἀν-
 θρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πραγματευόμεθα περὶ πίστεως,
 ἀγάπης καὶ ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεόν καὶ περὶ προσευχῆς
 καὶ καλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς δὲ
 τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ταῦτα διαιροῦμεν εἰς τὸ
 καθήκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον τοῦ σεβασμοῦ
 πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν τοῦ πλησίον· τῆς
 φιλαληθείας πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτοῦ εἰς
 τὸ ἀγαθόν· καὶ εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου θεωρου-

(*) Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς Κατηχήσεως, ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ
 δεκαλόγου, ἐκτίθεται ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖ διδάσκεται
 συντόμως, καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τάξεως, ἀναπτύσσεται ἐν τῇ χρι-
 στιανικῇ Ἠθικῇ κατὰ πλάτος καὶ εὐμεθόδως.

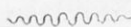
μένου ως μέλους τῆς οικογενείας, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τέλος τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν ἑαυτοῦ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ.

§ 4

Τίς ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ;

Ἵνα γνωρίζωμεν, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ, πῶς ἐν γένει ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ κανονίῃ τὸν βίον του, πρέπει νὰ εὐρωμεν τὸν ὑψιστὸν ἠθικὸν νόμον, τὸν ὅποιον πρέπει νὰ ἀκολουθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποῦ νὰ παράγῳνται ἀναγκαίως πάντα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν ταῖς διαφόροις σχέσεσιν αὐτοῦ καὶ ταῖς ποικίλαις περιστάσεσι τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, τίς εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς οὓς κυρίως ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα αὐτοῦ.

Ὁ Θεός, καθὼς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου ἐν γένει, ὅστις δὲν ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ προέλθῃ (τοῦτο θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῇ τις), οὕτως εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλά-

σθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡς ἡ κορωνὶς τῆς κτίσεως, κατ' εἰκόνα Θεοῦ (Γεν. α', 26. β', 7), ὡς ὃν δηλ. πνευματικόν, τ. ἔ. λογικόν καὶ ἐλεύθερον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν προορισμὸν διὰ τῆς δυνατῆς τελειοποιήσεώς του νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ, ἐν ἧ ἐνώσει εὐρίσκει τὴν πλήρωσιν τῶν ὑψίστων ἑαυτοῦ πνευματικῶν πόθων ἢ τὴν ἑαυτοῦ μακαριότητα· διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄκρον ἢ ὑψίστον ἀγαθόν. Οὐ μόνον δ' ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ προικίσας αὐτὸν μετὰ τοσοῦτον ὑψηλῶν δώρων ὑπέδειξεν αὐτῷ τοσοῦτον μέγαν προορισμὸν, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, ὡν πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ αὐτὸν ἡ Γραφή «πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 16). Εἰς τὸν Θεὸν λοιπὸν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν· αὐτὸς εἶναι δι' αὐτὸν τὸ πρότυπον πάσης τελειότητος, πρὸς ἣν πρέπει νὰ σπουδάζῃ, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ τείνῃ, ὁ πατήρ, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Ὁ δὲ πλησίον, τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος, εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ ὁμοιον ἡμῖν, φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὃν λογικόν καὶ ἐλεύθερον, μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ. Ἡ Γραφή θεωρεῖ πάντας τοὺς ἀνθρώπους προελθόντας ἐκ τῆς αὐτῆς πρωτοπλάστου οἰκογενείας. «Ἐποίησε, λέγει ὁ Παῦλος, ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ. ιζ', 24). Ὡς λογικοὶ καὶ ἐλεύθεροι πάντες οἱ ἀνθρώποι εἶναι ἴσης ἀξίας. Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν δὲν διαφέρει κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ὁ Ἰουδαῖος

καὶ ὁ Ἕλληνας, ὁ δοῦλος καὶ ὁ ἐλεύθερος, τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θήλυ (Γαλ. γ', 28), ἀλλὰ πάντες εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδελφοί.

Κατὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εἶναι σχέσις πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην, υἱοῦ πρὸς πατέρα, πρὸς ὃν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν, καὶ πρὸς ὃν ὡς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν δεόν νὰ τείνη, πρὸς δὲ τὸν πλησίον σχέσις πρὸς ὅμοιον πλάσμα πεπροικισμένον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης, δηλ. λογικῆς ἀξίας, ἤτοι σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφόν (*).

§ 5.

Τίς ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάων, καὶ πῶς δεικνύεται ὅτι εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ;

Ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ αὐτοῦ ἢ ὁ πληρῆς ἀγάπης πρὸς αὐτὸν πατήρ, ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφός, πλάσμα ὅμοιον αὐτῷ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἀξίας πεπροικισμένον, ὡς ἠθικὸς νόμος (***) τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, δύναται ἀναγκαιῶς νὰ ἐξαχθῇ οὗτος: Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ ἀγα-

(*) Ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν καὶ τὴν ὑγιᾶ λογικὴν τριαύτην, τοῦτο ἀναπτύσσεται καὶ ἀποδεικνύεται ἐν τῇ Κατηχήσει. Ὅρα ἡμετέρας Χριστιανικῆς Κατηχήσεως §§ 18 καὶ 19.

(**) Ἡθικὸν νόμον καλοῦμεν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ρυθμίζωνται τὰ ἤθη ἢ αἱ πράξεις ἡμῶν.

πᾶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτὸν. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἐχαρακτήρισεν ὡς ὕψιστον ἠθικὸν νόμον αὐ- τὸς ὁ Κύριος εἰπὼν, ὅτι ἐν ταῖς ἐντολαῖς « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεὸν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου » καὶ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν », ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προ- φῆται κρέμανται (Ματθ. κβ', 40). Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνώτατον ἠθικὸν νόμον πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθ- μιζῇ τὸν βίον του, πράττων μὲν πᾶν ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλη- σίον ὡς ἀγαθόν, ἀποφεύγων δὲ πᾶν ὅ,τι ἀπάξει ὡς κα- κὸν ἢ ἁμαρτίαν. Πᾶσαι ἐν γένει αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώ- που δύνανται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ πράττῃ ὅ, τι ἡδύνη ἀπλῶς τὸς αἰσθήσεις του, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρ- χὴ τῶν ἡδονικῶν, ἢ ὅ,τι ἀπλῶς συμφέρει ἡμῖν καὶ κο- λακεύει τὸν ἐγωῖσμόν ἡμῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγωῖ- στῶν, ἀλλ' ὅ,τι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπαγορεύεται ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ὡς σύμφωνον ὀηλ. πρὸς τὴν ὀφει- λομένην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην· αὕτη εἶ- ναι ἡ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδο- νικῶν ἀποκτηνώνει τὸν ἄνθρωπον, καθιστῶσα ἀνίκανον πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἣτις πολλάκις ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς ἰδίας εὐπαθείας. Καὶ ἡ τῶν ἐγωῖστῶν δὲ ἀρχὴ ἡ δεχομένη ὡς ὕψιστον νόμον τοῦ βίου τὸ συμφέρον ἐξευτελίζει τὸν ἄν- θρωπον καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τὴν ἀπαιτοῦσαν πολλάκις τὴν αὐταπάρνησιν. Μόνῃ ἡ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, ὀδηγοῦσα εἰς

τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς αὐτοθυ-
σίας. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν παντὶ ἀν-
θρώπῳ. Διότι πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι εἶναι ὑπό-
χρεως νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἔχει ἔμφυ-
τον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· ἢ συνειδήσις
τοῦ ὑπαγορεύει αὐτῷ ὡς πρακτέον μὲν τὸ ἀγαθόν, φευ-
κτέον δὲ τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ ὁ Παῦλος τὸν νόμον
τοῦτον «γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν» (Ῥωμ. 6', 16).
Ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνέγραψεν αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν·
διὰ τοῦτο ἐκφράζει τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ὁ κατ' αὐ-
τὸν πράττων, πράττει κατ' αὐτὸ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέ-
λημα. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον πάντοτε ἀνεγνώριζεν ὁ ἀν-
θρώπος· ὅτι ὑπαγορεύει ἡμῖν σήμερον ὡς ὄρθον καὶ δι-
καιον, ὑπηγόρευε τοῖς ἀνθρώποις ὡς τοιοῦτο καὶ πρὸ χι-
λιάδων ἐτῶν, καὶ θέλει ὑπαγορεύει ὡς τοιοῦτο καὶ μετὰ
χιλιάδας ἐτῶν. Τὸ κλέπτειν πάντοτε ἦτο κακόν, καὶ θὰ
θεωρῆται πάντοτε ὡς τοιοῦτο· τὸ εὐεργετεῖν τὸναντίον κα-
λόν· τὸ σέβεσθαι τὸ θεῖον ἀρετὴ· ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἀσέβεια
κακία. Ἄν ὑπῆρξαν δὲ ἢ ὑπάρχουσιν ἐντελῶς βάρβαροι
καὶ ἄγριοι λαοί, παρ' οἷς ἐπικρατοῦσιν ἠθικαὶ ἰδέαι διε-
στραμμέναι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ἠθικὸς
νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διότι ἀνερευῶντες
τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν
αὐτὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀγριότητος καὶ βαρβαρότη-
τος, ἥτις εἶναι παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ
τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποθηρίωσις, ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει
τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡμερότητος, ἥτις εἶναι ἡ κανονικὴ
κατάστασις αὐτοῦ, ἀπαραλλάκτως, ὅπως ἐρευῶντες τὰς
ιδιότητας φυτοῦ τινος πρέπει νὰ λάβωμεν αὐτὸ ἐν τῇ κα-
νονικῇ του ἀναπτύξει, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ καταστάσει μαρασμοῦ.

Ἡ ἀμαρτία καὶ ἡ διαφθορά, ἥτις ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν ἀρξάμενη διεδόθη εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἐξησθένισε μὲν καὶ διέστρεψε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀλλὰ μόνον ἐξησθένισε, δὲν ἀπέπνιξεν ὅλως αὐτήν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη κατὰ τὸν Παῦλον «φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποιοῦν» (αὐτόθι). Καὶ αὐτοὶ οἱ βαρβαρώτατοι ἄνθρωποι ἔχουσιν ὅπως δὴποτε ἠθικὰς τινὰς ἐννοίας. Διὰ τοῦ θεοῦ φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Π. καὶ Κ. Δ. καὶ διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς ὁ ἠθικὸς νόμος ἀποκτᾷ ἐν τῷ ἀναγεννημένῳ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ καθαρότητα καὶ ἰσχύν.

§ 6.

Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος;

Ὁ ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ ἐκπληροῦται μετὰ εἰλικρινοῦς διαθέσεως, ἐξ ἀγάπης δηλ. πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλους σκοποὺς. Ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινα πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς ὃν ἀναφέρεται ἡ πράξις, ἀλλ' ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου, τότε ἡ ἀγαθὴ αὕτη πράξις οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρετὴ τῶν Φαρισαίων, ἣν σφοδρότατα διὰ τοῦτο ἐλέγχει ὁ Κύριος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, οἵτινες τὰ πάντα ἐποιοῦν «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις» (Ματθ. 5', 1). Μόνον ὅταν τὸ ἐλατῆριον τῆς πράξεως ἦναι ἀγαθόν, τότε ἡ καθ' ἑαυτὴν ἢ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις εἶναι καὶ ἠθικῶς (ὡς πρὸς τὸν πράττοντα) ἀγαθὴ. Ὅταν τὸναντίον ὁ σκοπὸς ἦναι κακός, δύναται ἡ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις νὰ μεταβληθῇ εἰς

ἠθικῶς κακὴν. Ὅταν πρὸς δίδω χρήματα εἰς ἐνδεᾶ τινὰ, ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν πρὸς πονηρὸν τινὰ σκοπὸν, ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἐμοῦ λ. γ., τότε μεταστρέφω τὴν εὐεργεσίαν πρὸς αὐτὸν εἰς ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Δὲν συμβαίνει ὅμως καὶ τἀνάπαλιν ὁμολ. οὐσιωδῶς ἢ καθ' ἑαυτὴν κακὴ πράξις δὲν δύναται νὰ μεταστραφῇ εἰς ἠθικῶς ἀγαθὴν, διότι ὁπρᾶττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχεν ἴσως ἀγαθὸν σκοπὸν, καθότι ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα, ὅπως ἐδίδασκον οἱ Ἰησοῦται. Δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ ἀφαιρέσω τὴν περιουσίαν του, ὅπως εὐεργετήσω ἄλλον· διότι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλανθρωπία ὀφείλονται πρὸς πάντας. Ἡ πράξις λοιπὸν ἵνα ᾖ ἀγαθὴ, πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν ἢ ἠθικῶς νὰ ᾖ ἀγαθὴ. Οὕτω πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος.

§ 7.

Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα;

Καθῆκον λέγεται πᾶσα πράξις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης. Π. δ. γ. ὁ ἠθικὸς νόμος μοὶ ἐπιβάλλει νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς. Τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς εἶναι καθήκον μου. Τὰ καθήκοντα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς ἀποφατικὰ καὶ εἰς θετικὰ· ἀποφατικὰ εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύουσί τι, ὡς μὴ κλέψῃς· θετικὰ τὰ ἐπιβάλλοντά τι, ὡς ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἄλλων. Ἐπειτα διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς ἀπόλυτα ἢ γενικὰ καὶ εἰς σχετικὰ ἢ εἰδικὰ. Καὶ ἀπόλυτα μὲν ἢ γενικὰ λέγονται τὰ καθολικὰ καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου, ὡς ἀγαπᾶ τὸν Θεόν, τῆρει τὰς ὑποσχέσεις σου. Σχετικὰ δὲ

ἢ εἰδικὰ λέγονται τὰ καθήκοντα τὰ γεννώμενα ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκαιοθελῶς συνήψαμεν, ἢ αἵτινες δὲν ἐπιβαρύνουσιν ἀπολύτως πάντα ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον, οἷον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν ἐταίρων ἐνὸς συλλόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, δύναται ταῦτα νὰ διαιρεθῶσιν εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν (Μὴ λατρεύης τὰ εἰδῶλα· μὴ ἐπιθυμῆς τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα· φρόντιζε περὶ τῆς ἀνάπτυξεως τοῦ νοῦ σου καὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου). Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα, διαιροῦνται εἰς δικαιοσύνης καὶ εἰς φιλοφροσύνης καθήκοντα· καὶ ἐκεῖνα μὲν ἀποβλέπουσι εἰς τὸ νὰ μὴ βλάβῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του (μὴ φονεύσης), ταῦτα δὲ εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν (σῶζε τὴν κινδυνεύουσαν ἀδίκως ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου)· ἐκεῖνα ἐκδιάζονται καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν νόμων· ταῦτα ἀφίνονται εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου ἀνθρώπου, διότι εὐεργεσία βεβιασμένη δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀληθῆς εὐεργεσία. Ἄλλὰ καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ εἶναι ἐπίσης σπουδαῖα καθήκοντα, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τῶν δευτέρων δεικνύεται ὁ ἀληθῶς ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθῆς χριστιανός· διότι τὰ πρῶτα δύναται νὰ τηρῶνται καὶ παρὰ τῶν κακῶν ἐκ φόβου μόνον τῶν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἀπειλουμένων τιμωριῶν· τὰ δὲ δευτέρα προϋποθέτουσι πάντοτε ἀγαθὴν διάθεσιν, σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τὴν μέλλουσαν περιγράφων κρίσιν, κηρύττει ἀξιολογῆσαι οὐχὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοὺς θρέψαντας τοὺς πεινῶντας, ποτίσαντας τοὺς διψῶντας, συναγαγόντας τοὺς ξένους,

περιβαλόντας τοὺς γυμνοὺς καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κέ, 31—46).

§ 8.

Πῶς δεικνύονται τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν ἀξίαν;

Τὰ καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν των διαφέρουσι κατὰ τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπαιτουμένου πράγματος, κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ πρὸς ὃ ἀναφέρονται προσώπου, κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὴν χρείαν τῶν πρὸς οὓς ἔχομεν τὰ καθήκοντα. Ὅσα εἶναι σπουδαιότερα ἢ ιδιότης τοῦ ἀπαιτουμένου πράγματος, τοσοῦτον σπουδαιότερον εἶναι καὶ τὸ καθήκον. Πδχ. τὸ καθήκον τοῦ μὴ ἀφαιρεῖν τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον εἶναι πολὺ μεγαλύτερον τοῦ καθήκοντος τοῦ μὴ ἀφαιρεῖν τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου· διότι ἡ ζωὴ εἶναι μεγαλύτερον ἀγαθὸν τῆς περιουσίας. Ὅσον εἶναι μεγαλητέρα ἢ ἀξία τοῦ προσώπου, πρὸς ὃ ἀναφέρεται τὸ καθήκον, τόσον μεγαλύτερον εἶναι καὶ τὸ καθήκον. Πδχ. τὸ καθήκον τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸ θεῆλημα τοῦ Θεοῦ ἢ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι ἀνώτερον τοῦ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχάς· διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἡμῖν τοσοῦτον σεβαστοὶ ὅσον ὁ Θεός. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων, πρὸς οὓς ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα, ἐξαρτᾶται ἡ σπουδαιότης αὐτῶν· διὰ τοῦτο ἡ εὐεργεσία πρὸς πόλιν ὅλην εἶναι μεγαλητέρα τῆς πρὸς ἄτομον· διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐεργετουμένων μεῖζων. Τέλος καὶ ἡ μεγαλητέρα χρεία καθιστᾷ σπουδαιότερον καθήκοντι. Πδχ. ἡ βοήθεια πρὸς κινδυνεύοντα εἶναι μεγαλύτερον καθήκον τῆς πρὸς δυνάμενον καὶ ἄλλοθεν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας του· διότι ἡ χρεία τοῦ πρώτου

εἶναι μεγαλύτερα. Τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν καθήκοντων κατὰ τὴν ἀξίαν πρέπει νὰ λαμβάνη τις ἐπιμελῶς ὑπ' ὄψιν, διότι πολλαχίς ἐν τῷ βίῳ συμβαίνει σύγκρουσις καθήκοντων, ὥστε εἶναι τις ἠναγκασμένος τὸ μὲν νὰ πράξῃ, τὸ δὲ νὰ παραλείψῃ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ προτιμῶνται τὰ σπουδαιότερα τῶν ἥττον σπουδαίων.

§ 9.

Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα;

Δικαίωμα εἶναι ἡ πρὸς τι ἐξουσία, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος. Καθὼς δηλ. ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους, οὕτως ἐπιβάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιούμεθα νὰ ἀπαιτῶμεν. Ἡ ἐξουσία πρὸς τὸ ἀπαιτεῖν τι ἢ οὕτως ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου δομένη εἶναι δικαίωμα ἡμῶν. Πῶς. καθὼς ἔχω ἐγὼ τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, οὕτως ἔχω παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ, οἱ ἄλλοι νὰ σέβωνται τὴν ζωὴν μου, ἔχω δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς μου. Καὶ τὰ δικαιώματα δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς ἀπόλυτα (ἢ φυσικὰ) καὶ εἰς σχετικὰ (ἢ ἐπίκτητα). Τὰ πρῶτα ἔχομεν ἐκ φύσεως. Ἐχω λ. χ. τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίζω τὴν ζωὴν μου. Τὰ δευτέρω γεννῶνται ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκιοθελῶς συνήψαμεν, ὡς δικαιοῦμαι νὰ μετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος εταιρείας. Τὰ δικαιώματα ἔπειτα εἶναι ἢ προσωπικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς τὸ πρόσωπον, ἢ πραγματικά, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα. Τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς τιμῆς ἡμῶν εἶναι προσωπικόν· τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περι-

ουσίας ἡμῶν εἶναι πραγματικόν. Ἄλλη διαίρεσις τῶν δικαιωμάτων εἶναι ἡ εἰς ὠρισμένα, τοιαῦτα δηλ. τὰ ὅποια ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου δύνανται νὰ ἐχθιασθῶσι, καὶ εἰς ἀόριστα, τοιαῦτα τὰ ὅποια δὲν δύνανται διὰ νόμων νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐχθιασθῶσιν, ἀφινόμενης τῆς τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ μὲν πρῶτα σκοποῦσι νὰ ἀποσοβήσωσιν, ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ δεύτερα σκοποῦσι νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Παράδειγμα ὠρισμένου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου· ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ σεβασθῇ τὸ δικαίωμά μου τοῦτο, καὶ θέλῃ νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν περιουσίαν μου, δύναμαι ἐπικαλούμενος ὑπὲρ ἑμαυτοῦ τοὺς πολιτικούς νόμους νὰ διεκδικήσω τὸ δικαίωμά μου, καὶ νὰ ἐχθιάσω τὸν σεβασμὸν του παρὰ τοῦ ἄλλου. Παράδειγμα ἀορίστου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ πάντες νὰ μὲ ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα· δὲν δύναμαι ὅμως καὶ νὰ ἐξαναγκάσω αὐτοὺς πρὸς τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν δύναται εἰμὴ μόνον νὰ ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν εἰς ταῦτα ἀνταποκρινομένων ὠρισμένων δικαιωμάτων. Μόνον δηλ. τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους βλάβην ἀποκρούει ὁ πολιτικὸς νόμος, τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐεργεσίαν καὶ φιλανθρωπίαν καταλείπων εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου· διότι ἡ φιλανθρωπία, ὡς ἐρρέθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο φιλανθρωπία, καὶ δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν ἀξίαν, ἐὰν ἐξεβιάζετο ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 10.

Τί εἶνε δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία;

Δικαιοσύνη εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἕξις τοῦ σεβασθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων· ἀδικία τὸναντίον ἢ ἕξις τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Τὴν δικαιοσύνην διαιροῦμεν εἰς δικαιοσύνην ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ ἢ πολιτικὴν καὶ αὐστηρὰν καλουμένην, ἣτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν πολιτικῶς ἐκχιαζομένων δικαιωμάτων, καὶ εἰς δικαιοσύνην καθολικὴν ἢ χριστιανικὴν τὴν ἐκτεινομένην καθόλου εἰς πάντα τὰ δικαιώματα, εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τῶν μὴ ἐκχιαζομένων ἢ τῶν ἀορίστων δικαιωμάτων, ἣτις ἀπαιτεῖται παρὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπηγόρευεν οὐ μόνον τὸ φονεῦειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διάχεισθαι πρὸς τὸν πλησίον, οὐ μόνον τὸ μὴ ἐπιορκεῖν ἢ ψευδορκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεύδεσθαι (Ματθ. ε' 21). Ἡ ἀδικία ἢ ἡ προσβολὴ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων, ἐὰν ᾖ μικρά, καλεῖται ἀπλῶς ἀδίκημα, ἢ πλημμέλημα, κακούργημα δέ, ὅταν ἐπιφέρῃ μεγάλην βλάβην.

§ 11.

Τί εἶναι ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης;

Ἐπιείκεια εἶναι τὸ ἀποβλέπειν ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν πάντοτε πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ μὴ δεικνύειν ὑπερακρίθειαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἡ δικαιοσύνη δηλ. πρέπει νὰ ᾖ πάντοτε συνδυασμένη μετὰ τῆς φιλανθρωπίας. Πρῶχ. ὅταν

τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας, ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ ὑποχρέωσιν τινα πρὸς ἡμᾶς, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας δικαιοῦμεθα, ἐὰν ἡμεῖς φιλάνθρωποι, πρέπει νὰ δείξωμεν ἐπιείκειαν, καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας τὸ δικαίωμα ἡμῶν. Ἄλλως θὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων ἡμῶν. Οὐ μόνον δηλ. δέον νὰ ἐκπληρῶμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐφ' ὅσον ἡ αὐστηρά δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν καὶ τι πλεόν, ὅταν ἡ χρεὴ ἢ ἡ ἀσθένεια τῶν πρὸς οὓς τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἀναφέρονται, ἀπαιτῶσι τοῦτο. Ἡ ἐπιείκεια λοιπὸν πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην· ἄλλως ἡ ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία(*). Πρέπει ὅμως ἡ ἐπιείκεια νὰ δεικνύηται μετὰ συνέσεως, ὅταν δέῃ καὶ πρὸς οὓς δεῖ· διότι δύναται ἡ μεγάλη καὶ ἀλόγιστος ἐπιείκεια νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλα κακά, μάλιστα ὅταν ἐφαρμόζεται οὕτως ἀσυνέτως πρὸς ὑφισταμένους ἢ πρόσωπα, ὧν ἀνελαβέ τις τὴν παιδαγωγίαν καὶ μόρφωσιν. Ἡ αὐστηρότης εἶναι ἡ ἄνευ ἐπιεικειᾶς δικαιοσύνη, τὸ μὴ λαμβάνειν ὑπ' ὄψιν δηλ. μήτε ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων μήτε ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων μηδὲν τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλάνθρωπίας.

§ 12.

Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων;
Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στε-

(*) Summum jus summa injuria.

νόστατα πρὸς ἄλληλα. Πᾶν καθήκον συνυπονοεῖ καὶ δικαίωμα τι. Εἰς τὰ δικαιώματα τὰ ὅποια ἔχει τις ἐπὶ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας του, ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν του, καὶ ἀντιθέτως εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα αὐτοῦ ἀντιπαράκεινται τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀντιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ὥστε γνωρίζων τις καθήκόν τι δύναται νὰ εὔρη καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα, καὶ τὰνάπαλιν.

§ 13.

Τί εἶναι συνείδησις :

Συνείδησις λέγεται ἡ ἐνέργεια ἐκείνη τοῦ νοός, καθ' ἣν κρίνομεν πρᾶξιν τινα ἡμετέραν, ἂν εἶναι σύμφωνος ἢ οὐ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σωτηριώδης αὕτη φωνὴ τῆς συνειδήσεως δικαίως φωνὴ Θεοῦ καλεῖται, διότι παρὰ τοῦ πλάστου ἐνετέθη ἡμῖν ὡς ὁδηγὸς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τὸ ἅγιον θέλημα ἐξαγγέλλει. Ἡ συνείδησις πρὸ μὲν τῆς πράξεως προτρέπει μὲν ἡμᾶς πρὸς αὐτήν, ἐὰν ἦναι ἀγαθὴ, ἀποτρέπει δ' ἀπ' αὐτῆς, ἐὰν ἦναι κακὴ· καὶ τότε λέγεται προηγουμένη συνείδησις· μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐὰν μὲν ἡ πρᾶξις ἦτο καλὴ, ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ συγχαίρει ἢ παρέχει ἡμῖν τὴν καλουμένην ἠθικὴν ἱκανοποίησιν, ἢ ψυχικὴν γαλήνην, ἐὰν δὲ κακὴ, ψέγει καὶ ἐλέγχει, ἢ γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως, καὶ τότε λέγεται ἐπομένη. Ἡ χαρὰ τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἠθικὴ ἱκανοποίησις εἶναι ἡ βᾶσις τῆς ἀληθοῦς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώ-

που, ἦν καὶ τὰ μεγαλήτερα ἐξωτερικὰ δυστυχήματα δὲν δύνανται νὰ καταστρέψωσιν. Ὁ ἔχων γαλήνην συνειδήσεως, συναισθάνεται, ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ βραβεύει τὸ ἀγαθόν, καὶ εἶναι ἠνωμένος μετ' αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τῷ Θεῷ, ὡς τῷ ἄκρῳ ἀγαθῷ, εὔρηται ἡ τελεία εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦναντίον μακρὰν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἔχθρᾳ πρὸς αὐτὸν εἶναι δυστυχῆς ὁ ἄνθρωπος. Ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως, ἣτις βεβαιοῖ τὸν ἄνθρωπον, ὅτι πράττων τὸ κακὸν εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀποστρεφομένου τὸ κακὸν καὶ τιμωροῦντος αὐτό, καθιστᾷ δυστυχῆ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων ἐξωτερικῶν εὐτυχιῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει πρὸ πάντων νὰ ζητῶμεν τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως πράττοντες τὸ ἀγαθόν. Δύναται δὲ ἡ συνειδήσις νὰ ἐπισκοτισθῇ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀμαρτίας καὶ διαστραφῇ. Διὰ τοῦτο διακρίνουσι πολλὰ εἶδη συνειδήσεως· τὴν εὐλαβῆ ἢ ὑγιᾶ, ὅταν ὀρθῶς κρίνη τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς τε μεγάλας καὶ τὰς μικρὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν· τὴν εὐρεΐαν, ὅταν μόνον τὰ λίαν μεγάλα ἀδικήματα αἰσθάνηται καί, δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχουσα τὸν ἄνθρωπον, συγχωρῇ αὐτὸν διὰ πολλὰ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα ἀδικήματα· τὴν ἐλαστικὴν, ὅταν ὅτε μὲν ἦναι αὐστηρά, ὅταν δηλ. δὲν πρόκηται περὶ μεγάλου συμφέροντος, ὅτε δὲ ἐπιεικής, ὅταν παρουσιάζεται τι σπουδαῖόν τι συμφέρον· εἰς περιδεᾶ, ὅταν περὶ μικροῦ λόγου ἀξίας πραγμάτων θορυβῆται καὶ εὐρίσκηται πάντοτε ἐν ἀμφιβολίαις· καὶ τέλος εἰς φαρισαϊκὴν συνειδήσιν, ὅταν περὶ μόνον τὰ μικρὰ ἐπιδείξεως χάριν δεικνύη μεγάλην αὐστηρότητα, περὶ δὲ τὰ μεγάλα ἦναι ἀδιάφορος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος λέγεται φαρισαϊκὴ συνειδήσις ἐκ τῶν Φαρισαίων, ὅτινες, καθὼς λέγει ὁ αὐτοῦς ἐλέγχας Κύριος,

διούλιζον τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον κατέπεινον καὶ ἐκαθάριζον τὸ ἐξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παραφίδος, ἐνῶ τὸ ἐσωθεν ἦτο μεστὸν πάσης ἀκαθαρσίας (Ματθ. κγ' 24). Ὁ τὴν ὑγιᾶ συνειδήσιν κεκτημένος ὀνομάζεται εὐσυνείδητος· ὁ τοιοῦτος οὐδὲν πράττει παρὰ συνειδήσιν, πάντοτε σπουδάζων σύμφωνα πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῆς, νὰ ζῆ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ πράττῃ μόνον ὅ,τι εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ἄσυνείδητος εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ εὐσυνειδήτου· ὁ τοιοῦτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀσυνειδησία αὕτη ἐπιτεινομένη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναλγησίαν, ἣτις εἶναι ἡ ἠθικὴ κατάστασις ἐκείνου, ὅστις καὶ διὰ βαρύτατα ἐγκλήματα δὲν αἰσθάνεται ἄλγος ἢ τύψιν συνειδήσεως. Ἐτι δὲ χείρων εἶναι ἡ κατάστασις τῆς πωρώσεως τοῦ νοός, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δὲν τύπτεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, πράττων βαρύτατα ἁμαρτήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει εἰς τὸ κακόν. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα, ἐν οἷς οὐδὲν ἔχνος σχεδὸν συνειδήσεως διασώζεται. Τὴν συνειδήσιν του πρέπει νὰ σπουδάζῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῇ καθαρὰν καὶ ζωηράν· εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα δύνανται νὰ συντελέσωσιν ἡ μελέτη τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει ὠφελίμων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βιβλίων, ἡ ἀκρόασις τοῦ θεοῦ λόγου καὶ ἐν γένει ἠθικῶν ὁμιλιῶν, καὶ ἡ μετὰ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων συναναστροφή. Ἐν τῷ βίῳ ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἐξῆς πρακτικὰ παραγγέλματα.

Μέλλων νὰ πράξῃς τι, ἐρώτα προσεκτικῶς τὴν συνειδήσιν σου, ἂν εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν.

Ποτέ μὴ πράξης ὅ,τι ἡ συνείδησίς σου σοὶ λέγει ὅτι εἶνε κακόν.

Πράττε μόνον ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνείδησίς σου ὅτι εἶναι ἀγαθόν.

§ 14.

Τί εἶναι ἡ ἐλευθέρα θέλησις;

Ἡ συνείδησις ἐν ἡμῖν δὲν ἤθελεν ἐπαινεῖ μὲν ἡμᾶς, ὅταν πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ψέγει δέ, ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, ἐὰν δὲν ἡμεθα ἐλεύθεροι, ἐὰν ὅ,τι πράττομεν, δὲν ἦτο προῖον τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς λογικότητος ἔλαβε παρὰ τοῦ πλάστου καὶ τοῦτο τὸ δῶρον, νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὸ πρακτέον (Σοφ. Σειρ. ιε, 14—20) (*). Τοῦτο εἶναι ἡ καλουμένη ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Ἐπ' αὐτῆς δὲ στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του· ἀνευ αὐτῆς οὐδεμίαν πράξις εἶτε καλὴ εἶτε κακὴ ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ ἠθικὸς δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἄνθρωπος καθὼ ἐλεύθερον ὄν εἶναι ὄν ἠθικόν. Διὰ τοῦτο τὰ κτήνη ὡς μὴ ἐλεύθερα, ἀλλ' ὡς πράττοντα κατὰ ἔνστικτα ἢ ὀρμῆμφута τυφλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι ἠθικὰ ὄντα· αἱ πράξεις των δὲν ἔχουσιν ἠθικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν· δὲν εἶναι οὔτε ἀξιόπαινα οὔτε ἀξιόμειπτα ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν. Τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιρρεάζουσι διάφοροι αἰτίαι,

(*) Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίῳ αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς, συντηρήσεις ἐντολάς, καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ, οὐ ἐὰν θέλῃς, ἐκτενεῖς τὴν χεῖρά σου· ἐναντι ἀνθρώπων ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ἐὰν εὐδοκήσῃ, δοθήσεται αὐτῷ.

ὅτε μὲν αἱ ἐπιθυμίαι, ὅτε δὲ ὁ ἐγωϊσμός, ὅτε δὲ ὁ ὀρθὸς
 λόγος, ἀλλ' εἰς πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας ὠθεῖται μὲν
 εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν, ἀλλὰ δὲν ἐξαναγκά-
 ζεται. Ἄλλως ἤθελε παύσει ἢ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου.
 Καὶ ὅμως ὁ ἀνθρώπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν, ὅτι
 εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Ἐὰν ἐνικήθη ὑπὸ τῶν
 ἐπιθυμιῶν του, ἢ ἐὰν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ
 ἐγωϊσμοῦ του καὶ ἔπραξε κακόν τι, ψέγει ἑαυτὸν καὶ αἰσθάν-
 νεται τύψεις συνειδότος. Ἐὰν τοῦναντίον ὑπήκουσεν εἰς τὰς
 ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐπαινεῖ ἑαυτὸν καὶ αἰσθάν-
 νεται ἠθικὴν ἱκανοποίησιν. Τοῦτο προϋποθέτει, ὅτι πάντοτε
 ἦτο ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.
 Ὁ ἀνθρώπος ὡς λογικὸν ὄν πρέπει νὰ ρυθ-
 μίσῃ τὴν θέλησίν του σύμφωνα πρὸς τὰς
 ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεώς
 του, καὶ νὰ μὴ ἀφίνη ἑαυτὸν νὰ σύρηται ὑπὸ τῶν τυφλῶν
 παθῶν ἢ τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Εἰς τοῦτο αἰσθάνεται ἕκαστος
 ἐσωτερικῶς ὅτι εἶναι ὑπόχρεως. Ὅταν δὲ συνειθίσῃ τις νὰ
 πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ θέλησίς του οὕτως ἀσκουμένη καὶ
 κρατυνομένη, λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴν, καθὼς
 φέρεται πρὸς τὸ κακόν, ὅταν εἰθίσῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὸ πρᾶτ-
 τεῖν τοῦτο. Τότε ἡ θέλησις εἶναι πράγματι ἰσχυρά,
 ὅταν ἐκλέγῃ ὅ,τι πρέπει, οὐχὶ δὲ ὅταν ὑπὸ τῶν παθῶν σύ-
 ρηται αἰχμάλωτος εἰς ὅ,τι δὲν πρέπει.

§ 15.

Ἡ ἁμαρτία ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ;

Ἡ ἁμαρτία ἢ ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων διαδοθεῖσα καὶ
 γενικευθεῖσα ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἐξήλειψε τὴν ἐλευ-

θέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καθὼς δὲν κατέστρεψε καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἔμεινε καὶ μένει ἄνθρωπος, ἐλεύθερον ὄν, ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του. Τοῦτο συναισθάνεται πᾶς ἄνθρωπος, καὶ περὶ αὐτοῦ βεβαιοῦται ἕκαστος ἐκ τῆς ἰδίας συνειδήσεως. Πρὸς τούτοις πάντα τὰ παραγγέλματα τῆς Γραφῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ μετανοίας καὶ ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς, προϋποθέτουσι τὴν ἐλευθέραν ταύτην θέλησιν. Ὅταν ὁ δεκάλογος (Ἐξοδ. κ') παραγγέλλῃ: οὐ φονεύσεις· οὐ κλέψεις· κτλ. προϋπονοεῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐκλέγῃ μετὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν. Ἡ ἐλευθέρα θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωρίζεται, καὶ ὅταν ὁ Κύριος διδάσκων ἔλεγεν· «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν» κτλ. (Ματθ. ις', 24). Ἡ δὲ Σοφία Σειράχ ῥητῶς λέγει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐὰν θέλῃ τηρεῖ τὰς ἐντολάς καὶ εἰς αὐτὸν ἀπόκειται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν, τὴν ζωὴν ἢ τὸν θάνατον (ιε', 14). Ὅ,τι ἔπαθε μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἢ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μόνον, ὅτι ἐξ ἡσθένησεν, ὅτι ἐνῶ δυσκόλως πράττει πᾶν ὅ,τι ὡς πρέπον ὑπὸ τοῦ λόγου ὑποδεικνύεται, ῥέπει εὐκόλως, παρασυρομένη ὑπὸ τῶν παθῶν, πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένου ἠθικοῦ νόμου (Ῥωμ. ζ', 21). Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως, διὰ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἀναπλάσεως κρατῦνεται ἐν τῷ ἀγαθῷ ἢ θέλησις ἡμῶν, ἀποκτῶσα τὴν ὑγιᾶ αὐτῆς κατάστασιν. Τὴν πεπλανημένην γνώμην, ὅτι ἡ ἁμαρτία ἐξήλειψεν ἐντελῶς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶχεν ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Αὐγουστίνος καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐδίδαξαν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ.

§ 16.

Τί είναι καταλογισμός τῶν πράξεων.

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἐλεύθερον καὶ πράττει οὐχὶ κατὰ βίαν καὶ ἀνάγκην ἀλλ' ἐλευθέρως, φέρει τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του. Ἡ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος εἰς τινὰ λέγεται καταλογισμὸς τῆς πράξεως. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ τούτου παρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα 1) Ἐκεῖνο μόνον τὸ ἔργον δύναται νὰ καταλογισθῆ τινι, τὸ ὅποσον οὗτος ἔπραξεν ἐλευθέρως. Ἐὰν κατὰ λάθος, τὸ ὅποσον μοὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ προῖδω, ἢ ἐξαναγκασθεὶς παρ' ἄλλου, ἔβλαψά τινὰ παρὰ τὴν θέλησίν μου, δὲν δύναται ἢ βλάβη αὕτη νὰ μοὶ καταλογισθῆ. 2) Ὅσῳ μικρότερα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς. Τὴν ἐλευθερίαν ἐξασθενοῦσι καὶ σμικρύνουσιν ἡ ἄγνοια, ὁ φόβος, τὰ πάθη, ἡ συνήθεια. Διότι ὁ ἐν ἀγνοίᾳ εὐρισκόμενος ἢ τελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ πάθους τινός, ὀργῆς πδχ., ἢ παρασυρόμενος ὑπὸ ἐπικρατούσης κακῆς συνήθειας δὲν πράττει ἐντελῶς ἐλευθέρως. 3) Ὅσῳ μεγαλητέρα ἢ ἐλευθερία, τοσοῦτον ὁ καταλογισμὸς μεγαλήτερος. Τοῦτο ἐννοεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρου. 4) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῆς σπουδαιότητος τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένης ὑποχρεώσεως. Ὁ ὑβρίζων π.δ.χ. τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἀμαρτάνει βαρύτερον τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα πρὸς ξένον τινά. 5) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῶν δυσχερειῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Πδχ. ὁ κατατρυχόμενος ὑπὸ πενίας καὶ ὁμῶς τίμιος δεικνυόμενος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένων χρημάτων εἶναι μᾶλλον ἀξιεπαινος τοῦ τιμίου πλουσίου.

§ 17.

Τί εἶναι ἀρετή;

Ἄρετή εἶναι ἡ σταθερά γνώμη ἢ ἕξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, δηλαδή ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ ἀκριβῆς πλήρωσις πάντων τῶν καθηκόντων ἡμῶν, καὶ ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ ἵνα ᾖ ἀληθὴς πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἐπόμενα ἰδιώματα.

1) Πρέπει νὰ ᾖ περιληπτικὴ πάντων τῶν καθηκόντων. Διότι δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττῃ τις, τῶν δὲ νὰ ἀμελῇ, νὰ ᾖ πδχ. καλὸς πατήρ, ἀλλὰ κακὸς πολίτης. Ἡ τελεία καὶ ἀληθὴς ἀρετὴ δὲν εἶναι μονομερής. 2) Πρέπει νὰ ᾖ ἀμετάβλητος καὶ καρτερική. Μία ἀγαθὴ πράξις ἅπαξ γενομένη δὲν συνιστᾷ ἀρετὴν· αὕτη δεικνύεται πάντοτε· εἶναι τοιαύτη καὶ σήμερον καὶ αὔριον καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ· πράττεται οὐ μόνον ὅταν ᾖ εὐκόλος, ἀλλὰ καὶ ὅταν μεγάλαι δυσχέρειαί πρέπει νὰ ὑπερνικηθῶσιν· ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀπέκτησε τὴν ἕξιν τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἐνάρετος καὶ ὅταν πρόκηται νὰ ὑποστῇ μεγάλας ὑλικὰς ζημίας. 3) Πρέπει νὰ ᾖ ἐνεργός, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἀγαθῶν ἔργων· ἡ ἐν λόγοις ἀρετὴ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀξίαν· τὸ νὰ λαλῇ τις ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ νὰ πλέκη λαμπρὰ ταύτη ἐγκώμια, οὐ μόνον δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλὴς ἐνδείξις ἀκραιφνοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἐνόητε μαρτυρεῖ μᾶλλον τοῦναντίον· διότι φαῦλοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀμιλοῦσι πλεῖστον περὶ ἀρετῆς. Τὰ ἀγαθὰ ἔργα λοιπὸν εἶναι τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν. « Ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφή, λέγει ὁ Ἰάκωβος (6', 15) γυμνοὶ ὑπάρ-

χωσι και λειπόμεινοι ὡσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἶπη δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ἵπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;» 4) Πρέπει νὰ ἦναι καθαρὰ, δηλ. νὰ γίνηται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται διὰ φόβον ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ διὰ δόξαν, τότε δὲν ἔχει ἀξίαν τινά. Τότε ἡ ἀρετὴ καταβιβάζεται εἰς μέσον ἀπλοῦν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Τοιαύτην ἀρετὴν δύνανται νὰ ἀσκῶσι καὶ οἱ χειρίστοι τῶν ἀνθρώπων. 6/11

§ 18.

Εἶναι δυνατὴ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελεῖα ἀρετὴ;

Ἡ τελεῖα ἀρετὴ εἶναι ἀνέφικτος τῷ ἀνθρώπῳ, οὔσα ιδιότης τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν εἶναι ὁ μόνος ἀληθῶς «ἀγαθός» (Μάρκ. ι, 18). Ὁ ἄνθρωπος σπεύδει μόνον καὶ ὀφείλει νὰ σπεύδῃ πρὸς τὴν τελείαν ταύτην ἀρετὴν. Ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ τῆς ἀρετῆς ὁ ἄνθρωπος ἔχει νὰ παλαίσῃ πρὸς πολλὰ προσκόμματα, ἰδίως δὲ πρὸς τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας καὶ πρὸς τὴν φιλαυτίαν ἑαυτοῦ. Αἱ ἐπιθυμῖαι πολλακίς ἐλκύνουσι τὸν ἄνθρωπον ἐναντίον τοῦ καθήκοντος, δύνανται δέ, ἐάν τις παραδοθῇ τυφλῶς εἰς αὐτάς, νὰ ἀποκτήτῃσι μέγα κράτος ἐπ' αὐτοῦ καὶ νὰ ὑποδουλώσωσιν ἐντελῶς αὐτόν. Ἡ ἐγκράτεια διὰ τοῦτο, τὸ νὰ ἦναι τις κύριος τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ καὶ χαλινόνῃ ταύτας συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἢ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων ἀρετῶν. Καὶ ἡ φιλαυτία σύρει πολλακίς τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις κακὰς καὶ ἀπομακρύνει ἀπὸ

τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. Ἀρετὴ εἶναι ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὸ πράττειν πάντοτε κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, ὁ ἐγωῖστος τοῦναντίον καὶ φιλαυτος ὡς κανόνα τῶν πράξεών του ἔχει τὸ ἴδιον καὶ μόνον τὸ ἴδιον συμφέρον. Ἡ αὐτὰ πάρνησις εἶναι ἡ ἀρετὴ ἡ σώζουσα ἀπὸ τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τῆς φιλαυτίας. Ταῦτα λοιπὸν εἶναι τὰ κυριώτατα τῆς ἀρετῆς προσκόμματα παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, αἱ ἐπιθυμίαι, ὅταν δὲν δαμάζωνται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως, καὶ ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη, ὅταν ὑπερβαίνῃ τὰ πρόποντα ὄρια, τ. ἔ. ἡ φιλαυτία. Τὰς δυσχερείας τῆς ἀρετῆς ἐξέφραζον οἱ ἀρχαῖοι λέγοντες, ὅτι «κόποις τὰ καλὰ κτῶνται», ἡ δὲ Γραφή τοῦτο σημαίνουσα, λέγει ὅτι εἶναι «πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς, στενὴ δὲ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν» (Ματθ. ζ', 13). Ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος ὡς ἀγῶνα περιγράφων τὴν ἀρετὴν, παραγγέλλει τοῖς χριστιανοῖς νὰ «ἀναλάβωσι τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἀντιστῶσι τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, περιζωσάμενοι τὴν ὄσφυν αὐτῶν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης» (Ἐφεσ. σ", 16). Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ τῆς ἀρετῆς μεγάλως ἐνισχυόμεθα ἐκ τῶν παραδειγματῶν ἐξόχου ἀρετῆς, ὧντινων μνημονεύει ἡ ἱστορία, καὶ μάλιστα ἡ ἱερά. Ἰδίως δὲ πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν τελειότατον τῆς ἀρετῆς τύπον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, «ὅστις ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη ὄσλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» καὶ ὅστις χάριν τοῦ θελήματος τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς ἐθυσίασεν ἑαυτὸν πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου, «ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμόν, ἵνα τοῖς ἰχνεσιν αὐτοῦ ἐπακολουθήσωμεν» (Α' Πέτρ. β', 21). Κατορθοῦ-

ται δὲ ἢ τῷ ἀνθρώπῳ ἐφικτὴ ἀρετὴ, εἴαν τις οὐ μόνον διδαχθῆ τί εἶναι τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ καθήκον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐθισθῆ καὶ ἀσκηθῆ εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν. Διὰ τῆς ἀσκήσεως ταύτης ἐθίζεται τις νὰ περιστέλλῃ τὰς ἑαυτοῦ ὀρμὰς καὶ νὰ ἀνθίσταται εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ἢ δὲ θέλησὶς του λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴν. Εἰς τὴν ἀρετὴν εἶναι κατὰ ταῦτα ἀναγκαῖα οὐ μόνον ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ στήριξις ἐν αὐτῷ, ἡ ἔμπνευσις τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτό, ἡ καλὴ διάθεσις. Καὶ ἡ μὲν γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιτυγχάνεται διὰ καλῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἡ δὲ ἕξις ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἀσκήσις ἐν αὐτῷ ἀποκτᾶται πρὸ πάντων διὰ καλῆς οἰκιακῆς ἀνατροφῆς καὶ διὰ συναναστροφῆς μετὰ εὐσεβῶν καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων.

§ 19.

Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν;

Κακία εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἡ ῥοπὴ πρὸς τὸ πράττειν πάντοτε τὸ κακόν. Ἡ κακία εἶναι τὸ ὅλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς. Μία μόνη κακὴ πράξις λέγεται ἀμαρτία. Ἡ κακία εἶναι ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὸν ἐγωϊσμόν καὶ ἐντελὴς ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ κακὸς ὡς κανόνα τῶν πράξεών του ἔχει τὸ ἡδύνον τὰς αἰσθήσεις του ἢ τὸ συμφέρον ἐν γένει, κωφεύει δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἣτις ἐπιβάλλει αὐτῷ τὸ καθήκον. Τὰ κρατύνοντα τὴν κακίαν εἶναι κυρίως τέσσαρά τινα, ἡ κακὴ ἀγωγή, ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ

διδασκαλία καὶ τὰ κακὰ παραδείγματα ἢ αἱ κακαὶ συναστροφαί. 1ον Ἡ κακὴ ἀγωγή δύναται νὰ βλάψῃ μεγάλως τὸν ἄνθρωπον· διότι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι λίαν εὐπλαστος, καὶ καθὼς πλάσσεται τις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, τοιοῦτος συνήθως γίνεται σὺν τῷ χρόνῳ. Ὁ παῖς μὴ ἔχων ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ πράττει καθὼς βλέπει, καὶ τὰ παραδείγματα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς του εἶναι τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότατα μαθήματα τῆς ἠθικῆς, τὰ ὅποια λαμβάνει. Ὅταν λοιπὸν βλέπῃ κακὰ παραδείγματα ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ διαφθαρή. Μάλιστα δὲ εἶναι μεγίστη ἡ ἐπιρροὴ τῆς μητρὸς, ὅφ' ἧς τὴν παιδαγωγῆσιν τελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Διὰ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, ὅτι ἀνδρῶν φημισθέντων ἐπ' ἀρετῇ μητέρες ὑπῆρξαν ἀγιώταται γυναῖκες, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου ἡ Ἀνθοῦσα, τοῦ Αὐγουστίνου ἡ Μόνικα, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἡ Νόννα καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας ἡ Ἐμμέλεια. Τούναντίον πολλῶν περιβοήτων κακούργων αἱ μητέρες ὑπῆρξαν κακοῦργοι. Εὐτυχεῖς ὅσοι ἐμπνέονται ἐκ παιδικῆς ἡλικίας παρὰ τῶν μητέρων αὐτῶν τὴν εὐσεβίαν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει ἀγάπην. 2ον. Ἡ ἔλλειψις ἔπειτα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας κρατύνει ἐν τῇ κακίᾳ. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἦναι τις εὐσεβὴς καὶ ἐνάρετος, ὅταν οὐδέποτε ἐδιδάχθῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ὅταν οὐδέποτε προετράπη εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ἡ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι εἰς χεῖρας τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν σχολείων. Ἡ ἐκκλησία, εἰς ἣν εἶναι κυρίως ἀνατεθειμένη ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ, ἔχει καθήκον μέγιστον νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς

ἀληθείας καὶ νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐν τοῖς σχολείοις δὲ πρέπει νὰ θεωρῆται πρῶτιστον μέλημα οὐχὶ ἀπλῶς ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοῦ τῶν μαθητῶν διὰ γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μόρφωσις τοῦ ἤθους αὐτῶν, τὰ δὲ μαθήματα τὰ κυρίως τείνοντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ) δεόν νὰ τιμῶνται ὡς τὰ πρῶτα. Ὅταν ἡ ἐκκλησία σιγᾷ, ὅταν τὸ κήρυγμα δὲν ἀκούηται καὶ ὁ λαὸς μένη θρησκευτικῶς ἀμόρφωτος, ὅταν τὰ σχολεῖα δὲν στηρίζωσιν εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν, τότε οὐδόλως παράδοξον, ὅτι οἱ λαοὶ διαφθείρονται καὶ ἡ κακία θριαμβεύει. Ὡς Καθὼς βλάπτει ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οὕτως ἐπιβλαβὴς εἶναι καὶ ἡ κακὴ ἢ διεστραμμένη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία. Ἡ χειρίστη, ἀλλὰ καὶ συνηθεστάτη διαστροφή τῆς θρησκείας εἶναι, ὅταν παρίσταται αὕτη ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἔθιμων, ὧν ἡ ἀπλή τήρησις νομίζεται ὅτι ἀρκεῖ, ἐνῶ ἡ θρησκεία εἶναι οὐσιωδῶς ἐσωτερικόν τι, εἶναι ἡ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα, ἡ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυμένη, καὶ μόνον ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης εὐσεβείας εἶναι ἡ λατρεία καὶ πᾶν ὅ,τι ὡς ἐξωτερικὸν ἔθιμον συνεδέθη μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς θρησκείας ὡς ἀπλῆς ἐξωτερικῶν τύπων συνηθείας συνεπάγεται τοῦτο τὸ μέγιστον ἄτοπον, ὅτι πολλοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς εὐσεβεῖς καὶ θρήσκους, διότι ἀπλῶς καὶ μηχανικῶς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας ἐκτελοῦσιν, εἶναι ἄλλως ἀνθρώποι ἄσπλαγχνοὶ καὶ ἄδικοι. Ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς πρῶτον πρέπει νὰ δεῖξῃ τὴν εὐσέβειάν του διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, καὶ ἔπειτα ἔχουσιν ἀξίαν αἱ προσευχαὶ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύ-

ριος, ὅτι «οὐχὶ ὁ λέγων, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ζ', 21). Ἄλλαχού δὲ λέγει ἡ Γραφή ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ «ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ματθ. θ', 13). δηλ. πρὸ πάντων ζητεῖ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα φιλανθρωπίας καὶ τότε εἶναι δεκταὶ καὶ αἱ δεήσεις αὐτῶν. Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ λησμονήσωσιν οἱ διδάσκαλοι τῆς θρησκείας. 4ον Τέλος τὰ κακὰ παραδείγματα καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαι ἐννοεῖται ὅτι διαφθείρουσι μέγας τὸν ἄνθρωπον· διότι τὸ παράδειγμα, λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης, ἀσκεῖ μεγίστην ἐπιρροὴν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπειροτέρων καὶ ἀκριτοτέρων ἀνθρώπων, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ, μιμοῦνται πᾶν ὅ,τι βλέπουσι, παρὰ τῶν ἄλλων πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐμπειροτέρων καὶ συνετωτέρων. Διότι ὅταν τις εὐρίσκηται πάντοτε μετὰ διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἶονεὶ φθείρεται ἐκ τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαιρας, ἐν ἣ ζῆ. Κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον βλέπει καταπατούμενον καὶ περιυβριζόμενον παρὰ τῶν περὶ αὐτόν, ψυχραίνεται· ἡ εὐσέβεια ἐκλείπει· ἡ ἀρετὴ σαλεύεται καὶ ἐπὶ τέλος ἐπέρχεται τὸ πλήρες ἡθικὸν ναυάγιον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορινθ. ιέ. 33) κατὰ τὸν ἑλληνα ποιητὴν Μένανδρον· «Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί,

Φθείρουσιν ἡθὴ χρῆσθ' ὀμιλαὶ κακίαι.»

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Α'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20.

Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία;

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς πρῶτιστον καθήκον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν (§ 5). Τὴν ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, ἢ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ αἰτία πάντων, ἐκεῖνος, εἰς ὃν χρεωστοῦμεν οὐ μόνον τὴν ὑπαρξίν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' οὗ ὡς τῆς πηγῆς παντὸς ἀγαθοῦ ἔχομεν καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν Θεόν καλεῖται εὐσέβεια. Εὐσεβὴς εἶναι τις, ὅταν ἔχη ἀκλότητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζηται τὰς περὶ Θεοῦ ἀληθείας· ὅταν ἦναι ἀπὸ ψυχῆς προσκεκολλημένος εἰς τὸν Θεόν ἢ ἀγαπᾷ αὐτόν· καὶ ὅταν ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἔχη τὴν πεποιθήσιν

του εις τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἢ ἐλπίζῃ εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιλαμβάνονται καὶ ἐκδηλώσεις αὐτῆς εἶναι ἡ πίστις, ἡ ἀγάπη (*) καὶ ἡ ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν προϋποθέτει τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν· διότι ὁ μὴ πιστεύων δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· συνεπάγεται δὲ ἡ ἀγάπη τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, διότι, ἐπειδὴ συνδεόμεθα διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐννοοῦμεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ἡμῶν ἀνταποκρίνεται ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, ὡς ὄντος παναγαθοῦ πατρός, ἐλπίζομεν εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιέχεται μὲν καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τιμωρὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἰσθημα εἶναι κατώτερον, εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς εὐσεβείας, ὑπὲρ ἣν ὑψοῖ τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ. «Ἡ τελεία ἀγάπη, λέγει ἡ Γραφή (Α΄ Ἰωάν. δ', 18) ἐξω βάλλει τὸν φόβον». Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ τὸν φόβον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. Τὴν εὐσεβείαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ δεικνύωμεν ἐν ὄλῳ τῷ βίῳ ἡμῶν, ὅστις δέον νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ γραπτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς κηρυττόμενον. Ὁλόκληρος ὁ βίος ἡμῶν πρέπει νὰ ἦναι εὐσεβής. Ὅταν δὲ τὴν εὐσεβείαν ἡμῶν δεικνύωμεν καὶ διὰ λόγων ἢ προσευχῶν πρὸς τὸν Θεόν, τότε ἀποτελεῖ-

(*) Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβεία· ἐν στενοτέρᾳ κυρίᾳ ἐννοίᾳ καλοῦμεν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν τὴν κλίσιν καὶ προσκόλλησιν τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

ται ἡ λατρεία. Ἡ εὐσέβεια οὐδέποτε πρέπει νὰ παύη ὑπάρχουσα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καὶ νὰ φανερωῖται δι' ἐναρέτου βίου, ἡ λατρεία τοῦναντίον δύναται νὰ γίνηται μόνον καθ' ὠρισμένους καιρούς.

§ 21.

Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν;

Πίστις πρὸς τὸν Θεὸν λέγεται ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ πασῶν ἐν γένει τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ὅσαι διὰ τε τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι ἡμῖν γνωσταί. Ἡ πίστις ἐν γένει, ἡ παραδοχὴ δηλ. ἀληθείας τινός, δύναται νὰ στηρίζηται ἢ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ λέγοντος αὐτήν, καὶ τότε καλεῖται ἱστορικὴ πίστις, ἢ νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς λογικότητος τῆς ἀληθείας ἢν πιστεύομεν, τῆς συμφωνίας δηλαδὴ αὐτῆς πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ παραδεδομένας ἀληθείας τοῦ νοοῦ ἡμῶν καὶ τότε λέγεται λογικὴ πίστις. Ἡ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστις εἶναι συνάμα καὶ ἱστορικὴ καὶ λογικὴ. Εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας πιστεύομεν πρῶτον, διότι διδάσκονται παρὰ ἀξιόπιστων ἀνδρῶν, τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς· οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἱεροὶ καὶ ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἅγιος· ἀπέθανον δὲ ὑπὲρ ἐκείνων, ἅτινα ἐδίδαξαν. Ἡ δὲ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων των, ἐπειδὴ ταῦτα περιέχουσι τὰς καθαρωτάτας καὶ ὑψίστας περὶ Θεοῦ, θρησκείας καὶ ἠθικῆς ἐννοίας, γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν ἰδέαν, ὅτι βεβαίως οὗτοι ἐφωτίστησαν ἄνωθεν, ὅπως γράψωσι τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία, διότι πᾶν ὅ,τι θεῖον καὶ ὑψηλὸν εἰς τὸν

Θεὸν φυσικῶς ἀποδίδει ὁ ἄνθρωπος. Διὰ πάντα ταῦτα ἔχομεν δικαίως πεποιθήσιν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν. Δεύτερον πιστεύομεν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας, διότι εἶναι λογικαὶ καὶ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ ὡς ἀληθεῖς ἀνεγνωρισμένας ἰδέας τοῦ νοῦς ἡμῶν. Διότι πιστεύοντες 1ον εἰς τὸν Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ κόσμου καὶ πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, 2ον εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἣτις κυβερνᾷ καὶ διευθύνει τὰ πάντα, 3ον εἰς τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, 4ον εἰς τὸν προορισμὸν ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ γίνωμεν ἀξία τέκνα τοῦ οὐρανοῦ ἡμῶν πατρὸς καὶ ὁμοιάσωμεν πρὸς αὐτόν, 5ον εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Σωτῆρα τοῦ κόσμου, ὅστις κατήλλαξεν ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὠδήγησεν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν ἀγιασμόν, καὶ 6ον εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν καὶ μέλλουσαν κρίσιν (καὶ αὗται εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἀλήθειαι τοῦ χριστιανισμοῦ), πιστεύομεν εἰς ἀληθείας, εἰς ἃς ἀναγκαζόμεθα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Διότι θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῶμεν τὰ ἐναντία, δηλ. ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐπλάσθη καὶ βαίνει τυχαίως, διότι ἡ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει, καὶ καθὼς θὰ ἦτο μωρὸν νὰ υποθέσωμεν, ὅτι οἰκία τις ἐγίνε τυχαίως, οὕτω μωρὸν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι τυχαίως ἐγένεν ὁ κόσμος, ὅστις εἶναι μετὰ τσαύτης σοφίας καὶ ἀρμονίας κατεσκευασμένος· καὶ ἡ ἠθικὴ δὲ συνειδήσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποτρέπουσα ἀπὸ τῶν κακῶν, προτρέπουσα δὲ εἰς τὰ ἀγαθὰ μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνωτάτου νομοθέτου καὶ δικαίου κριτοῦ· ὁμοίως ἀδύνατον νὰ δεχθῆ ὁ λογικὸς ἄνθρωπος ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον.

κατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην καὶ δὲν προνοεῖ περὶ αὐτοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀναγκαίως αὐτῷ ἀποδίδει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ὕλη, διότι ἡ ὕλη δὲν σκέπτεται οὐδὲ θέλει· ἡ νόησις καὶ ἡ θέλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐλλείποντα ἀπὸ τῶν ὕλικῶν πραγμάτων, μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν ἐν αὐτῷ ψυχῆς ὡς πνευματικῆς οὐσίας. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ὀρθόν, ὅτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν, διότι τοῦτο εἶναι προορισμὸς τῶν κτηνῶν, ὁ λογικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι ἔχει ἄλλον ὑψηλότερον, πνευματικώτερον προορισμόν, τὴν ἀναζήτησιν καὶ πρόσκτησιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ, καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειτα δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔσωσε τὸν κόσμον, διότι ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τὸναντίον· διότι διὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατηργήθη ἡ εἰδωλολατρεία καὶ διεδόθη πανταχοῦ ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς κοινωνίας, ἣν ἐδείκνυον πρὸ πάντων τὰ θεάματα τῶν θηριομαχιῶν, καὶ τὰ ἦθη ἐγένοντο φιλανθρωπότερα, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀναρίθμητα φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν· ἔπαυεν ἡ δουλεία καὶ ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἀδελφότης μεταξύ τῶν ἀνθρώπων· ἐμετριάσθη σπουδαίως ἡ ἀκολασία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη καὶ ὑψώθη ὁ οἰκογενειακὸς βίος. Καὶ τέλος εἶναι πλάνη τὸ ὅτι, ἂν τε ἀδικήσῃ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἂν τε πράξῃ ἐναρέτως, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἐν μελλούσῃ τινὲ ζωῇ ἢ τιμωρίαν ἢ ἀνταμοιβήν, διότι τοῦτο λέγει ἡ συνείδησις ἐκάστου ὅτι εἶναι ἀδύνατον, ὡς ἄδικον. Διὰ τοῦτο οἱ μέγιστοι νόες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν

εὐσεβεῖς (*). Μόνον δὲ ὁ ἄφρων κατὰ τὴν Γραφὴν λέγειν ὅτι δὲν εἶναι Θεὸς (Ψαλ. ιγ', 1). Ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ ἀσυνειδησία ἄγει εἰς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν· ἡ ἀληθοῦς σοφία καὶ ἡ χρηστότης τούναντίον ὁδηγεῖ εἰς τὴν πίστιν. Ἄφρονες καὶ ἀμαθεῖς ἢ διεστραμμένην ἔχοντες τὴν διάνοιαν συνήθως ἀρνοῦνται τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρόνοιαν, ἀνίκανοι ὄντες ἀπὸ τῆς θεωρίας τῶν τοσοῦτον πανσόφως δημιουργημένων δημιουργημάτων νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὸν δημιουργὸν καὶ τὴν πρόνοιάν του. Ὁ ὑγιὴς νοῦς τούναντίον καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς παιδείας πεφωτισμένος βλέπει πανταχοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ ἐννοεῖ τοὺς λόγους τῆς Γραφῆς, «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλ. ιη', 2). Ὡσαύτως καὶ ὁ ἀσυνειδήτος καὶ διεφθαρμένος ἄνθρωπος εὐκόλως ἀπιστεῖ, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ κωφεύῃ εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς του, ἣτις κηρύττει Θεὸν ὡς ὑψιστον νομοθέτην καὶ δίκαιον κριτὴν καὶ μέλλουσαν ζωὴν, ἐν ἣ ἡ κακία θέλει τιμωρηθῆ, ἡ δὲ ἀρετὴ θέλει ἀνταμειφθῆ· αἱ μεγάλαι αὐταὶ ἀλήθειαι τῆς συνειδήσεως ταράττουσιν αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπιστία παρακολουθεῖ λοιπὸν τὴν ἀσυνειδησίαν καὶ διαφθοράν τού-

(*) Τὰς θελιώδεις ἰδέας τῆς θρησκείας καὶ ἠθικῆς τὸν Θεὸν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασία αὐτῆς, παρεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Κικέρων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Καρτέσιος, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Οὐόλφιος, ὁ Κάντιος, ὁ Σχελίγγιος, ὁ Ιακώβης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔξοχοι φιλόσοφοι.

ναντίον ἢ χρηστότης καὶ ἡ ἀρετὴ ἀρέσκειται εἰς τὴν πίστιν· ὁ ἐνάρετος καὶ χρηστός θέλει νὰ ὑπάρχη Θεός, νὰ ὑπάρχη μέλλουσα ζωὴ, ἵνα ὑποστηρίζηται τὸ ἀγαθὸν κατὰ τῆς κακίας καὶ ἐπὶ τέλους θριαμβεύη κατ' αὐτῆς. 20/11

§ 22.

Τίνα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως;

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως εἶναι μεγάλα. Πρῶτον φωτίζεται δι' αὐτῆς ὁ βίος ἡμῶν. Αἱ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀλήθειαι εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες ἐξηγοῦσι τὸ ἀίνιγμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὸ πρὸς τί ὁ κόσμος καὶ πόθεν, τίς ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τίς ὁ προορισμὸς αὐτοῦ καὶ ὁ νόμος τοῦ βίου του, καὶ τί τὸ τέλος τοῦ βίου τούτου. Ὁ πιστεύων γνωρίζει, ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐποιήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξ ἀγάπης ὡς ἀποκάλυψις τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη παρ' αὐτοῦ ὡς εἰκὼν αὐτοῦ καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ τελειοποιηθῆ κατὰ μικρὸν καὶ ὁμοιάσῃ κατὰ τὴν ἀγαθότητα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ· ὅτι ὡς νόμον τοῦ βίου πρέπει νὰ ἔχη τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, καὶ ὅτι ἡ παροῦσα ζωὴ δὲν εἶναι ἡ μόνη, ἀλλ' ὑπάρχει διὰ τὸ πνεῦμα καὶ πέραν τοῦ τάφου ζωὴ, ζωὴ αἰώνιος. Αἱ ἀλήθειαι αὗται, αἵτινες φωτίζουν καὶ ἐξηγοῦσι τὸν ἀνθρωπίνον βίον, μένουσιν ἄγνωστοι τῷ ἀπίστῳ. Ὁ ἄπιστος ἄνθρωπος, ὁ ἀρνούμενος τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, εὐρίσκειται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς ἐν σκοτει. Ὡς τὰ κτήνη ἀρκούμενος εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν καὶ ὡς μόνον σκοπὸν τοῦ βίου του τιθέμενος τὴν πρόσκαιρον ἡδονήν, ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὸν ἀνώτερον ἠθικὸν βίον καὶ δὲν αἰσθάνεται ὑψηλοτέρας πνευ-

ματικὰς ἀνάγκας. Δεύτερον ἡ πίστις ἠθικοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐξημερώνει αὐτόν. Διότι ἐνῶ ἡ ἀπιστία ὡς νόμον τοῦ βίου ἐννοεῖ τὸ ἡδὺ ἀπλῶς ἢ τὸ συμφέρον καὶ ὁδηγεῖ ἀναγκαίως εἰς τὸν ὕλισμόν, ὃηλ. τὴν τυφλὴν ἀπόλαυσιν τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν, ἢ τὸν ἐγωϊσμόν, ἢ εὐσέβεια, ἡ πίστις δεικνύει ὡς νόμον τοῦ βίου τὴν καθαρὰν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον· ἢ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. Ἐνῶ ὁ πιστὸς ἔχει ὡς πρόγραμμα τοῦ βίου του τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν », « Πράττε πάντοτε ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον, ἔσο δίκαιος καὶ φιλόανθρωπος πρὸς πάντας, » τὸ πρόγραμμα τοῦ ἀπίστου εἶναι « Φάγωμεν, πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. » Ἐπειτα ἠθικὴ ἄνευ πίστεως εἶναι ἀδύνατος· διότι καθὼς πᾶς νόμος προϋποθέτει νομοθέτην, δικαστὴν καὶ ἐκτελεστὴν αὐτοῦ, ἄλλως δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἰσχύν, οὕτω καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου ἐγγεγραμμένος οὐδεμίαν ἔννοιαν καὶ ἰσχύν ἔχει ἄνευ Θεοῦ νομοθέτου, δικαστοῦ καὶ τιμωροῦ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ. Διὰ τοῦτο μετὰ τῆς πίστεως ἦτο ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν πάντοτε καὶ ἡ ἠθικὴ συνδεδεμένη, καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς πίστεως συνεπήγεγε καὶ τῆς ἠθικῆς τὴν ἀπώλειαν. Πρὸς τούτοις δὲ ἡ πίστις ὑποστηρίζει τὴν ἠθικὴν καὶ διότι ἐξεγείρουσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα ἐμπνέει προθυμίαν πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὡς τῆς ἐκφράσεως τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς Θεὸν πλήρη ἀγάπης καὶ πρότυπον πάσης τελειότητος, ἀγαπᾷ ἀναγκαίως αὐτόν, καὶ ἐκ τῆς ἀγάπης ταύτης κινούμενος, εὐχαρίστως πράττει τὰς ἐν-

τολὰς αὐτοῦ. Γνωρίζων δὲ ὅτι ὁ Θεὸς ὡς ἅγιος θέλει τὸ ἀγαθὸν καὶ προστατεύει αὐτὸ, ἐνθαρρύνεται ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἀρετῆς. Ἐχων διὰ τοῦτο τὴν πεποιθήσιν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ θριαμβεύσῃ ἐπὶ τέλους, δὲν ἀποδειλιᾷ ἐνώπιον οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως ἐκ μέρους τοῦ κακοῦ. Ὁ ἄπιστος τοῦναντίον καὶ ἐὰν γνωρίζῃ τί εἶναι ἀγαθόν, στερεῖται ὁμως τοῦ ἐλατηρίου τῆς ἀγάπης καὶ τῆς προθυμίας πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ· οὐδαμῶθεν δὲ προσδοκῶν προστασίαν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποθαρρύνεται ἐκ πάσης τυχαίας ἀντιστάσεως. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ πιστὸς εὐρίσκει τέρψιν ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς ἀρετῆς καὶ ἀγωνίζεται θαρραλέως ὑπὲρ αὐτῆς, ὁ ἄπιστος θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀφόρητον βᾶρος καὶ ἐγκαταλείπει αὐτὴν ἐν τῇ πρώτῃ τυχούσῃ δυσκολίᾳ. Τρίτον ἡ πίστις ἐνθαρρύνει τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς δυσχερείαις τοῦ βίου καὶ παραμυθεῖ ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς Θεὸν πατέρα πλήρη ἀγάπης πρὸς τὰ πλάσματα αὐτοῦ, προνοοῦντα περὶ αὐτῶν καὶ προστατεύοντα πάντοτε τὸν ἄνθρωπον, ἀναγκαίως ἐλπίζει εἰς αὐτὸν καὶ πέποιθεν εἰς τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐν ταῖς δυσχερείαις τοῦ βίου θαρρεῖ καὶ δὲν ἀπελπίζεται. Πλήρης δὲ ὢν τοῦ θάρρους τούτου καὶ τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν θείαν ἀντίληψιν, ὑπερνικᾷ πολλάκις τὰς μεγίστας δυσκολίας, αἵτινες τὸν ἄπιστον καὶ ἀπελπινῆ-θελον ἐντελῶς ἀποθαρρύνει. Ἐὰν δὲ συμβῶσιν αὐτῷ θλίψεις καὶ δυστυχήματα, ἐπειδὴ πιστεύει, ὅτι οὐδὲν γίνεται ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, οὕτινος αἱ βουλαὶ εἶναι ἀνεξιχνίαστοι καὶ ἀνεξερεύνητοι, δέχεται ἀγογγύστως, ὡς τὸ τέκνον τὰς πατρικὰς τιμωρίας, διότι πάντοτε καὶ ἐν πᾶσι θέλει νὰ γίνηται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Ταῦτα εἶναι τὰ ἐκ τῆς πίστεως ἀγαθὰ· συνελόντ' εἰπεῖν αὐτὴ φωτίζει τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου καὶ λύει τὸ ἀίνιγμα αὐτοῦ· ἠθικοποιεῖ δὲ τὸν ἄνθρωπον, διότι προβάλλει αὐτῷ ὡς νόμον τοῦ βίου τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενον τοῦ ἠθικοῦ νόμου, δεικνύουσα τὸν Θεὸν ὡς νομοθέτην καὶ φρουρὸν τοῦ νόμου τούτου, καὶ ἐμπνέει φόβον μὲν πρὸς πᾶσαν παράβασιν αὐτοῦ, προθυμίαν δὲ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, καὶ θάρρος κατὰ πάσης ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ ἀγαθοῦ· καὶ τέλος ὑποστηρίζει τὸν ἄνθρωπον ἐν ταῖς δυσχεραίαις τοῦ βίου καὶ παραμυθεῖ αὐτὸν ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτοῦ. Διὰ τὰ καλὰ ταῦτα λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Παῦλος «Χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ.» (Ἐβρ. ιά, 6).

§ 23.

Ἅποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν Θεὸν πίστις;

Ἴνα ᾖναι ἀληθὴς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις πρέπει νὰ ᾖναι: 1) Λογική, δηλ. δεόν νὰ πιστεύωμεν μετὰ λόγου, μὴ ἀναμιγνύοντες μετὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς θρησκείας πράγματα ἄσχετα πρὸς αὐτὴν καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι τυφλῶς πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. 2) Πρέπει νὰ ᾖναι σταθερά. Ὁ ἀληθῶς πιστεύων ἐμμένει πάντοτε εἰς τὰς πεποιθήσεις του καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν, χάριν δὲ αὐτῶν εἶναι ἕτοιμος τὰ πάντα νὰ θυσιάσῃ. Τοιαύτην σταθερότητα πίστεως εἰς τὸν Θεὸν ἔδειξαν οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες κατεδιώχθησαν καὶ χάριν τῆς πίστεως ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ τελευταῖον καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. 3) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ᾖναι περιληπτικὴ πασῶν τῶν θρη-

σκευητικῶν ἀληθειῶν τῶν ὡς τοιούτων καὶ ὑπὸ τῆς Γραφῆς καὶ ἀπὸ τῆς συνειδήσεως δεικνυομένων. Δὲν ἔχει ἀληθῆ πίστιν ἐκεῖνος, ὅστις ἐπιπολαίως καὶ αὐθαιρέτως κρίνων, τινὰς μὲν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν ἀποδέχεται, ἄλλας δ' ἀπορρίπτει, πιστεύει λ. χ. εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἀρνεῖται ὅμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. 4) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργὸς ἢ ζῶσα, πρέπει δηλ. νὰ μὴ περιορίζηται μόνον ἐν λόγοις, ἀλλὰ νὰ δυνύηται καὶ δι' ἔργων. Ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει, ὅτι ἡ πίστις ἐὰν μὴ ἔχη ἔργα, εἶναι «νεκρὰ» (β', 14), καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ «ἐνεργῆται διὰ τῆς ἀγάπης,» νὰ δεικνύηται δηλ. ἐνεργὸς διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε', 6). Ὁ Κύριος τὴν ψευδῆ πίστιν παρέβαλε πρὸς οἰκίαν ὠκοδομημένην ἐπὶ ἄμμου, ἣτις εὐθὺς καταρρέει, ἅμα πνεύσωσιν ἄνεμοι, ἐπέλθη ἡ βροχὴ καὶ ἔλθωσιν ἐπ' αὐτὴν οἱ ποταμοί, ἐνῶ ἡ ἀληθῆς πίστις παρωμοιάσθη παρ' αὐτοῦ πρὸς οἰκίαν ὠκοδομημένην ἐπὶ πετρώδους μέρους, ἣτις μένει πάντοτε ἀκλόνητος (Ματθ. ζ', 24).

§ 24.

Τίς εἶναι ὁ ὑπὲρ τῆς πίστεως γνήσιος ζήλος;

Ὁ ἔχων ζῶσαν καὶ ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ἐπιθυμεῖ διακαῶς, ἵνα ἡ πίστις αὐτῆ πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ὀσημέραι θριαμβεύῃ καὶ ἐξαπλώται πλειότερον. Ἡ ἐπιθυμία αὐτῆ, ὅταν ἦναι ζωηρά, καλεῖται ζήλος ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ὁ ζήλος οὗτος εἶναι καθήκον παντὸς χριστιανοῦ. Διότι ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη, ἐὰν ἦναι ἀληθῆς, ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν, νὰ μεταδίδωμεν αὐτοῖς πᾶν ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον νομίζομεν ὅτι κατέχομεν. Πρέπει ὅμως νὰ

δικρίνωμεν μεταξύ γνησίου ζήλου και νόθου ζήλου, και να ζητώμεν να ἔχωμεν τὸν πρῶτον, ἀποφεύγωμεν δὲ τὸν δεύτερον. Ὁ γνήσιος ζήλος πρῶτον εἶναι ἀληθῆς και ἀνυπόκριτος. Πράγματι δηλ. αἰσθάνεται ὁ τοῦτον κεκτημένος ἐν τῇ καρδίᾳ του διακαῆ ἐπιθυμίαν ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως και ἐξαπλώσεως τοῦ φωτός τῆς ἀληθείας, και εἶναι πρόθυμος ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου να ὑποστῆ και πραγματικὰς θυσίας. Ἐπειτα ὁ γνήσιος ζήλος συνυπάρχει πάντοτε μετὰ τῆς πραότητος και φιλανθρωπίας, μηδέποτε μεταχειριζόμενος τὴν βίαν. Τοιούτου εὐλικρινοῦς και φιλανθρώπου και πράου ζήλου πρότυπον εἶναι αὐτὸς τῆς πίστεως ἡμῶν ὁ θεὸς θεμελιωτής, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις ἐσπούδαζε μὲν πάντοτε να διαδίδῃ τὴν διδασκαλίαν του και ὑπὲρ ταύτης ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἀλλὰ πάντοτε ἐνήργει μετὰ πραότητος και ἀνεξικακίας παραδειγματικῆς. Ὅτε ποτὲ δὲν ἐδέχθησαν αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται κώμης τινὸς πορευόμενον εἰς Ἱεροσόλυμα, και οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ πλήρεις ὀργῆς ἤθελον να παρακαλέσωσι τὸν Θεόν, εἰ δυνατόν, να ῥίψῃ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ και να κατακαύσῃ τὴν κώμην ἐκείνην, ὁ Κύριος ἤλεγξεν αὐτοὺς πικρῶς, εἰπών, «Ὁὐκ οἶδατε, οἷου πνεύματος ἐστέ» (Λουκ. θ', 59), δὲν ἐννοήσατε δηλ. ἀκόμη τὸ φιλάνθρωπον πνεῦμα τῆς διδασκαλίας μου. Πέμπων δὲ τοὺς μαθητάς του εἰς τὸ κήρυγμα, παρήγγειλεν αὐτοῖς να μὴ παραλάβωσι μήτε πήραν, μήτε βάρβδον, να μὴ μεταχειρισθῶσι δηλ. ὕλικὰ μέσα, και να υπάγωσιν ὡς πρόβατα μεταξύ λύκων, να κηρύξωσι δηλ. πανταχοῦ και ἐξαπλώσωσιν ἄνευ βίας διὰ μόνου τοῦ λόγου τὴν νέαν θρησκείαν. Τοιούτον πρᾶον και φιλάνθρωπον ζήλον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐδείξαν πράγματι μετὰ ταῦτα

οί μαθηταί τοῦ Κυρίου καί οἱ ἀρχαῖοι ἐν γένει χριστιανοί, οἵτινες ἐν τῷ μέσῳ φοβερωτάτων κατ' αὐτῶν διωγμῶν τρεῖς ὅλους αἰῶνας διαρκεσάντων διέδωκαν ταχύτατα εἰς πάντα σχεδὸν τὸν τότε γνωστὸν κόσμον διὰ μόνου τοῦ κηρύγματος τὸ εὐαγγέλιον. « Ἡμεῖς, λέγει ὁ Λακτάντιος (*), ἀρχαῖος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς, δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς νὰ λατρεύῃ ἐκὼν ἄκων τὸν Θεὸν ἡμῶν, οὐδὲ ὀργιζόμεθα, ἂν δὲν λατρεύῃ αὐτόν, πεποιθότες, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν ἐκβιάζεται, καὶ ὅτι πρέπει νὰ μεταδίδεται διὰ τῆς πειθοῦς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς βίας, ἵνα γίνηται ἀπὸ καρδίας ἀποδεκτή. » Ὁ νόθος ζῆλος εἶναι ὅλως ἀντίθετος τῷ γνησίῳ· τοιοῦτος εἶναι πρῶτον ὁ ψευδῆς καὶ καθ' ὑπόκρισιν, ὅστις δὲν ἐνυπάρχει δηλ. ἐν τῇ καρδίᾳ ἀλλ' ἐν τοῖς χεῖλεσι. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ζῆλος τῶν Φαρισαίων, οἵτινες περιῆγον γῆν καὶ θάλασσαν, ἵνα ποιήσωσιν ἓνα προσήλυτον, ἀπλῶς ἵνα ἐπιδεικνύωνται πρὸς τὸν λαόν (Ματθ. κγ', 15). Νόθος ζῆλος εἶναι ἔπειτα ὁ τυφλὸς καὶ ὑπέρμετρος, ὅστις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν δὲν διστάζει νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς τοὺς σκοπούς του. Ὁ τοιοῦτος ζῆλος καλεῖται καὶ φανατισμὸς. Φανατικὸν ζῆλον ἀνέπτυξαν ἐν τῷ κόσμῳ ἰδίως οἱ Μωαμεθανοί, οἵτινες διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου ἐπέβαλον εἰς πολλὰς χώρας τὸν ἰσλαμισμόν. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ φιλανθρώπου καὶ ἀνεξιθρήσκου πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου ἔδειξαν πολλοὶ φανατικὸν ζῆλον, ἰδίως ἐν τῇ δύσει οἱ πάπαι καὶ οἱ λατῖνοι μοναχοὶ καὶ μάλιστα οἱ Δομινικανοί, οἵτινες διὰ τῶν διαβοήτων δικαστηρίων τῆς

(*) Instit V. 19, 20. Πρὸβλ. καὶ Tertull. ad Scapulam c. 2. καὶ Ἰουστίνου Ἀπολ. 4., 2 4. 12.

Ἰερᾶς ἐξετάσεως κατεδίωξαν ἀπανθρωπότηατα, ἐπὶ πυρᾶς καίοντες ἢ ἄλλως βασανίζοντες, πάντας τοὺς μὴ ἀποδεχομένους τὰς διδασκαλίας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἢ τοὺς αἰρετικούς. Ὁ τοιοῦτος ζῆλος δὲν ἀρμόζει εἰς τοὺς ἀληθεῖς χριστιανούς.

§ 25.

Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει;

Τὰ ἐναντία τῇ πίστει εἶναι 1) ἡ ἀπιστία, τὸ νὰ ἀρνεῖται τις τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας. Διακρίνουσι δύο εἶδη ἀπιστίας, θεωρητικὴν, ὅταν τις ζητῇ διὰ συλλογισμῶν ἢ μᾶλλον διὰ σοφισμάτων νὰ ἀποδείξῃ ψευδεῖς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, συγγράφων καὶ λαλῶν κατ' αὐτῶν, καὶ πρακτικὴν, ὅταν τις δὲν ἀμφισβητῇ μὲν διὰ τοῦ λόγου τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας, ζῆ ὅμως οὕτως, ὥστε φαίνεται ὡς ἀγνοῶν αὐτάς ἢ μὴ σεβόμενος αὐτάς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος τῆς ἀπιστίας εἶναι τὸ συνηθέστερον. 2) Ἡ εἰδωλολατρεία, ἡ παραδοχὴ ψευδῶν θεῶν καὶ ἡ λατρεία τῶν εἰδώλων αὐτῶν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ θρησκευτάματα τῶν μὴ χριστιανισθέντων λαῶν τῆς Ἀσίας, Ἀφρικῆς, Ἀμερικῆς καὶ Αὐστραλίας. 3) Ὁ ἐπιπόλαιος ἐλευθεριασμός· τὸ νὰ θέλῃ δηλ. νὰ δεικνύῃ τις ὅτι σκέπτεται δῆθεν ἐλευθέρως ἄνευ προκαταλήψεως περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων, καὶ ἐπιπολαίως κρίνων καὶ ἄνευ μελέτης προηγουμένης βαθείας τῶν πραγμάτων τινὰ μὲν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας νὰ παραδέχεται, ἄλλα δὲ νὰ ἀπορρίπτῃ. 4) Ἡ δεισιδαιμονία. Δεισιδαιμονία εἶναι ἡ ἀπόδοσις θείας, ὑπερφυσικῆς δυνάμεως εἰς τυχαῖα πράγματα (τὴν συνάντησιν

πδχ. μετὰ προσώπου τινός), εἰς τύπους προσευχῶν (μαγικὰς προσευχάς), ἢ εἰς φυσικὰ φαινόμενα. Ἡ δεισιδαιμονία, ἀποτέλεσμα ἀμαθείας οὔσα, εἶναι λίαν ἐπιβλαβής, διότι καὶ τὴν πίστιν μολύνει ἀναμιγνύουσα αὐτῇ πράγματα ξένα αὐτῇ καὶ αὐτῇ μὴ ἐμπρέποντα, καὶ τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου διαστρέφει, διότι ὁ δεισιδαίμων δύναται ἐκ δεισιδαιμονίας καὶ ἐναντίον τῆς ἠθικῆς νὰ πράξῃ τι, καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου καταστρέφει πληροῦσα αὐτὸν ματαίων καὶ ἀβασίμων φόβων. Δύναται δὲ εὐκολώτατα ἡ δεισιδαιμονία νὰ μεταδοθῇ εἰς τὰ πλήθη. Ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τῆς πίστεως ἄνανται νὰ σώζωνται οἱ χριστιανοί, ὅταν πεφωτισμένοι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας διδάσκωσιν αὐτοὺς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας.

§ 26.

Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη;

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ ἐκτός τῆς πίστεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ προσκόλλησις αὐτῆς πρὸς αὐτὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, διότι εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, αὐτῇ ἡ τελειότης, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, καλὸν καὶ ἀληθές, καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ ἀγία Γραφή τὸν Θεὸν «τέλειον» (Ματθ. ε', 48). Ὁ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (α', 17). Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καθὼς λέγει

ἡ Γραφή: «Ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (Α' Ἰωάν. δ', 14). Ἐν τῇ ἐνώσει δὲ ταύτῃ κοινωνοὶ γινόμενοι τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου ἀγαθοῦ, εὐρίσκομεν τὴν τελείαν ἡμῶν εὐτυχίαν καὶ μακαριότητα, ἣν δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν τὰ πεπερασμένα ἀγαθὰ ὡς ἀτελῆ καὶ πρόσκαιρα. Εἰς τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τὸ μέγιστον προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος, «Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» (Ματθ. κβ'. 37). Ὅτι δὲ τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι πρῶτιστον, εἶναι καὶ αὐτόδηλον· διότι οὐδὲν τῶν κτισμάτων, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ᾔηται τέλειον καὶ ἡμῖν εὐεργετικόν, δύναται ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν πρὸς τὸν Θεόν.

§ 27.

Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής;

Ἵνα ᾔηται ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἀληθής πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἑξῆς ἰδιώματα· 1) Πρέπει νὰ ᾔηται εἰλικρινής. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ᾔηται ἐπίδειξις ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἐν λόγοις περιωρισμένη, ἀλλ' ἀληθὲς αἶσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐνυπάρχον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης παραγγέλλει λέγων, «Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλῶσση, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 18). 2) Πρέπει νὰ ᾔηται καθαρὰ δηλ. νὰ μὴ ὑπάρχη ἕνεκα ἰδιοτελείας τινός, ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα ὧν ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν ἢ ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν παρ' αὐ-

τοῦ ἀγαθῆ, ἢ ἐλπίζομεν τοιαῦτα, ἀλλ' ἔνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, ἢ αὐτοαγαθότης. Τὸ ἀγαθὸν δὲ οφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. 3) Πρέπει νὰ ἦναι υἱϊκὴ, νὰ ἦναι δηλ. ἀγάπη, ὅποια ἀρμόζει εἰς υἱοὺς πρὸς πατέρα, ἀμιγῆς φόβου. Υἱϊκῶς ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφεύγει νὰ πράξῃ τι παρὰ τὰς ἐντολάς καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα οὐχὶ ἐκ φόβου τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον διότι τοῦτο ἀπαρέσκει εἰς τὸν Θεόν, ἀντιβαίνει εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. «Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, λέγει καὶ ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελειώται ἐν τῇ ἀγάπῃ» (Α' Ἰωάν. δ', 18). 4) Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλειον ἀγαθόν, διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτάτη ἀγάπη. Ὅστις ὑπὲρ τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχει τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ λέγει: «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.» 5) Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, δηλ. ὄχι μόνον νὰ ἦναι εἰλικρινὴς καὶ νὰ ὑπάρχῃ πράγματι ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχῃ καὶ δύναμιν καὶ ζῶν, ὥστε νὰ κανονίζῃ ὁλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν, ὅστις πρέπει νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. 6) Πρέπει νὰ ἦναι σταθερὰ καὶ καρτερικὴ. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ἦναι πρόσκαιρόν τι φαινόμενον, ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τοιαύτη ἀληθὴς ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι τροφή του ἦτο νὰ ποιῇ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν καὶ νὰ τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον (Ματθ. ιη', 10), καὶ ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εὐχωνται

πάντοτε νὰ γίνηται τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς (Ματθ. 5', 10), ὑπέικων δὲ εἰς τὸ θέλημα τοῦτο παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν (Ματθ. κς', 39). Παραδείγματα ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες ἕνεκα τῆς ἀγάπης ταύτης ὑπέστησαν τοσαῦτα κακά, ἐπὶ τέλους δὲ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τῶν ἀποστόλων ἐκφράζει εὐγλωττότατα ὁ Παῦλος λέγων· «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμός, ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα... Ἐν πᾶσι τούτοις ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ῥωμ. η', 35, 39).

§ 28.

Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ;

Τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ εἶναι ἡ ψυχρότης ἢ ἀδιαφορία, καὶ τὸ μῖσος ἢ ἡ ἀποστροφή πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ πρῶτον συμβαίνει, ὅταν ὁ ἄνθρωπος, εἴτε διότι κακῶς καὶ ἐπιπολαιῶς ἐδιδάχθη τὰ περὶ Θεοῦ, ἢ διότι παρεδόθη ὅλως εἰς τὰς ὑλικὰς φροντίδας, ἀδιαφορῇ ἐντελῶς περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχει Θεὸς καὶ τί τὸ θέλημα αὐτοῦ. Ὁ τοιοῦτος νόμον τοῦ βίου του ἔχει τὸ συμφέρον ἢ τὸ πολὺ τὴν ὑπόληψιν τῶν ἀνθρώπων ὡς καὶ ταύτην ὠφέλιμον αὐτῷ. Ἀνώτερα καὶ εὐγενέστερα ἔλατῆρια ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ ὁ τοιοῦτος δὲν γνωρίζει, οὐδὲ

έννοεῖ τὸ καθαρὸν καθήκον, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πράττῃ πάντοτε ὅ,τι ἐπιβάλλει αὐτῷ ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος ὡς ἀγαθὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅταν ἀντιβαίνει εἰς τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ συμφέρον. Ὁ ἀδιάφορος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αὐτὸ τὸ κακὸν θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ πράξῃ· ἐὰν μόνον ἦτο βέβαιος, ὅτι δὲν ἤθελε φωραθῆ καὶ ζημιωθῆ ὡς ἐκ τούτου. Τὸ μῖσος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ ἀποστροφή εἶναι ἐπίτασις τῆς ἀδιαφορίας καὶ ψυχρότητος πρὸς αὐτόν, γεννᾶται δὲ ἐν ταῖς φαύλοις ἐκείνοις ἀνθρώποις, οἵτινες βυθίζονται εἰς τὰ ἐγκλήματα καὶ ἐπεθύμουν νὰ μὴ ὑπάρχῃ Θεός, θεῖος νόμος καὶ συνειδήσις, ἵνα ἀδεῶς πράττωσι κατὰ τὰς πονηρὰς αὐτῶν ἐπιθυμίας. «Εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐκ ἔστι Θεός» (Ψαλμ. 137, 1), λέγει καὶ ἡ Γραφή. Ἡ ἀδιαφορία καὶ τὸ μῖσος πρὸς τὸν Θεὸν ὁδηγοῦσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κακοδαιμονίαν καὶ δυστυχίαν· διότι μακρὰν τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος ἄλλως ἢ νὰ ἦναι δυστυχῆς· καθόσον τὰ τοῦ κόσμου ἀγαθὰ μάταια ὄντα, τ. ἔ. ἀτελῆ, ἀβέβαια καὶ πρόσκαιρα, δὲν δύνανται νὰ ἰκανοποιήσωσι τοὺς πόθους αὐτοῦ, οἵτινες τείνουσι πρὸς τὸ ἄπειρον. Μόνον ἐν τῇ ἐνώσει μετὰ τοῦ Θεοῦ εὐρίσκει ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τὸ τέλειον ἀγαθόν, ὅπερ ποθεῖ. «Θλιψίς καὶ στενοχωρία, λέγει καὶ ἡ ἁγία Γραφή (Ῥωμ. β', 9), ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν,» ὄντος δηλαδὴ μακρὰν τοῦ Θεοῦ.

§ 29.

Τί εἶναι ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν;

Ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτόν πίστεως καὶ τῆς πρὸς αὐτόν ἀγάπης, ἀλλὰ

καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδος. Ἐλπὶς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ πεποιθήσις, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς ὡς φιλόστοργος πατήρ, ὅτι παρέχει ἡμῖν πᾶν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμον καὶ ὅτι ἐὰν ἀφίνη ἐνίοτε νὰ δοκιμάζηται ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου τούτου ἡ ἀρετῆ, ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ὅμως θέλει ἀνταμείψει αὐτὴν τιμωρῶν τὴν κακίαν. Εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζομεν, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πλήρης ἀγάπης ὢν, προνοεῖ καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν πραγμάτων ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. ε΄. 25—34), καὶ γνωρίζει τίνος ἔχομεν χρεῖαν ὡς παντογνώστης, δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς παντοδύναμος, καὶ θέλει νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς πανάγαθος. Ἡ ἐλπὶς πρὸς τὸν Θεὸν συνδέεται στενῶς μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. Μόνον ὁ ἀρνούμενος τὴν τελευταίαν, ὁ φρονῶν μετὰ τῶν ἐπικουρείων, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον ἐγκατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην του (πρᾶγμα παράλογον), δὲν δύναται νὰ τρέφῃ ἐλπίδα πρὸς τὸν Θεόν. Τῆς ἐλπίδος ἔχομεν μεγίστην ἀνάγκην πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου· διότι αὕτη ἐπιθέτει βάλσαμον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν θλίψεων καὶ κρατύνει ἡμᾶς, ἐμπνέουσα τὸ αἶσθημα τῆς ὑπομονῆς. Ὁ εὐσεβὴς ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ὑπομένει καὶ διότι γνωρίζει ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀφίνη νὰ δοκιμαζώμεθα πολλάκις καὶ κρατυνώμεθα ἐν τῇ ἀρετῇ, ἢ ὡς πατρὴρ παιδεύει ἡμᾶς πρὸς σωφρονισμὸν ἡμῶν, καὶ διότι εἶναι βέβαιος ὅτι, εὐδοκούντος τοῦ Θεοῦ, δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς κακοῦ· τούναντίον ὁ ἄνευ ἐλπίδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγκαταλελειμμένος ἐν ταιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν εἰς ἑαυτὸν· οὐδαμῶθεν δὲ προσδοκᾷ

βοήθειάν τινα, ἡ δὲ ἀπελπισία καὶ ἡ ἀπόγνωσις εὐκόλως καταλαμβάνουσιν αὐτόν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐνισχύωμεν ἐν ἡμῖν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ἐνισχυόμεθα δὲ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ, ὅταν ἀναλογιζώμεθα τὰ ἄπειρα ἀγαθὰ, ὧν ἀπολαύομεν παρὰ Θεοῦ, καὶ ἅτινα μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι. 1) λογικὴ· δηλ. δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν παραλόγως ἢ νὰ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ πράγματα ἀδύνατα. μωρὰ καὶ ἀνάρμοστα εἰς τὸν Θεόν, μήτε νὰ ἀπαιτῶμεν ἐν γένει νὰ γίνηται ἀφεύκτως πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν· διότι πολλάκις τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Διὰ τοῦτο ὁ λογικῶς ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζει καὶ εὐχεται νὰ γίνηται πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39). 2) Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ἦναι σταθερὰ καὶ καρτερικὴ. Ἡ ἐλπίς φαίνεται πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅταν πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνῃ ἐλπίς ἐγκαταλίπη ἡμᾶς. Τοιαύτη σταθερὰ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν ἐνέπνεε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀρχαίους χριστιανούς ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρωποτάτοις διωγμοῖς, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῶν ἐθνικῶν ῥωμαίων. Τὰ ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδι εἶναι πρῶτον ἡ μωρὰ καὶ δεισιδαίμων ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις ζητεῖ πολλάκις παρ' αὐτοῦ ἢ παράλογα πράγματα ἢ τὴν διὰ θαυματουργίας ἐκτέλεσιν ἄλλως ἀδυνάτων πραγμάτων. Τοιαύτη μωρὰ εἶναι ἡ ἐλπίς πολλῶν φαύλων ἀνθρώπων, ληστῶν καὶ τοιοῦτων, οἵτινες ἐπικαλοῦνται καὶ ἐλπίζουν τὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς κακούργοις αὐτῶν ἐπιχειρήσεσιν. Δεισιδαίμων ἦτο καὶ ἡ ἐλπίς, ἥτις κατὰ τοὺς βαρβάρους μέσους αἰῶνας

ἐγέννησεν ἐν τῇ δύσει τὰς λεγομένας θείας κρίσεις. Ἐρίζοντες ἢ διαφορὰν τινα πρὸς ἀλλήλους ἔχοντες ἀνέθετον εἰς τὸν Θεὸν νὰ κρίνῃ μεταξὺ αὐτῶν διὰ τινος θαύματος, ὑποβαλλόμενοι εἰς προφανῆ τινα κίνδυνον, καὶ μωρῶς ἐλπίζοντες, ὅτι ὁ Θεὸς ἀφεύκτως, ὡς εἰ ὄφειλε νὰ ὑπείχῃ εἰς πᾶσαν ἀνόητον ἀπαίτησιν τῶν ἀνθρώπων, ἤθελε σώσει τὸν ἀθῶον καὶ τιμωρήσει τὸν ἔνοχον! Εἶδος θείας κρίσεως εἶναι καὶ ἡ μονομαχία, ἣτις ἀπὸ τῶν μέσων αἰῶνων ἀναφαινομένη, μέχρι τῆς σήμερον σώζεται ἐν ἀπάσῃ τῇ Εὐρώπῃ. Ἐν τῇ μονομαχίᾳ ἐπίστευον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτι ὡς ἐκ θαύματος ἐμελλεν ἀφεύκτως ὁ ἔνοχος νὰ πάθῃ. Καὶ ὁ μὲν λόγος, ἢ μᾶλλον ἡ δεισιδαιμονία, ἢ προκαλέσασα τὴν μονομαχίαν, ἐξέλιπεν, ἢ μονομαχία ὅμως ἂν καὶ ὡς παράλογος παρὰ πάντων ἀναγνωριζομένη, ὡς πεπαλαιωμένη συνήθεια ἔμεινε παρ' ἡμῖν. Δεύτερον ἀντίκειται τῇ ἀληθεῖ ἐλπίδι ἡ ὑπέρμετρος πεποιθήσις εἰς τὰ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν γένει βοήθειαν. Οἱ ἄνθρωποι, ἐφ' οἷς ἠλπισέ τις πολλάκις διέψευσαν τὰς ἐλπίδας ταύτας, οὐδὲ δύνανται πάντοτε νὰ σώσωσι τὸν ἄνθρωπον καὶ θέλοντες. Μόνον ἡ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐλπίς εἶναι ἀσφαλής. Διὰ τοῦτο λέγει ἡ Γραφή «Μὴ πεποιθατε ἐπὶ ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία» (Ψαλμ. ρμ', 3). Καὶ ἡ ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ ἡμῶν ὑπέρμετρος πεποιθήσις εἶναι ἐπισφαλής, διότι καὶ ταῦτα εἶναι φθαρτὰ καὶ ἀβέβαια. Ὁ σήμερον πλούσιος αὔριον δύναται νὰ εὐρεθῇ πτωχός. Ὁ δὲ ἀπροσδοκῆτως πολλάκις ἐρχόμενος θάνατος δύναται νὰ ματαιώσῃ αἴφνης πάσας τὰς περὶ ὑλικῆς εὐδαιμονίας ἐλπίδας ἡμῶν, ὡς ἐστηρίξαμεν ἐπὶ τοῦ πλούτου ἡμῶν. Παράδειγμα ἔστω ὁ ἄφρων πλούσιος τοῦ Εὐαγγελίου, οὗτινος εὐφόρησεν ἡ

χώρα, και ὅστις ἀπέθανεν ἐν μέσῳ τῶν ἐλπίδων ἀσφα-
 λεστάτης μελλούσης ἐκ τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ εὐδαιμονίας
 (Λουκ. ιβ', 19). Ἄλλως ὅμως δὲν ἐννοεῖ ὁ χριστιανισμός,
 ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος ἐν ἀπραξία μένων τὰ πάντα ἄνωθεν
 νὰ περιμένῃ· διότι ὁ Θεὸς δοὺς ἡμῖν τσαύτας δυνάμεις
 ἀπαιτεῖ νὰ ποιῶμεν χρῆσιν αὐτῶν καὶ βοηθεῖ τὸν ἄξιον
 βοηθείας· ἀλλὰ θέλει μόνον νὰ πείσῃ ἡμᾶς, ὅτι πρέπει νὰ
 γινώσκωμεν ὅτι ἄνευ τῆς ἄνωθεν ἀντιλήψεως οὐδὲν δυνά-
 μεθα νὰ ἐπιτύχωμεν· διότι ἡ ζωὴ ἡμῶν, ἡ ὑπαρξίς, συν-
 τήρησις καὶ πρόσδος ἡμῶν, καθὼς ἐν γένει τὸ σύμπαν, εἶ-
 ναι ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Θεοῦ. «Ἐάν, λέγει ἡ Γραφή, μὴ
 Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδο-
 μοῦντες» (Ψαλμ. ρκς', 1). Τὴν ἰδέαν ταύτην ἐξέφραζον οἱ
 ἀρχαῖοι λέγοντες «Σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει.» Τρίτον
 ἀντίκειται τῇ ἀληθεῖ ἐλπίδι εἰς τὸν Θεὸν ἡ τελεία ἀπελ-
 πισία καὶ ἀπόγνωσις, ἡ ἐντελής ἔλλειψις ἐλπίδος πρὸς
 τὸν Θεὸν ἐν τοῖς κινδύνοις καὶ δυστυχήμασιν. Ἡ τοιαύτη
 ἀπελπισία προέρχεται εἴτε ἐξ ἀγνοίας ἢ κακῆς περὶ θρη-
 σκείας διδασκαλίας, εἴτε, ὅπερ καὶ τὸ συνηθέστερον, ἐκ
 φαύλου καὶ ἀσώτου βίου, δι' οὗ ἡ μὲν εὐσέβεια ἐντελῶς
 ἀπόλλυται, ὁ δὲ ἄνθρωπος φθείρεται καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ
 κατὰ τὴν ψυχὴν, ἡ δὲ συνειδήσις, ἀφ' ἧς φυγαδεύονται
 ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀνάπαυσις, βασανίζεται ὑπὸ φοβερῶν τύψεων.

§ 30.

Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία:

Ὅταν ἐκφράζωμεν διὰ λόγων πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἐσω-
 τερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν, λατρεύομεν αὐτὸν ἢ προσευ-
 χόμεθα. Ὁ διάλογος οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι

ἡ προσευχή. Ἡ προσευχή εἶναι ἡ προσευχή αἰτήσεως, ὅταν ζητῶμέν τι παρά τοῦ Θεοῦ ἐλλείπον ἡμῖν, ἢ μετανοίας, ὅταν ἐκφράζωμεν μεταμέλειαν δι' ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐπράξαμεν, ἢ δοξολογίας, ὅταν ὑμῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ καθόλου τὰς θείας αὐτοῦ τελειότητας, ἅς τινὰς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ φύσις καὶ ἡ συνείδησις ἡμῶν φανεροῦσιν ἡμῖν, ἢ εὐχαριστίας, ὅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ. Ἡ προσευχή, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ὑψοῦται ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ τούτου κόσμου πρὸς τὸν αἰώνιον Θεόν, καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὑψίστη πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου, αἱ δὲ στιγμαὶ αὐτῆς αἱ πολυτιμότεραι τοῦ ἀνθρώπου βίου. Ἡ προσευχή ἔχει ἀξίαν 1ον ὅταν γίνηται μετὰ προσοχῆς, ὅταν δὲν βαττολογῶμεν, δὲν φλυαρῶμεν, δηλ. ἀπλῶς προσφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς, χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ἢ νὰ προσέχωμεν εἰς ὅσα λέγομεν. Τοιαύτη προσευχή δὲν εἶναι ἀληθής. 2ον Ἡ προσευχή τότε εἶναι καλὴ καὶ τῷ Θεῷ ἀποδεκτὴ, ὅταν γίνηται ἀπὸ καθαρᾶς καὶ φιλαδέλφου καρδίας. Διότι πῶς δύναται νὰ δεχθῆ ὁ Θεὸς τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ νὰ συγχωρήσῃ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ὅταν ἡμεῖς πλήρεις μίσους κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, καὶ ὅταν ἡμεῖς δὲν συγχωρῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώματα αὐτῶν; Τοῦτο ἐδίδαξεν ὁ Κύριος καὶ ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ, ἐν ἣ παρακαλοῦμεν νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα νὰ ἀφήσωμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (Ματθ. 5', 12), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀνηλεοῦς δούλου, ὅστις ἐνώ ὁ κύριός του ἀφήκεν αὐτῷ τὸ μέγα χρέος του, αὐτὸς δι' ἐλάχιστον χρέος ἤθελε νὰ θέσῃ τὸν σύνδουλόν του εἰς τὴν φυλακὴν (Ματθ. 18', 28). Πρὸς

τούτοις ὅν πρέπει προσευχόμενοι νὰ ἔχωμεν πλήρη πεποίθησιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐχόμεθα νὰ γίνηται τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἡμέτερον. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἀνάγκη τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Διότι καθὼς ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος πᾶν ὅτι αἰσθάνεται ζωηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, εἴτε εὐχάριστον εἴτε δυσάρεστον αἰσθημα, ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὰ ἔξω, οὕτω ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβῆς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ διὰ λόγων καὶ σχημάτων τὰ τὴν καρδίαν του ζωηρῶς κατέχοντα θρησκευτικὰ συναισθήματα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεόν. Χρῆζων πράγματός τινος, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἰκετεύσῃ τὸν πανάγαθον Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ· μετανοῶν θέλει νὰ ἐκφράσῃ αὐτῷ τὴν μετάνοιάν του· θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ ἢ τυχὼν παρ' αὐτοῦ εὐεργετημάτων τινος ἐπιθυμεῖ νὰ δοξολογήσῃ καὶ εὐχαριστήσῃ αὐτόν. Ἡ προσευχὴ τόσον ἀναγκαίως προέρχεται ἀπὸ τῆς εὐσεβείας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲ εὐσέβεια ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μὴ προσευχομένου ὑπάρχει. Ἡ προσευχὴ λοιπὸν ἔχει ἀξίαν καὶ εἶναι ἀναγκαία οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα, ὧν χρεῖαν ἔχομεν κατὰ τὴν πρόληψιν πολλῶν δεισιδαιμόνων· διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν. «οἶδε γὰρ ὁ Πατὴρ, ὧν χρεῖαν ἔχομεν, λέγει ἡ Γραφή, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν» (Ματθ. 5', 8). καθὼς οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει χρεῖαν τῶν εὐχῶν ἡμῶν καὶ ἀλῶν, καθ' ὅσον αὐτὸς εἶναι ἀνεκδέχης. Ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται α') διότι, ὡς ἐρρέθη, εἶναι ἀναγκαία ἐκδηλώσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν· ὅταν ἡμεθα εὐσεβεῖς, εἶναι εἰς ἡμᾶς μεγάλη ἀνάγκη τὸ νὰ προσευχόμεθα. "E-

πειτα β') ἡ προσευχή αὐτή καὶ ἄλλως εἶναι χρήσιμος, διότι ἂν καὶ ἦναι ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, ἐπιδρᾷ καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ ζωογονεῖ αὐτήν· διὰ τοῦτο τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Πολλάκις προσερχόμενοι ἄνευ τῆς ἀναγκαίας προπαρασκευῆς εἰς τὴν προσευχήν, δι' αὐτῆς ταύτης τῆς προσευχῆς βλέπομεν ζωογονούμενα ἐν ἡμῖν τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, καὶ ἐνῶ ἤρχισαμεν ψυχροί, τελειόμενοι θερμοὶ τὴν προσευχήν ἡμῶν. Ἡ προσευχή λοιπὸν διαθερμαίνει τὴν εὐσεβειαν ἡμῶν ἢ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, ἀγάπην καὶ ἐλπίδα. Τοιουτοτρόπως δὲ γ') προσεγγίζουσα ἡμᾶς καὶ ἐνοῦσα μετὰ τοῦ ἀγίου καὶ δικαίου Θεοῦ, ἐξαγνίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν μὲν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ὡς ἀντικειμένην εἰς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐπειτα δ') ἡ προσευχή στηρίζει καὶ τῶν ἄλλων τὴν εὐσεβειαν· διότι βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους, κινούνται καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχήν καὶ γίνονται εὐσεβεστέροι. Διὰ τὰ ἐκ τῆς προσευχῆς ταῦτα ἀγαθὰ προτρέπει ἡμᾶς ἡ Γραφή νὰ προσευχώμεθα «Ἄγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε,» εἶπεν ὁ Κύριος (Μάρκ. ιγ', 33) καὶ ὁ Παῦλος· «Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε» (Κολασσ. δ', 2).

§ 31.

Τί εἶνε κοινὴ προσευχή καὶ τί ἑορτή;

Οἱ χριστιανοὶ ὀφείλομεν οὐ μόνον κατ' ἰδίαν νὰ προσευχώμεθα, ἀλλὰ καὶ κοινῶς συνεργούμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τοὺς ναοὺς διὰ πολλοὺς λόγους. 1ον. Διότι ἡ περικόσμησις τῶν ναῶν, ἐν οἷς γίνονται αἱ κοιναὶ προ-

σευχαί, συντείνει εἰς θερμότεραν προσευχήν. 2ον. Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ προσευχῇ ἐξεγειρόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ παρὰ δείγματος τῶν ἄλλων προσευχόμεθα θερμότερον. 3ον. Διὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς συνδεόμεθα πάντες ἀδελφικῶς. 4ον. Ἐπειτα ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ πρὸς προσευχήν συναθροίσει δίδοται τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ καταλληλοτάτη εὐκαιρία νὰ διδάσκωσι τὸν λαὸν ἀναγινώσκοντες τὰς ἁγίας Γραφὰς καὶ ἐξηγούντες αὐτάς. Πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην προσευχήν ἢ λατρείαν κατὰ πρῶτον λόγον, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν κόπων εἶναι ὀρισμένα ἡμέραι τιτῆς, αἱ καλούμεναι ἑορταί. Τοιαῦται εἶναι αἱ Κυριακαί, αἱ εἰς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμένα, καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταί, καθ' ἃς τελοῦμεν τὴν ἀνάμνησιν μεγάλων γεγονότων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἢ ἁγίων ἀνδρῶν, ὧν τὴν ἀγιότητα προβάλλει ἡ ἐκκλησία εἰς μίμησιν τοῖς πιστοῖς. Τοιαῦται ἑορταί εἶναι αἱ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (τῆς γεννήσεως, τῆς βαπτίσεως, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς σταυρώσεως, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), τῆς ἁγίας αὐτοῦ Μητρός, τῶν προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων, πατέρων, ὁσίων καὶ λοιπῶν ἁγίων. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐν τῇ ἑορτῇ εἶναι τὰ ἐπόμενα. Α' Ὀφείλομεν κατ' αὐτάς νὰ παριστώμεθα ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας καὶ μετὰ προθυμίας νὰ ἀκροώμεθα τῶν προσευχῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ εὐαγγελίου. Ἐναντία τοῦ καθήκοντος τούτου πράττουσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἢ ἄνευ αἰτίας ἀπολείπονται τῆς κοινῆς λατρείας, ἢ καίπερ σωματικῶς παριστάμενοι, νοερῶς ἀποπλανῶνται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, ἢ φλυαροῦσιν ἐν τῷ ναῷ ἢ ἀπρεπῶς προσφέρονται. Β'. Ἀρίστη συνήθεια

εἶναι καὶ ἐν τῷ οἴκῳ νὰ μελετῶμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς ἁγίας Γραφὰς ἢ ἄλλο τι θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν σύγγραμμα. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη μελέτη καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν γνώσεις θέλει διατηρεῖ καὶ πλουτίζει καὶ θέλει στηρίζει ἡμᾶς εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν, σώζουσα ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τῶν φαύλων πράξεων (*). Γ'. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀρμόζει νὰ ἀσχολώμεθα καὶ περὶ τὰ τῆς εὐποιίας ἔργα, εἰς ἃ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἕνεκα τῶν ἀσχολιῶν ἡμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχήν. Εὐεργεσία τις κοσμεῖ τὴν ἑορτὴν πλειότερον παντὸς ἀλλοῦ, διότι ὁ Θεὸς θέλει πρὸ πάντων ἔργα φιλανθρωπίας. «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν,» λέγει καὶ ἡ Γραφή (Ματθ. 9', 13.) Δ'. Κατὰ τὰς ἑορτὰς ὀφείλομεν πρὸς τοῦτοις νὰ παύωμεν ἀπὸ τῶν συνήθων ἐργασιῶν καὶ νὰ ἀναπαυώμεθα ἀπὸ τῶν κόπων ἡμῶν. Καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὕτη εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς. Καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μετὰ πολλῶν ἡμερῶν συνεχῆ ἐργασίαν, ἔχουσιν ἀνάγκην ἀνέσεως, διότι ἄλλως ἐπέρχεται καταπόνησις καὶ κατὰπτωσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν. Μόνον ἐργασίαι ἀναπόφευκτοι καὶ ἐπείγουσαι ἢ χάριν φιλανθρωπικῶν σκοπῶν γινόμεναι ἐπιτρέπονται. Ἄλλως ἡ τήρησις εἶναι Ἰουδαϊκὴ, καθ' ἧς εἶπεν ὁ Κύριος τὸ «Οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον, ἀλλὰ τὸ

(*) Καταλληλότατα βιβλία πρὸς θρησκευτικὰς μελέτας εἶναι ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου αἱ Θρησκ. Μελέται τοῦ Μαυροκορδάτου, τὰ Κυριακοδρομία τοῦ Θεοτόκη, αἱ Ὁμιλίαι τοῦ Λ. Μελά, αἱ Μελέται τοῦ Ἀυγουστου Νικολάου, αἱ Μελέται τοῦ Γυιζώτου, ἡ Μίμησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ Ἀπάνθισμα τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. β', 27). Δὲν πρέπει δὲ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ νὰ γίνωνται ἡμῖν ἀφορμὴ ἀργίας, ἥτις οὐ μόνον οἰκονομικῶς εἶναι ἐπιβλαβής, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ὀλεθριωτάτη. Τινὲς ἄγαν αὐστηροὶ ἐνόμισαν, ὅτι κατὰ τὰς κυριακὰς ἀπαγορεύεται πᾶν εἶδος τέρψεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνάπαυσις ἀπὸ τῶν κόπων τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, αἱ δὲ τέρψεις φέρουσιν ἀνακούφισιν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, δὲν δύνανται αὐταὶ νὰ ἀντιβαίνωσιν εἰς τὴν ἑορτήν. Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ ἦναι πάντοτε καὶ ἀθῶαι καὶ μετὰ μέτρου· ἄλλως ὑπερμέτρως λαμβανόμεναι δύνανται νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ σκοποῦσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτάς· δὲν πρέπει δὲ νὰ κωλύωσι καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἑορτῆς, δηλαδὴ τὴν λατρείαν. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀντίθετα πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν ἑορτῶν πράττουσιν ὅσοι κατ' αὐτάς δὲν προσέρχονται εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν, ὅσοι ἐν γένει δὲν ἀφιερώνουσι μέρος αὐτῶν εἰς θρησκευτικὴν τινα μελέτην ἢ εὐσεβῆ τινα ἢ φιλόνηθρον ἐνασχόλησιν, ὅσοι ἐξακολουθοῦσι τὰς συνήθεις ἐργασίας των κατ' αὐτάς, καὶ ὅσοι παραδίδονται εἰς ἀμέτρους, ἀπρεπεῖς, ἀσέμνους καὶ ἀνηθικούς ἢ ἐπιβλαβεῖς διασκεδάσεις.

§ 32.

Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὄρκος;

Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύομεν καὶ ὅταν μεταχειριζώμεθα ἐν πάσῃ περιστάσει μετὰ τῆς ἀνηκούστης εὐλαθείας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ

Θεοῦ εἶναι τὸ ἱερώτατον τῶν ὀνομάτων· διὰ τοῦτο πρέπει
 νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν πάντοτε τὸν βαθύτατον σεβασμὸν. Μετα-
 χειριζόμενοι διὰ τοῦτο κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἠθέ-
 λομεν δεῖξει ἀσεβείαν πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο πράττουσι
 πρῶτον ὅσοι ἄνευ λόγου καὶ ἀποχρώσεως αἰτίας, παί-
 ζοντες ἀναφέρουσι τὸ θεῖον ὄνομα. Ὁ εἰς τοὺς ἀστεϊ-
 σμούς του ἀναμιγνύων τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, δεικνύει ὅτι
 στερεῖται εὐσεβείας. Δεύτερον κακῶς χρῶνται τῷ ὀνόματι
 τοῦ Θεοῦ, ὅσοι βλασφημοῦσιν αὐτό, ἢ ὑβρίζουσιν αὐτό
 καὶ πᾶν ἐν γένει θεῖον καὶ ἱερόν, συνδεόμενον μετὰ τῆς
 θρησκείας. Αἱ βλασφημίαι ἐλέγχουσιν ἐσχάτην ἠθικὴν
 ἐξαχρείωσιν καὶ τελείαν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν Θεόν. Λαοὶ
 βλάσφημοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐλλείπει ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἔχνος
 εὐσεβείας. Οἱ νόμοι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ τιμωρῶσιν αὐ-
 στηρῶς τοὺς βλασφήμους. Τρίτον μεταχειρίζονται κακῶς
 τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ οἱ καταρῶμενοι δι' αὐτοῦ τοῖς ἄλ-
 λοις κακά. Ἡ κατάρα πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι ἔκφρασις
 ἐχθρας καὶ μίσους πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται
 ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὅποιον παραγγέλλει νὰ ἀγαπῶμεν
 ἀλλήλους. Ὁ Παῦλος λέγει «Εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶ-
 σθε» (Ῥωμ. ιβ', 11), ὁ δὲ Ἰακώβος παρατηρεῖ, ὅτι δὲν
 πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐλογοῦμεν τὸν
 Θεόν, νὰ καταρῶμεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίω-
 σιν Θεοῦ γεγονότας (Ἰακώβ. γ', 9). Ὑβρίζουσι δὲ τὸν Θεόν
 καὶ ἀσεβοῦσι πρὸς αὐτὸν οἱ ἀναμιγνύοντες εἰς τὰς ἑαυτῶν
 κατάρας, εἰς τὰ ἑαυτῶν δηλ. πάθη κατὰ τῶν ἄλλων, τὸ
 ὄνομα τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Τέταρτον τέλος ἀνευλαβῆ
 χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιοῦσιν οἱ ψευδῶς ὀρ-
 κιζόμενοι. Ὁρκος εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωσις πράγματός τινος
 ὡς ἀληθοῦς ἢ ὑποσχέσεώς τινος δι' ἐπικλήσεως τοῦ παν-

τογνώστου, δικαίου και παντοδυνάμου Θεού ως μάρτυρος, κριτού και ανταποδότη. Ὁ καλῶς γινόμενος ὄρκος ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς χριστιανούς, ὅταν ἦναι ἀνάγκη. Ὅταν λέγῃ ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζονται ὅλως, ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ εἰς τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34), σκοπεῖ νὰ ἀπαγορεύσῃ οὐχὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ὄρκους, ἀλλὰ τοὺς ἐπιπολαίους καὶ ἄνευ ἀνάγκης γινομένους. Ἄνευ ἀνάγκης ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστροφῇ ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ ὀρκίζώμεθα, διότι τοῦτο προδίδει ἑλλειψιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ διότι ἡ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ ἤμεθα τοσοῦτον εἰλικρινεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ἐμπνέωμεν τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην τοῦ ὄρκου. Ὅτι ὅμως ἀπολύτως δὲν ἀπαγορεύει τὸ εὐαγγέλιον τὸν ὄρκον, δεικνύει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις ὠρκίσθη ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ὅτε οὗτος ἀπέτεινεν αὐτῷ τοὺς λόγους, «Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα εἴπῃς ἡμῖν, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός» (Ματθ. κς', 63), εἰς οὓς ἀπήντησε καταφατικῶς, εἰπὼν «Σὺ εἶπας,» καὶ τοῦ Παύλου, ὅστις πολλάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὀρκίζεται, ὡς ὅταν λέγῃ· «Μάρτυς ὁ Θεὸς τῇ ἐμῇ ψυχῇ» (Ῥωμ. α', 9). Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς ὅτι ὁ ὄρκος δύναται νὰ γίνῃ ὡς πέρασ πάσης ἀντιλογίας (Ἑβρ. ε', 16). Ὁ ὄρκος εἶναι ἀναγκαῖος πολλάκις ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ νὰ ἤμεθα βέβαιοι περὶ τίνος ἡμῖν διδομένης ὑποσχέσεως. Ὁ ὀρκισθεὶς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὴν θείαν τιμωρίαν καθ' ἑαυτοῦ, εἰάν ψευσθῇ ἢ παραβῇ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσίν του, πρέπει νὰ ἦναι πολὺ ἐξηχρειωμένος καὶ εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀσεβής. Ἡ πολιτεία διὰ τοῦτο δικαίως μετεχειρίσθη

πάντοτε τὸν ὄρκον, ἐπιβάλλουσα αὐτὸν ἐν τοῖς δικαστηρίοις εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς δικαστὰς, καὶ ὑποχρεοῦσα τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς δι' αὐτοῦ εἰς εὐσυνειδήτην διαχειρίσιν τῆς αὐτοῖς ἀνατιθεμένης δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὁ μάρτυς ὀρκίζεται, ὅτι θὰ εἴπῃ ἐξεταζόμενος τὴν ἀλήθειαν ἄνευ φόβου καὶ ἄνευ πάθους, ὁ δικαστὴς ἢ ἔνορκος, ὅτι θὰ δικάσῃ δικαίως, ὁ δὲ ὑπάλληλος ὅτι θὰ διαχειρισθῇ τὴν ὑπηρεσίαν του χωρὶς νὰ ἀποβλέψῃ ποτὲ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ τηρῶν τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, καὶ ὁ στρατιώτης, ὅτι οὐδέποτε θὰ καταλίπῃ τὰς σημαίας τῆς πατρίδος του, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν νόμων αὐτῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας της μέχρι τελευταίας βανίδος τοῦ αἵματός του. Ὁ ὄρκος εἶναι δύο εἰδῶν ἢ ὁμολογίας τῆς ἀληθείας ἢ ὑποσχέσεως. Τοὺς ὄρκους ὅταν δίδωμεν, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο εὐσυνειδήτως. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ βεβαιώμεν τι ὡς ἀληθές, ὅταν ἢ γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἢ δὲν ἡμεθα βέβαιοι περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲ οὐδέποτε πρέπει μεθ' ὄρκου νὰ ὑποσχώμεθα τι, τὸ ὁποῖον γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Δώσαντες δὲ ἅπαξ ὄρκον ὑποσχέσεως ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρώσωμεν εὐσυνειδήτως τὰ ὑπεσχημένα. Ἡ δολιότης πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν ἀφ' ἡμῶν. Τὸν ὄρκον παραβαίνομεν, ἢ ὅταν ἐν γνώσει ψευδόμεθα (ψευδορκία), ἢ ὅταν ὑποσχώμεθα μὲν, ἀλλὰ δὲν τηρῶμεν τὰ ὑπεσχημένα (ἐπιορκία). Ἡ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι ἐγκλήματα μεγάλα καὶ φοβερά, διότι δεικνύουσιν ἔλλειψιν φόβου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, δὲν θὰ φοβηθῇ πολὺ περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνθρώπος ἐπικινδυνότατος εἰς τὴν καιωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰ

ἐγκλήματα ταῦτα τιμωροῦνται βαρύτερα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. Ὁ ὄρκος τῆς ὁμολογίας ἰσχύει πάντοτε. Μόνος δὲ ὁ ὄρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται ἔν τισι περιστάσεσι νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἰσχύν του καὶ ὑποχρέωσιν, ὅταν δῆλ. 1ον οἱ ὄροι, ὑφ' οὓς ἐγένετο, ἐκλείπωσι, 2ον ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων ἦναι ἀδύνατος, 3ον ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἐκουσίως παραιτῆται αὐτῆς, καὶ 4ον ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως δύνηται νὰ ἀποβῇ εἰς ζημίαν τοῦ ἄλλου. Ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εἶναι καλὸν νὰ ἀκολουθῶμεν τοὺς ἐξῆς κανόνας ὡς πρὸς τὸν ὄρκον.

Μὴ ὀρκίζου ἀνευ ἀνάγκης.

Ὀρκιζόμενος ἐν ἀνάγκῃ ὀρκίζου εὐσυνειδήτως.

Ἐν τοῖς ὄρκοις τῆς ὁμολογίας λέγε πάντοτε τὴν ἀληθειαν.

Ἐν τοῖς ὄρκοις τῆς ὑποσχέσεως τήρει τὰ ὑπεσχημένα ἀκριβῶς.

Μὴ ἀρνήσῃ ὄρκον παρ' ἄλλου ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτούμενον.

Μόνον ἐν ἀνάγκῃ ἀπαίτει παρὰ τῶν ἄλλων ὄρκον.

B.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

§ 33.

Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον;

Ὁ ἠθικὸς νόμος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς καθήκον καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον

ἀγάπην. Ὁ Κύριος ἀφοῦ εἶπεν ὅτι τὸ «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου κτλ.» εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἔπειτα ἐπήγαγε· δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ εἶναι ἡ «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. κβ', 40). Τὰ καθήκοντα ταῦτα συνδέονται στενότερα πρὸς ἄλληλα. Οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐὰν μισῇ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης, «Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστὶ καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολήν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ» (Α' Ἰωάν. δ', 20). Διότι πῶς δύναται νὰ δείξῃ κάλλιον ὁ ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην του, εἰ μὴ ἀγαπῶν τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἣν ἔχει ἐνώπιόν του; Εἶναι δὲ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις, καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν νὰ προξενήσωμεν αὐτῷ, ἀλλὰ καί, εἰ δυνατόν ἡμῖν, προθυμοποιούμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα· ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, ὅταν ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι· ὅταν συμπαθῶμεν πρὸς αὐτὸν καὶ χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις αὐτοῦ, λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ. Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ὁμοίον ἡμῖν πλάσμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅποσον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν θείαν εἰκόνα, εἶναι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ τείνῃ τελειοποιούμενον νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ἡ λογικὴ αὕτη φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία ὀφείλει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Πᾶς ἄνθρωπος δυνάμει φέρει τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο πάντα ἄνθρωπον ὀφείλω νὰ σέ-

βωμαι καὶ ἀγαπῶ, μηδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλάπτων αὐτὸν ἢ κωλύων τὴν ἀνάπτυξίν του, μάλιστα δὲ εὐεργετῶν αὐτόν, ἐφ' ὅσον δύναμαι. Μόνον ὅταν ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀγάπης πηγάζωσι τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν, ἔχουσιν ἀξίαν· ἄλλως ἐκπληρούμενα ταῦτα ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἐξ ἄλλων σκοπῶν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι, ἂν τις ἐκέκτητο τὰ μεγαλῆτερα χαρίσματα, δι' ὧν νὰ γίνηται ὠφελιμώτατος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἔπραττε τὰ μεγαλῆτερα καλὰ, καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ ἐθυσιάζετο ὑπὲρ αὐτῶν, ἔπραττε δὲ ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν, ἀγάπην δὲ μὴ εἶχεν, οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον τὰ ἔργα του (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). Ἐν γένει ἡ Γραφή δίδει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει λέγει, ὅτι θέλουσιν ἀκούσει τῆς φωνῆς ἐκείνης «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς ὑμῶν, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔδειξαν ἐν τῇ βίῳ τούτῳ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οἵτινες «ἔθρεψαν τοὺς πεινῶντας, ἐπότισαν τοὺς διψῶντας, ἐνέδυσαν τοὺς γυμνοὺς, συνήγαγον τοὺς ξένους, καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν τῇ φυλακῇ» (Ματθ. κε', 41—46). Ἄλλοτε δὲ πάλιν εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι θὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ οἱ λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἀλλ' οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς, δηλ. οἱ δίκαιοι καὶ οἱ φιλάνθρωποι πρὸς πάντας (Ματθ. ζ', 21). Τὴν ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ ὠρίσθη ὡς τὸ μόνον ἀσφαλὲς γνώρισμα τῶν μαθητῶν του τοῦτο «ἐὰν ἀγάπην ἔχωσιν ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάνν. ιγ', 35). Ἡ ὅλη δὲ

διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῷ « Ἀγαπάτε ἀλλήλους » (Ἰωάνν. ιε', 17). Ὁ τὴν ἐντολὴν ταύτην τηρῶν, τηρεῖ ὁλόκληρον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

§ 34.

Ἐποῖα εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη;

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι 1) καθολική· ἀποτείνεται δηλ. πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν καθήκοντα πρὸς μόνους τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ὁμοεθνεῖς καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους, ὅπως ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοί, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἐν γένει ὡς τοιοῦτον. Διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ εὐαγγέλιον εἴμεθα ἀδελφοί, πάντες ὅμοια πλάσματα τοῦ Θεοῦ, φέροντες ἐν ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ τὴν θεῖαν εἰκόνα· δὲν ὑπάρχει οὐδεμία διαφορὰ μεταξύ Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνος, δούλου καὶ ἐλευθέρου, ἄρρενος καὶ θήλειος (Γαλ. γ', 28). Ὅτι πλησίον εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, ἔδειξεν ὁ Κύριος λαμπρῶς ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. ι', 33), ἐν ἣ παριστάνεται προσφερόμενος φιλανθρωπῶς πρὸς τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστὰς ὁ ξένος τοῖς Ἰουδαίσις Σαμαρείτης, πρὸς ὃν οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον, ὅτι οὐδὲν εἶχον καθήκον.

2) Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἡ ἐκτείνουμένη μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ ἡμεθα γενναῖοι καὶ νὰ δεικνύωμεν αὐτοῖς ὡς καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν, ἀμνησικακοῦντες αὐτοῖς καὶ ἀνεξίκακοι δεικνύμενοι. Καὶ τὸν ἐχθρόν μου δὲν πρέπει νὰ ἀδικῶ καὶ τὸν ἐχθρόν μου πάσχοντα ὀφείλω νὰ εὐεργετῶ· τότε ἔχω τὴν τελειάν χριστιανικὴν ἀγάπην. « Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑ-

μῶν,» παραγγέλλει ῥητῶς τὸ εὐαγγέλιον (Ματθ. έ, 44). Ἐὰν οἱ ἄλλοι παραβαίνωσι τὸν ἠθικὸν νόμον πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἦναι ἄδικοι καὶ σκληροὶ πρὸς ἡμᾶς, δὲν εἶναι τοῦτο λόγος, ἵνα καὶ ἡμεῖς παραβῶμεν αὐτὸν πρὸς αὐτούς. Πδχ. εἰάν τις συκοφαντῇ ἡμᾶς, δὲν δικαιούμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ συκοφαντῶμεν αὐτόν. Τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀμνησικακίας ἀριστον παράδειγμα ἔχομεν αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὅστις τὸν προδότην Ἰούδαν προσερχόμενον μετὰ στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν ἵνα συλλάβῃ αὐτόν, δὲν ἀπεστράφη, οὐδ' ἐπετίμησε διὰ τὴν ἀχαριστίαν, ἀλλ' ἀπέτεινε πρὸς αὐτόν τοὺς πλήρεις γαλήνης καὶ ἀνεξικακίας λόγους· «Ἐταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει;» φίλε, πρὸς τί ἤλθεις; μὲ φίλημα μὲ προδίδεις; (Ματθ. κς', 50). Σταυρούμενος δέ, δὲν ἔδειξεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχνος δυσμενείας πρὸς τοὺς σταυρωτάς του, τοῦναντίον ἀνεξικακῶς ἠῤῥχετο ὑπὲρ αὐτῶν λέγων· «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι, τί ποιοῦσι» (Λουκ. κγ', 34). Τοιαύτην ἀνεξικακίαν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔδειξαν καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Οὕτως ἀποθνήσκων ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος, ἔλεγεν ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτόν· «Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην» δηλ. μὴ λάβῃς ὑπ' ὄψιν τὴν ἁμαρτίαν των ταύτην (Πράξ. ζ', 60). 3) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι εἰλικρινής. Πρέπει δηλ. ἀπὸ καρδίας νὰ αἰσθανώμεθα τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν πλησίον καὶ νὰ μὴ ἦναι φαρισαϊκὴ μόνον ἐπίδειξις αὐτῆς. Τὸ ἐλεεῖν πδχ. ἐπιδείξεως χάριν, οὐχὶ δὲ ἐξ οἴκτου ἀληθοῦς πρὸς τὸν πάσχοντα, δὲν εἶναι ἐνδείξις ἀληθοῦς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι ὅταν ποιῶμεν ἐλεημοσύνην, δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ (Ματθ. ε', 3), δηλ. δέον νὰ

ἀγνοῶσιν αὐτὴν καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκειότεροι ἡμῶν. 4) Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργός, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἔργων καὶ νὰ μὴ περιορίζηται ἐν λόγοις. «Ὁς ἂν ἔχη τὸν βίον τοῦ κόσμου, λέγει ὁ Ἰωάννης, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείη τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάνν. γ', 17). 5) Δικαία. Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι μακρὰν τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· οὐδέποτε πρέπει νὰ εὐεργετῇ τις τινα, ἵνα ἀδικήσῃ ἄλλον· δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείπη τις τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς εὐεργεσίας. Πρῶτον λ. γ. πρέπει νὰ μὴ ἀρνῶμαι νὰ πληρώσω τὰ χρέη μου, καὶ ἔπειτα νὰ θέλω νὰ ποιῶ γενναίας εὐποιίας. 6) Συνετής. Πρέπει δηλ. νὰ δεικνύωμεν ἀγάπην καὶ εὐεργετῶμεν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς χρείας αὐτῶν. Δὲν πρέπει νὰ παραμελῶμεν οἰκείους ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλλους· δὲν πρέπει νὰ ἀφίνωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν ἔχοντας ἵνα εὐεργετήσωμεν τοὺς ἥττον ἐνδεεῖς· δὲν πρέπει νὰ βοηθῶμεν τοιοῦτους, οἵτινες ἐκ τῆς βοήθειάς ἡμῶν ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ὀκνηροὶ καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἀργίαν. 7) Καρτερική. Δέον δηλ. νὰ βοηθῶμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν, παρουσιαζομένης ἀνάγκης, ἀπαιτῆται νὰ ὑποστῶμεν θυσίας. Ὅταν ἐπικηται ἀνάγκη, ὅταν διατρέχη κίνδυνον ἡ ζωὴ ἢ ἡ τιμὴ τοῦ ἄλλου, ὀφείλομεν νὰ διακινδυνεύσωμεν καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν ζωὴν. 8) Σταθερά. Δέον δηλ. νὰ μὴ ἦναι εὐμετάβλητος· δὲν πρέπει ὅτε μὲν νὰ δεικνυόμεθα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ἄλλοτε δὲ ἀδικοὶ καὶ ἀσπλαγχοὶ ἢ ἀληθῆς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι

διαρκῆς καὶ μένει πάντοτε ἡ αὐτὴ. Τέλος 9) ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον πρέπει νὰ ἦναι καθάραι, δηλ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην ἀξίαν οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος, ἢ πρὸς ἐπίδειξιν, ἢ δι' ἄλλον τοιοῦτον λόγον.

§ 35.

Τίνα εἶναι τὰ τῆ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀντίθετα ;

Τὰ τῆ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀντίθετα εἶναι 1) ἡ ἀδιαφορία. Ἀδιάφοροι πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν εἴμεθα, ὅταν μῆτε χαίρωμεν ἐπὶ τῆ εὐτυχίᾳ αὐτοῦ, μῆτε λυπώμεθα ἐπὶ τῆ δυστυχίᾳ αὐτοῦ, μηδὲν ἐν γένει αὐτῷ συμβαῖνον ἐνδιαφέρῃ καὶ συγκινή ἡμᾶς. Ἡ ἀδιαφορία εἶναι προδήλως ἐνδειξις ἐλλείψεως ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. 2) Ἡ χαιρεκακία. Αὕτη ὑπάρχει, ὅταν οὐ μόνον δὲν λυπώμεθα ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ χαίρωμεν ἐπ' αὐταῖς. 3) Ὁ φθόνος, δηλ. ἡ λύπη ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων. 4) Τὸ μῖσος. Τὸ μῖσος εἶναι ἡ χαιρεκακία καὶ ὁ φθόνος ἐπιτεταμένα. Ὁ μισῶν οὐ μόνον λυπεῖται ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις τῶν ἄλλων καὶ χαίρει βλέπων τὸν ἄλλον βλαπτόμενον, ἀλλὰ σπυδαίνει καὶ αὐτὸς νὰ ἐπενέγκῃ τῷ μισουμένῳ πᾶσαν δυνατὴν βλάβην. 5) Ἡ τυφλὴ παράδοσις εἰς τὴν τρυφήν. Ὁ ζῶν ἐν τρυφῇ καὶ περὶ τὰς ἡδονὰς τοῦ μόνου ἀσχολούμενος, δεικνύει, ὅτι οὐδόλως μέλλει αὐτῷ περὶ τῶν πασχόντων καὶ ἐνδεῶν. Ὁ τρυφηλὸς βίος εἶναι ἀπόδειξις ἐγωῖσμοῦ, μὴ συμβιβαζομένου μετὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. Τὴν εὐζωίαν πᾶς ἄνθρωπος ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως ὀδηγούμενος, ζητεῖ καὶ δύναται νὰ ζητῇ· ἀλλ'

ἡ ἐπιθυμία ταύτης οὐδέποτε πρέπει ὑπερβαίνουσα τὸ μέτρον, νὰ καταντᾷ εἰς τὸν ἀκόρεστον καὶ τυφλὸν πόνον πρὸς τὴν τρυφήν. Οἱ πλούσιοι οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶσιν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ πτωχοὶ ἄνθρωποι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου στερούμενοι. 6) Ἡ πρὸς τινὰς τυφλὴ εὐνοία καὶ ἡ πρὸς ἄλλους ὑπερβολικὴ αὐστηρότης. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη, εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι πρέπει νὰ ᾖ δικαία ἄνευ προσωποληψίας. Ὅταν λοιπὸν εὐεργετῇ τίς τινὰς πλουσίως, καὶ ἄλλους παραβλέπη πάσχοντας, ἐνῶ ἠδύνατο καὶ τούτους νὰ εὐεργετήσῃ, ἢ πρὸς τινὰς δεικνύηται ὑπεραυστηρὸς, ἐνῶ ἄλλοις προσφέρηται ἐπιεικέστατα, πῶς δύναται τοῦτο νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀγάπην; 7) Ἡ ἀσυνέτως δεικνυομένη ἀγάπη. Τοιαύτη ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ὑπάρχει, ὅταν δὲν δεικνύηται αὕτη ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρείας τῶν προσώπων, ὅταν παραμελῇ τις τοὺς εὐεργέτας του, ἵνα εὐεργετήσῃ ἄλλους, ἢ ὅταν βοηθῇ τὸν μικρὰν χρεῖαν ἔχοντα, παρορῶν τὸν ἐν μεγίστῃ ἀνάγκῃ εὐρισκόμενον.

§ 36.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον;

Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πηγάζει τὸ καθήκον νὰ σεβώμεθα πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον. Τὰ κυριώτατα δὲ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία αὐτοῦ. Ὅφείλομεν λοιπὸν πρῶτον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὄν λογικὸν πρέπει νὰ ᾖ ἡμῖν

σεβαστός. Τὴν ζωὴν αὐτοῦ προσβάλλοντες, ἀτεβοῦμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ δεικνύομεν ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν, οὕτως καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα. Διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύει ἡ Γραφή τὸν φόνον λέγουσα, «οὐ φονεύσεις» (Ἐξόδ. κ'). Ὁ φόνος δύναται νὰ προσγίνη εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τοῦ δόλου, εἴτε διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς εἴτε διὰ ξένης. Εἰς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη τοῦ φόνου ὑπάρχει εὐθύνη πάντοτε. Μόνος ὁ ἀκουσίως φονεύσας τινὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ φονεύς· διότι ὁ φόνος προϋποθέτει πάντοτε κακὴν πρόθεσιν. Ὁ ἐκ λάθους ἢ ἀκούσιος φόνος τότε μόνον εὐθύνει, ὅταν τὸ λάθος ἦτο ἀσύγγνωστον. Ὁ φόνος εἶναι ἐν τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι καταφρόνησις πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεόν καὶ αἶρει πᾶσαν δικαιοσύνην, ἐπάγει καὶ μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ φονευθέντος καὶ πολλάκις καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν κοινωνίαν, ὅταν ὁ φονευθεὶς ἦτο χρήσιμος ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν φονέα, καὶ αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως ἔνεκα τοῦ τοιούτου κακουργήματος εἶναι μέγιστα. Ὁ βαθμὸς τοῦ ἐγκλήματος πρέπει νὰ κρίνηται ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ φονευθέντος, τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν ἀφορμῶν, τοῦ τρόπου τοῦ φόνου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη (ὁ παρὰ παιδός, παρ' ᾧ ἢ συνειδήσις δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη διαπραχθεὶς φόνος ἢ παρ' ἀνθρώπου ἐν τελείᾳ μέθῃ διατελοῦντος δὲν εὐθύνει πολὺ, οὐδόλως δ' ὁ παρὰ παράφροντος). Ἡ ἐκ τοῦ φόνου εὐθύνη ἐλαττοῦται, ὅταν τις ἐν ἀμύνη διατελῶν ὀηλ. ὑπερασπιζόμενος τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν προσβαλλομένην παρ' ἄλλου φονεύσῃ αὐτόν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἐὰν ἐπέλθῃ θάνα-

τος τοῦ προσβάλλοντος, αἷτιος τοῦ θανάτου εἶναι κυρίως αὐτὸς οὗτος. Καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως τῆς ἀμύνης ἢ ἠθικῆ τελειότητος ἀπαιτεῖ νὰ προσπαθῆσῃ τις ὅσον τὸ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ φόνον ἀνθρώπου. Καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ ἢ ἐκ τῶν φόνων εὐθύνῃ ἐλαττοῦται, διότι καὶ ὁ πόλεμος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἄμυνα τοῦ ὄλου ἔθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν αὐτοῦ. Ἄλλὰ οἱ πόλεμοι καὶ αὐτοὶ οἱ δίκαιοι πρέπει νὰ θεωρῶνται ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα κακὰ καὶ πρέπει νὰ εὐχρηταί τις νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Οἱ ἄδικοι πόλεμοι μάλιστα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βαρύτερα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐγκλήματα. Εἰς τοὺς ἐνόχους βαρυτάτων κακούργημάτων, οἷον ληστής, πειρατῆς, φονεὺς ἐκ προμελέτης καὶ τοιούτους δικαιούται κατὰ τὴν Γραφὴν ἢ πολιτείαν (Ῥωμ. ιγ', 6) νὰ ἐπιβάλλῃ θανατικὴν ποινὴν ὅπως ἀσφαλίσῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμὴν τῶν πολιτῶν. Ἄλλὰ καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ θὰ ἦτο φιλόανθρωπον νὰ καταργηθῆ, ὅπου ἐκ τῆς καταργήσεως αὐτῆς δὲν θὰ ἐβλάπτετο ἡ κοινωνία, ὅπου δηλ. θὰ ἦτο βέβαιον, ὅτι οἱ ἀσφαλῶς πεφυλακισμένοι κακοῦργοι θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀβλαβεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅτι ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δὲν θὰ ἐθράσυνε τοὺς κακούργους περισσότερο. Ἄλλως ἡ ἀπερίσκεπτος κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δύναται μεγάλως νὰ βλάψῃ τὰς κοινωνίας καὶ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ ὥστε νὰ κορυφωθῶσι τὰ ἐγκλήματα. Καὶ ὅπου μένει δὲ ἰσχύουσα ἡ θανατικὴ ποινή, ἡ χριστιανικὴ φιλάνθρωπία ἀπαιτεῖ, ἡ ἐκτέλεσις νὰ μὴ ἦναι ἀπάνθρωπος. Ὁ ἐν μ. ο. ν. ο. μ. α. χ. ἰ. α. φόνος δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῆ, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀληθὴς φόνος, φέρων εὐθύνην, ὡς κακούργημα. Διότι ἐὰν μὲν ὁ φονεὺς

ἦναι ὁ προσβληθεὶς, ἀδίκως φονεύει τὸν ἄλλον, πρῶτον διότι γίνεται αὐτὸς ὁ κατηγορὸς καὶ δικαστῆς τοῦ ἄλλου καὶ ἐκτελεστῆς τῆς ποινῆς, τὸ ὅποιον ἀντίκειται εἰς πᾶσαν δικαιοσύνην· δεύτερον διότι αὐτοδικεῖ, ἐνῶ ὑπάρχουσι πολιτικὰ δικαστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ τὸν προσβαλόντα, ἡ αὐτοδικία δὲ γενικευομένη ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀναρχίαν· καὶ τρίτον διότι καὶ ἔνοχος ἂν ἦναι ἀληθῶς ὁ ἀντίπαλος, ἐπιβάλλεται κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἡ ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὰ βαρύτερα τῶν ἐγκλημάτων, ἐνῶ ἡ προσβολὴ ὑπῆρξεν ἴσως λίαν ἀσήμαντος. Ἐὰν δὲ ὁ φονεύσας ἦναι ὁ προσβλητὸς, τότε ἡ ἀδικία εἶναι προδηλοτάτη, διότι εἰς τὸ πρῶτον ἀδίκημα τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς, προστίθῃσι δεύτερον τὸ τοῦ φόνου. Ἐν γένει δὲ παρατηρητέον, ὅτι ἡ μονομαχία εἶναι παράλογος· διότι δι' αὐτῆς πολλάκις ζημιούται καὶ ἀπόλλυσι τὴν ζωὴν οὐχὶ ὁ ἀδικήσας, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς, καὶ διότι ἡ βλάβη τοῦ κατηγοροῦ δὲν ἐξαλείφει τὸ ἐκ τῆς κατηγορίας ὄνειδος. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐκλίπη ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν, καθ' ὅσον μάλιστα ἀντιβαίνει καὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην τὴν ὑπὸ τοῦ εὐαγγελίου ἐπιβαλλομένην. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι αἴσθημα μὴ συμβιβαζόμενον πρὸς τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν, πρὸς τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν.

§ 37.

Τί εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία;

Καθὼς τὴν ζωὴν, οὕτω ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἢ ἡ ἀγάπη πρὸς

τὸν πλησίον, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθήκον τοῦτο. Τί εἶναι ἰδιοκτησία; Ἰδιοκτησία εἶναι πᾶν ὅτι δικαίως ἀπέκτησέ τις καὶ κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀναγκαίου. Δικαίωμα δὲ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἐξουσία, ἣν ἔχει τις, νὰ ἀποκτᾷ, νὰ κατέχη καὶ νὰ μεταχειρίζηται τὴν ἰδιοκτησίαν του. Τὴν ἰδιοκτησίαν ἀποκτῶμεν ἢ διὰ καταλήψεως πράγματός τινος εἰς οὐδένα ἄλλον ἀνήκοντος, ἢ δι' ἀμοιβαίων συμφωνιών, δι' ὧν πράγματα ἀνήκοντα εἰς τινα περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου, ἢ δι' ἐργασίας. 1ον Ἡ κατάληψις πράγματός τινος ἀδεσπότου εἶναι δικαία, ὅταν ᾖ τις βέβαιος, ὅτι δὲν ὑπάρχει ὁ κύριος τοῦ εὐρεθέντος ὑπ' αὐτοῦ ἢ καταληφθέντος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλομεν, ἐὰν εὐρωμέν τι, νὰ ἀναζητήσωμεν πρῶτον τὸν κύριόν του, καὶ μόνον ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι τοιοῦτος δὲν εὐρίσκεται, νὰ λάβωμεν εἰς ὀριστικὴν κατοχὴν τὸ εὐρεθὲν πρᾶγμα· ἄλλως κατακρατοῦντες ξένην ἰδιοκτησίαν, εἰμεθα κλέπται. 2ον Αἱ συμφωνίαι ἵνα ὦσιν ἔγκυροι πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἀμοιβαίας ἐλευθέρως συγκαταθέσεως, ἄνευ δόλου τινός, περὶ πραγμάτων θεμιτῶν, καὶ περὶ τοιούτων, ἐφ' ὧν ὁ ποιῶν τὴν παραχώρησιν ἔχει πραγματικὴν κυριότητα· ἄλλως αἱ συμφωνίαι εἶναι ἄκυροι καὶ ἀνήθικοι. Δύνανται δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ ᾖναι ἢ ἀπόλυτοι ἢ ὑπὸ ὄρους. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει δὲν ἔχουσιν ἰσχὺν αἱ συμφωνίαι, ὅταν δὲν πληρῶνται οἱ ὅροι, ἢ ὅταν ἐπέλθῃ νέα τις συμφωνία, διαλύουσα τὴν πρώτην, ἢ ὅταν τὸ ὑπὲρ οὗ ἡ συμφωνία μέρος παραιτῆται ἐκουσίως τοῦ δικαίωμάτός του, ἢ τέλος ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμπεφωνημένων ᾖναι ἀδύνατος. 3ον Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐργασίαν πρέπει νὰ ἰσχύωσιν

οί ακόλουθοι ἠθικοὶ κανόνες· ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ ᾔηται ἐξευτελιστικῆ, διότι πρέπει νὰ διασώζη τις τὴν ἀξιοπρέπειάν του· δὲν πρέπει νὰ ᾔηται ἀνηθικός, μηδὲ ἀνηθικῶς νὰ γίνηται, διότι ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ θυσιάζεται· καὶ νὰ μὴ ἐξαντλή τὰς δυνάμεις ἡμῶν, διότι ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ συντήρησις ἡμῶν. †

§ 38.

Πόσον σπουδαῖον καὶ ἱερὸν εἶναι τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου;

Τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου εἶναι σπουδαϊότατον καὶ ἱερώτατον. Διότι ἄνευ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ ἀδύνατος ἡ συντήρησις καὶ ἀνάπτυξις του, ἐν γένει ἡ ἐκπλήρωσις ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου στηρίζεται καὶ πᾶσα ἡ πρόοδος καὶ ἡ εὐημερία τῆς κοινωνίας· διότι ὅταν δὲν ᾔηται τις ἀσφαλῆς περὶ τοῦ ὅτι θέλει κατέχει ὡς ἰδιοκτησίαν του πᾶν ὅ,τι νομίμως ᾔητελεν ἀποκτήσει, τίς ᾔητελεν ἐργάζεσθαι, πῶς δὲ τότε ἠδύναντο νὰ ἀναπτυχθῶσιν αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι, ἡ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριον, ἡ γεωργία καὶ πᾶν ὅ,τι ἐν γένει συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἐξημερώσῃ, ἐξευγενίσῃ καὶ ἐξωραίσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον; Καὶ ἡ ἱστορία δὲ ἀποδεικνύει, ὅτι μόνον ὅπου τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἦτο σεβαστόν, ἤκμασεν ὁ πολιτισμὸς, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι. Ἡ Γραφή ἀπαγορεύει τὴν προσβολὴν τῆς περιουσίας τοῦ ἄλλου ἢ τὴν κλοπὴν ῥητῶς διὰ τῆς ὀγδόης ἐντολῆς «Ὁὐ κλέψεις.» Πρέ-

πει λοιπὸν νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, καὶ δὴ, 1ον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν αὐτὴν ἢ βλάβωμεν ἢ διὰ τῆς βίας ἢ διὰ τοῦ δόλου. 2ον νὰ ἀποδίδωμεν ἐκάστῳ ὅ,τι ἀνήκει αὐτῷ. 3ον νὰ προφυλάττωμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, ὅταν δυνώμεθα, ἀπὸ πάσης βλάβης, καὶ 4ον νὰ ὑποστηρίζωμεν αὐτόν, ὁδοίσης περιστάσεως, ἐν τῇ κατοχῇ καὶ αὐξήσει τῆς ἰδιοκτησίας του.

§ 39.

Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῶ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλῆσιον;

Εἰς τὸ καθήκον τοῦ σεβέσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἀντίκεινται τὰ ἑξῆς. 1ον Ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Κλοπὴ εἶναι ἡ ἀφαίρεσις πράγματός τινος παρὰ τὴν γνώμην καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ὅταν ἡ ἀφαίρεσις γίνηται μετὰ βίας, λέγεται ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Εἰς τὴν κλοπὴν ὠθοῦσι πρὸ πάντων ἡ ὀκνηρία, ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ πλεονεξία, σώζουσι δ' ἀπ' αὐτῆς ἡ φιλεργία, ἡ ὀλιγάρχεια καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια. Ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἄεργος, στερούμενος τῶν πάντων καὶ ἔχων ἀνάγκην τῶν πρὸς συντήρησιν, καταφεύγει εὐκόλως εἰς τὴν κλοπὴν. Ὁμοίως ὁ δαπανηρὸν βίον διάγων καὶ ὁ πλεονέκτης εὐκόλως αἰσθάνονται τὸν πειρασμὸν τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ξένης περιουσίας. Ὁ φιλεργὸς τὸναντίον, ὁ ὀλιγαρχὴς καὶ ἀφιλοκερδὴς δυσκόλως παρασύρεται εἰς τὸ ἐγκλημα τοῦτο, ὡς ποριζόμενος ἐντίμως τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀρκοῦμενος εἰς ὅσα ἔχει καὶ ἀποστρεφόμενος πᾶν αἰσχροὺν κέρδος. 2ον Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμὸς καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια ἐν γένει. Δι' ἀπάτης σφετερίζεται τις τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα, ὅταν

παρακινῆ πρόχ. αὐτὸν ἵνα ἐπιχειρήσῃ τι, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐλπίζει νὰ ὠφεληθῆ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ παραπειθομένου. Ἐν γένει δὲ πᾶσα παράνομος καὶ ἄδικος ἐπιδιώξις κέρδους, πᾶσα αἰσχροκέρδεια, ἀντίκειται εἰς τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ τοκογλυφία, τὸ νὰ λαμβάνῃ τις τόκους ὑπερμέτρους, ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς ἐπειγούσης ἀνάγκης τοῦ πλησίον, εἶναι τοιαύτη τις αἰσχροκέρδεια. Ἐπίσης τοιαύτη αἰσχροκέρδεια εἶναι τὸ νὰ λαμβάνῃ τις πλείστορον κέρδος τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τοῦ πράγματος, ὅπερ ὀδεῖ, μεταχειριζόμενος ψευδῆ μέτρα καὶ σταθμά. 3ον Τὸ μὴ ἀποστρίειν τὰ χρέη. Τὰ δανεισθέντα χρήματα ὀφειλομεν εὐσυνειδήτως νὰ ἀποδίδωμεν κατὰ τὴν συμπεφωνημένην προθεσίαν, διότι ἄλλως κλέπτομεν ξένην περιουσίαν. 4ον Τὸ μὴ ἐργάζεσθαι καὶ ζῆν εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων. Ὁ μὴ ἐργαζόμενος, ἐνῶ δύναται, καὶ ζητῶν νὰ τρέφῃται παρὰ τῶν ἄλλων, ζημιοῖ ἀδίκως τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων, καὶ ἀφαιρεῖ τὰ αὐτῶν διδόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ἐνδεῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζωνται, εἰς οὓς ὀφείλεται ἡ ἐλεημοσύνη. Λίαν δικαίως περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Παῦλος: «Εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μὴδὲ ἐσιέτω» (Β', Θεσσαλον. γ'. 10). 5ον Τέλος ἀντίκειται τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἡ λαθραία αὐτομισθοποδοσία. Τοιαύτην διαπράττει ὁ λαθραίως λαμβάνων, ὅτι ἐδικαιοῦτο μὲν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου, δὲν λαμβάνει δέ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο εἶδος κλοπῆς· διότι πᾶν ὅ,τι λαμβάνει τις ἀπὸ τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἢ ἐν ἀγνοίᾳ του εἶναι κλοπή. Ὅστις δὲ νομίζει, ὅτι ἀδικεῖται, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχήν, καὶ δι' αὐτῆς νὰ λάβῃ ὅ,τι δικαιοῦται.

§ 40.

Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιΐα καὶ εὐεργεσία;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ βλάπτωμεν καὶ ἀδικῶμεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶμεν καὶ εὐποιῶμεν αὐτόν. Εὐεργεσία εἶναι τὸ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας. Τότε ἡ ἀγάπη εἶναι πλήρης· ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ δὲν πρέπει νὰ ἦναι μόνον ἀρνητικὴ, ἀλλὰ καὶ θετικὴ. Ἐν τοῖς εὐαγγελίοις πολλάκις ὁ Κύριος συνιστᾷ τὸ καθῆκον τοῦτο τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχει (Λουκ. ι, 30—37). Ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ κρίσει κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲν θέλομεν ἐξετασθῆ περὶ τοῦ ἂν ἠδικήσαμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἂν εὐηργετήσαμεν τοὺς πάσχοντας (Ματθ. κέ, 31). Καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ αὐτὰ διδάσκουσι. «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β', 15) παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστὶν ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανους καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Πρβλ. καὶ Α' Ἰωάν. γ', 17). Εὐχαίρῃαι εἰς τὸ νὰ φανῶμεν εὐεργετικοὶ παρέχονται ἡμῖν καθ' ἑκάστην. Διότι πᾶσα δυστυχία τοῦ πλησίον ἡμῖν γνωστὴ γενομένη, εἶναι τοιαύτη εὐκαιρία πρὸς ἀγαθοεργίαν. Ἰδίως δὲ ὀφείλομεν νὰ συντρέχωμεν τοὺς πάσχοντας, ὅταν ἔκτακτα δυστυχήματα ἐπέρχωνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἷον πυρκαϊαί, πλημμύραι, ναυάγια, σεισμοί, λιμοί, ἐπιδημικαὶ νόσοι, ἐπιδρομαὶ ληστῶν, πειρατῶν καὶ τὰ ὅμοια. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργεσίαν πρέπει νὰ

τηρῶνται οἱ ἐξῆς κανόνες 1ον Μέτρον τῆς εὐποιίας πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐεργετούμενων προσώπων. Πρέπει νὰ βοηθῇ τις πρῶτον τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλειτέραν ἀνάγκην καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, τοὺς γονεῖς καὶ οἰκείους πρῶτον καὶ εἶτα τοὺς ξένους, τοὺς ὠφελίμους εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ ὅπωςδὴποτε εὐεργετήσαντας αὐτὴν καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς. 2ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ προβαίη ἐν ἀναγκῇ μέχρι μεγάλων θυσιῶν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. Οὕτως ὅταν ὁ πλησίον εὐρίσκηται ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ καὶ διατρέχῃ προφανῶς ἢ κατὰ τὴν ζωὴν του ἢ κατὰ τὴν τιμὴν του τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ὀφείλομεν, πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ἀπομακρύνοντες, νὰ σπεύδωμεν ἀνυπερθέτως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. «Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην, διδάσκει ὁ Κύριος, οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. ιβ', 13). 3ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ συνέσεως· διότι δὲν πρέπει νὰ βοηθῇ τις ἀναξίους. 4ον Τέλος παρατηροῦμεν, ὅτι μόνη ἐκείνη ἡ εὐεργεσία ἔχει ἀξίαν, ἥτις γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς ἄλλον σκοπόν. Ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἰσχύῃ, εἶναι τὸ «Μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου» (Ματθ. ς', 2).

§ 41.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον;

Πρὸς τῇ ζωῇ καὶ τῇ ἰδιοκτησίῃ πολυτιμότερον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τιμὴ ἢ τὸ καλὸν ὄνομα.

Αἱ Παροιμίαι λέγουσιν· « Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς » (κβ', 1). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἄνευ τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Ἄνευ δὲ αὐτῆς καὶ πᾶσα πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατος, διότι, ὅποιονδήποτε ἐπάγγελμα καὶ ἂν ἐπαγγέλληται τις, ἤθελε πάθει ἀνεπανόρθωτον ζημίαν ἐν τῇ ἐξασκήσει αὐτοῦ, ἐὰν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ὑπόληψιν του. Τί εἶναι πδχ. ὁ δυσφημισμένος ἰατρὸς ἢ δικηγόρος, ἢ ἔμπορος; Διὰ ταῦτα ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς σπουδαιότατον καθήκον νὰ σεβώμεθα τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, οὐ μόνον μὴ προσβάλλοντες αὐτό, ἀλλὰ καὶ προφυλάττοντες καὶ ὑπερασπιζόμενοι κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον προσβάλλει τις ὅταν διαδίδῃ ὑπονοίας κακὰς περὶ αὐτοῦ, ἢ ἀδίκως κατηγορῇ αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ὑβρίσῃ, ἢ συκοφαντῇ αὐτὸν πλάτων ἀνυπάρκτους κατηγορίας, ἢ ἀδίκως περιφρονῇ ἐνώπιον ἄλλων. Ἡ τοιαύτη δὲ καταλαλιὰ κατὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν ἢ ἔχθραν ἢ τὸ συμφέρον ἢ ἀπλῆν κουφότητα καὶ κλίσιν πρὸς τὸ σπερμολογεῖν. Ἡ χειρίστη καταλαλιὰ εἶναι ἡ ἐξ ἔχθρας, ἔπειτα ἔρχεται ἡ ἐκ συμφέροντος καὶ τελευταία εἶναι ἡ ἐκ κουφότητος. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμως δύναται πάντοτε νὰ ἦναι μεγάλα καὶ ἐπιβλαβέστατα εἰς τὸν κατηγορούμενον, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος καταλαλιᾶς. Ἡ Γραφὴ καταδικάζει, τὴν προσβολὴν τῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον διὰ τῆς ἐνάτης ἐντολῆς, ἣτις λέγει, « Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ. » Ποτὲ λοιπὸν μὴ λέγε τι, τὸ ὅποιον ἤθελε παραβλάψῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου· τούναντίον λέγε πάντοτε προθύμως ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ὁ ἀγαθὸς

άνθρωπος φαίνεται συνήθως ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖται, καίπερ γνωρίζων καὶ ἀκούσας πολλὰ κατὰ ἄλλων· σιωπῶν δέ, δεικνύει ὅτι φείδεται τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων. Τοῦναντίον ὁ μοχθηρὸς καὶ φαῦλος ἄνθρωπος δεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ῥοπῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν, ἣτις ἐλέγχει κακίαν ψυχῆς. Μόνον τῶν κακῶν ἐκείνων καὶ φαύλων, οἵτινες ἀσυστόλως καὶ ἀναιδῶς καταπατοῦσι καὶ περιυβρίζουσι καὶ θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους καὶ γίνονται διὰ τῶν πράξεων των ἐπιζήμιοι εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, τὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμὸν αὐτῶν καὶ ἵνα καταστήσωμεν τὴν κοινωνίαν προσεκτικὴν πρὸς αὐτούς. «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους,» λέγει καὶ ἡ Γραφή (Α΄ Θεσσ. ε΄, 14).

§ 42.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελῶμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μὀρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ;

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἣτις ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸν σεβασμὸν τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθήκον νὰ συντελῶμεν εἰς τὸ νὰ ἐκπληροῦ ὁ πλησίον ἡμῶν καλῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλ. τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ τελειοποίησιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακὸν καὶ νὰ διαφθείρῃ αὐτόν, νὰ πράττωμεν δὲ πᾶν ὅ,τι δύναται καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν του νὰ μορφώσῃ. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλονται ἡμῖν τὰ ἑξῆς καθήκοντα. 1ον Νὰ μὴ διδά-

σκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι ἢ ἐσφαλ-
 μένον, δι' οὗ ἠδύνατο καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ διαστραφῇ
 καὶ ἡ καρδία του νὰ διαφθαρῇ. 2ον Νὰ μὴ δίδώμεν
 αὐτῷ διὰ τοῦ βίου ἡμῶν αἰσχρὸν παράδειγμα· διότι
 καὶ διὰ τούτου φθείρονται οἱ ἄλλοι, πλείοτερον μάλιστα
 ἢ διὰ τοῦ λόγου· διότι οἱ ἄνθρωποι πλείοτερον ἀκολου-
 θοῦσι τὰ παραδείγματα ἢ τοὺς λόγους. 3ον Νὰ μὴ συν-
 τελῶμεν καθέλου μηδ' ἐπ' ἐλάχιστον εἰς τὸ νὰ ἀπο-
 πλανηθῇ ἢ πράξῃ τι κακόν. Διὰ τῆς συμπράξεως
 ἐνθαρρύνομεν τοὺς ἄλλους ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν κακῶν. Οὐ
 μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀποπλανῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ
 κακὸν καθ' οἰονδήποτε τρόπον, ἀλλ' ἔχομεν καθήκον
 καὶ διαφθαρέντος αὐτοῦ καὶ περιπεσόντος εἰς τὸ κακὸν νὰ
 ζητῶμεν, καθ' ὅσον ἡμῖν ἀπόκειται, τὴν διόρθωσιν
 αὐτοῦ. Τὸ καθήκον τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ χάριν αὐ-
 τῶν τῶν ἀποπεπλανημένων ἢ κακῶν ἀνθρώπων, καὶ χάριν
 τῶν ἄλλων, διότι τὸ παράδειγμα αὐτῶν ὡς λύμη δύναται
 νὰ διαδοθῇ καὶ νὰ διαφθερῇ ἐντελῶς τὴν κοινωνίαν. Εἰς
 τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶν συντελοῦμεν α') διδάσκοντες
 αὐτοὺς καὶ νοουθετοῦντες. Ἡ νοουθεσία πρέπει νὰ γίνηται
 μετὰ πραότητος καὶ φειδοῦς. Διότι ὅταν μετ' ὀργῆς νοουθετῇ
 τις καὶ ἄνευ φειδοῦς, δεικνύει, ὅτι δὲν κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν
 ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καθαρὰ πρὸς τὸν πλη-
 σίον ἀγάπη, οὐδὲ ἔχει διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη νοουθεσία δύνα-
 μιν· διότι μόνον τὰς ἀπὸ καλῆς διαθέσεως νοουθεσίας δέχον-
 ται οἱ ἄνθρωποι. Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ
 νοουθετῶμεν πάντας· διότι τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν
 ἐν γένει, τοὺς γονεῖς ἡμῶν, τοὺς διδασκάλους, τοὺς πρεσβυ-
 τέρους δὲ εἶναι ἡμῖν ἐπιτετραμμένον νὰ διδάσκωμεν τὰ
 καθήκοντα αὐτῶν. Τοῦτο θὰ ἦτο παράλειψις τοῦ πρὸς αὐ-

τούς ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Οὐδὲ πάντοτε ὠφελεῖ τὸ νοουθετεῖν. Τοῦ τοιούτου καθήκοντος εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι ιδίως, ὅταν ἦναι ἐλπίς βεβαία, ὅτι ὁ ἀποπλανηθεὶς θέλει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπανέλθει εἰς τὴν εὐθείαν ὁδόν, ὅταν ἦναι ἡμῖν γνωστόν, ὅτι οἱ οἰκεῖοι ἢ ἄλλοι ἐπιτετραμμένοι τὴν διόρθωσιν ταύτην ἔλαβον τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ὅταν ἐκ τῆς νοουθεσίας μετὰ βεβαιότητος οὐδεμία διόρθωσις ἐλπίζεται. β') Διορθοῦμεν τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν παραδείγματος. Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὁδηγοῦνται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων ἢ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐν γένει τὸ παράδειγμα ἐλκύει. Ὅταν λοιπὸν οἱ κακοὶ βλέπωσιν ἡμᾶς καλὰ πράττοντας, κινοῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δύνανται νὰ πράττωσι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἀπλὴν ἀπομίμησιν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν δύναται νὰ γεννηθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ καθαρὰ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Εἰς τὸ δεικνύειν καλὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν προτρεπέμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, λέγοντος, «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ἡμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 16). Ἄς μὴ νομίσῃ δέ τις ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ πράττῃ τι ἑκτακτόν. Τὰ συνήθη ἡμῶν καθήκοντα εὐσυνειδήτως ἐκπληροῦντες, δίδομεν τοῖς πᾶσι τὸ ἄριστον παράδειγμα. Δὲν πρέπει μάλιστα ἡ ἀγαθὴ πράξις νὰ γίνηται ἐπίτηδες ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα· διότι τότε δὲν θὰ εἶχεν ἠθικὴν ἀξίαν, ὡς γινομένη πρὸς ἐπίδειξιν ἀπλῶς. Μόνον ὅταν κακῆ τις συνήθεια ἀπειλῇ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τινι κοινωνίᾳ, δύναται νὰ γίνῃ ἐπιδεικτικὴ τις διαμαρτύρησις κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ἐὰν πολλοὶ συμφωνήσωσιν

εις τοῦτο. Εἰς τὸ χρησιμεύειν διὰ τοῦ ἑαυτῶν βίου ὡς καλὰ παραδείγματα ὑποχρεοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνοι, οἵτινες εὐρισκόμενοι ἐν ὑψηλῇ κοινωνικῇ περιωπῇ παρατηροῦνται παρὰ πάντων καὶ θεωροῦνται ὡς ὁδηγοὶ τῆς κοινωνίας, οἷον οἱ κληρικοί, οἱ διδάσκαλοι, οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πλούσιοι καὶ ἐν γένει οἱ προέχοντες πολῖται.

§ 43.

Τί εἶναι τὸ καθήκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον εἰλικρινείας καὶ φιλαληθείας;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ μὴ διαστρέφωμεν τὴν διάνοιαν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ νὰ προσφέρωμεθα πρὸς πάντας εἰλικρινῶς καὶ φιλαλήθως, ἀνυποκρίτως καὶ ἀδόλως μεταδίδοντες καὶ ἐκφράζοντες τοῖς ἄλλοις τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν σκέψεις καὶ διαθέσεις. Ἡ ἀδολος διάθεσις, ὅταν μὲν δεικνύηται διὰ λόγων, λέγεται φιλαλήθεια, ὅταν δὲ διὰ πράξεων εἰλικρίνεια. Ἡ ἀνελικρίνεια καὶ τὸ ψεῦδος δεικνύουσι κακίαν καὶ ἐχθρικὴν διάθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους, διαφθείρουσι δὲ πρῶτον μὲν τὸν ψευδόμενον, διότι ἐθίζουσιν αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του. Ἐπειτα δὲ ζημιοῦσι τοὺς ἄλλους, οἵτινες πεπειθόμενοι δι' αὐτῶν, δύνανται νὰ προβῶσιν εἰς λόγους ἢ πράξεις, αἵτινες ἤθελον ἐπιφέρει βλάβην αὐτοῖς. Πρὸς τούτοις ἀφαιροῦσι καθόλου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα σχέσις τῶν ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων. Ὁ Κύριος κατακρίνει ῥητῶς τὸ ψεῦδος, λέγων, « Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ καὶ οὐ » (Ματθ. ε', 37). Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος, ὅτι « οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ » (Α' Πέτρ. β' 22). Τὸ ψεῦδος

ἀπαγορεύει καὶ ἡ ἐννάτη ἐντολή, λέγουσα « Οὐ ψευδομαρτυρήσεις. » Ποτὲ λοιπὸν δὲν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ προσφέρηται ἀνελικρινῶς ἢ ψεύδεται· ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις του καὶ οἱ λόγοι του πρέπει νὰ ἦναι ἄδολος ἔκφρασις τῶν διαθέσεων καὶ διανοημάτων αὐτοῦ. Ἡ προσποίηση καὶ ἡ ἀπάτη πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὴν εἰλικρινεῖαν καὶ φιλαλήθειαν ἀντίθετα εἶναι ἐκτὸς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀνελικρινείας καὶ ἡ κολακεία καὶ ἡ κρυψίνοια. Κολακεία εἶναι λόγος ἀπατηλὸς πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ πρὸς ὃν λαλεῖ τις. Ἡ κολακεία εἶναι κακὴ, διότι οὐ μόνον ἐξευτελίζει τὸν κολακα εἰς τοιαῦτα ποταπὰ μέσα χάριν συμφέροντος καταφεύγοντα, ἀλλὰ ζημιεῖ καὶ τὸν κολακευόμενον ἀπατῶσα αὐτόν, ἐὰν ἦναι κοῦφος, καὶ πείθουσα αὐτόν, ὅτι ἔχει ἀξίαν, ἧς στερεῖται, καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἐλαττώματα, ἅτινα πράγματι κέκτηται, καὶ καθιστῶσα αὐτόν οὕτως ἀδιόρθωτον. Καὶ ἡ κρυψίνοια, τὸ ἀποκρύπτειν τὰ πάντα καὶ πάντοτε ἀπὸ τῶν ἄλλων, δεικνύει ἐχθρικὴν πρὸς τὸν πλησίον διάθεσιν. Τῆς κρυψινοίας ταύτης διάφορον εἶναι τὸ μὴ λέγειν τι ἢ τὸ κρύπτειν τι πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον (*). Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀθώου τούτου ψεύδους μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις, διότι ἄλλως συνειθίζει τις εἰς τὸ ψεύδεσθαι.

§ 44.

Τί εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος :

(*) Ὅτι ἐν τισὶ περιστάσεσιν ἐπιτρέπεται ἡ ἀπόκρυψις τῆς ἀληθείας πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον, περὶ τούτου συμφωνοῦσιν ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Πλάτων καὶ οἱ Στωϊκοί, ἐκ δὲ τῶν ἀγίων πατέρων ὁ Χρυσόστομος, ὁ Ὠριγένης καὶ ἄλλοι.

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθήκοντα εἶναι καθήκοντα γενικά ἢ καθολικά παντὸς ἀνθρώπου πρὸς πάντα ἄνθρωπον. Ἐκτὸς αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα εἰδικὰ λεγόμενα καθήκοντα, ἅτινα γεννῶνται ἐξ εἰδικῶν τινῶν σχέσεων, ἃς ἡμεῖς ἐκουσίως συνάπτομεν, καὶ τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεροι εἶναι αἱ πηγάζουσαι ἐκ τοῦ γάμου, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ πρῶτον ποιούμεν λόγον περὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας γεννωμένων καθήκοντων. Γάμος εἶναι ἡ διὰ βίου ἔνωσις μετ' ἀλλήλων δύο προσώπων, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς τεκνογονίας. Ὁ πρῶτος σκοπὸς δηλοῦται ἐν τῇ Γραφῇ διὰ τῶν λέξεων, «Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον. Ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν» (Γεν. β', 18), ὁ δὲ δεῦτερος διὰ τῶν λέξεων, «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» (Γεν. α', 28). Μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ εἶναι δυνατὸς ὁ τέλειος γάμος, καὶ διότι μόνον μεταξύ δύο προσώπων ἀνδρὸς καὶ γυναικός δύναται νὰ συνδεθῇ στενότατος καὶ ἰσόβιος σύνδεσμος, καὶ διότι καταστρέφεται ἡ εἰρήνη καὶ ἁρμονία τοῦ οἰκιακοῦ βίου διὰ τῆς συνυπάρξεως πολλῶν γυναικῶν καὶ πολλῶν κεχωρισμένων οἰκογενειῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἄνδρα, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν ταῖς μωαμεθανικαῖς οἰκογενείαις. Ἡ Γραφή μόνον τὴν μονογαμίαν θεωρεῖ ὡς τὸν νόμιμον καὶ κατὰ Θεὸν γάμον (Γεν. α'). Ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ γάμου ἀπαιτεῖ ἔλευθέραν συγκατάθεσιν παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ τὸ ἰσόβιον αὐτοῦ. Ὁ συναπτόμενος εἰς γάμου κοινωνίαν ἔννοε καὶ σκοπεῖ βεβαίως νὰ συνδεθῇ ἰσοβίως μετὰ τοῦ ἄλλου προσώπου, οὐχὶ δὲ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτοῦ πρόσκαιρόν τινα σύνδεσμον. Διὰ τοῦτο χωρισμὸς γάμου δὲν

πρέπει νὰ γίνηται εἰμὴ διὰ σπουδαιοτάτην αἰτίαν, δι' ἣν ἡ συμβίωσις εἶναι πλέον ἀδύνατος. Τοιαύτη αἰτία εἶναι κυρίως ἡ ἀπιστία ἑνὸς μέρους. "Ἄλλως «ὁ ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Ματθ. ιθ' 6, 9). Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τοῦ γάμου πηγάζουσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὰ κατωτέρω καθήκοντα.

Σημ. 1. Ἐπειδὴ μόνον ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ ἐκτελεῖται ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο πᾶσα σχέσις τοιαύτης φύσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐκτὸς τοῦ γάμου εἶναι παράνομος καὶ ἀνήθικος, ἀπαγορευμένη ὑπὸ τῆς Ζ' ἐντολῆς. Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων καταστρέφεται ἐκ τοιούτων σχέσεων. Τιμιότης διὰ τοῦτο, σωφροσύνη καὶ σεμνότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανόν, ἰδίως δὲ τὴν γυναῖκα. Ἡ σεμνότης δεικνύεται καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ ἐν τῷ γέλῳτι καὶ ἐν τῷ βήματι καὶ ἐν ταῖς κινήσει τοῦ σώματος. Περὶ πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ἐπιδιώκηται τὸ ἀπλοῦν, σεμνὸν καὶ κόσμιον.

Σημ. 2. Τοῦ καθήκοντος τοῦ συνάψαι γάμον ἀπαλλάσσεται τις, ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερῶθῃ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἀμερίστως εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπὸν. Ὄφειλε ὁμοίως ὁ τοιοῦτος τελείαν ἀγνότητα νὰ τηρῇ καθ' ἅπαντα τὸν βίον του.

§ 45.

Τί εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον συμφῶνως πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ γάμου ἐπιβάλλει εἰς τοὺς συζύγους καὶ τὰ μέλη ἐν γένει τῆς οἰκογενείας ὠρισμένα τινα καθήκοντα. Καὶ ὅτ' ἐν πρώτοις εἰς τοὺς συζύγους ἐπιβάλλονται τὰ ἐξῆς καθήκοντα· α) Ἀμοιβαία πίστις. Τὴν διάρρηξιν καὶ παράβασιν τῆς πίστεως ταύτης ἀπαγορεύει ῥητῶς ἡ ἐβδόμη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Καὶ ἡ ἐλάχιστη ὑπόνοια περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἀμοιβαίας πίστεως εἶναι χαλάρωσις τοῦ δεσμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς δύο συζύγους. Καθήκον λοιπὸν ἱερώτατον ἔχουσιν οἱ σύζυ-

γοι, οὐ μόνον πράγματι νὰ μὴ παραβαίνωσι τὴν πίστιν ταύτην, ἀλλὰ νὰ ἀποφεύγωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως αὐτῆς. β') Δεύτερον ἀμοιβαῖον καθήκον εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη. Ἄνευ αὐτῆς ὁ γάμος δὲν εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ ἦναι, ἔνωσις ἐγκάρδιος δύο προσώπων πρὸς ἰσόβιον ἀμοιβαίαν βοήθειαν. Οἱ διχονοοῦντες σύζυγοι οὐ μόνον δὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις ἀδελφικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ὁ μὲν τῷ δὲ ἀφορμὴ δυσχερειῶν καὶ λύπης. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους στερεοῦται διὰ τῆς ἠπιότητος, φιλοφροσύνης, ὑπομονῆς, εὐλικριείας καὶ χρηστότητος, διαλύεται δὲ τούναντίον διὰ τῆς σκαιοτήτος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κριφινότητας. Ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη φαίνεται ἰδίως ἐν ταῖς δυστυχίαις. Ἡ ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν ἀμοιβαία ἐγκατάλειψις εἶναι προδοσία ἱερωτάτου καθήκοντος. γ') Τρίτον ἀμοιβαῖον καθήκον τῶν συζύγων εἶναι νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν ταῖς φροντίσι περὶ τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου ἀναγκῶν καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφώσει τῶν τέκνων.

Τοῦ ἀνδρὸς δὲ εἰδικώτερα καθήκοντα εἶναι 1) νὰ διευθύνῃ ὡς κεφαλὴ τοῦ οἴκου τοῦτον ὡς δεῖ, νὰ προασπίζῃ αὐτόν, προφυλάττων ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ βλάβης τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ νὰ διατηρῇ αὐτὸν φιλοπόνως φροντίζων διὰ τῆς ἐργασίας του νὰ παρέχῃ τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ προάγῃ ἐν γένει τὴν οἰκιακὴν εὐημερίαν. Πρὸς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ ἐπροικίσθη ὁ ἀνὴρ ὑπὸ τῆς φύσεως μετὰ μεγαλητέρας ἰσχύος. Ἄνῆρ, ὅστις ἔνεκα ὀκνηρίας καὶ ἀχρηιότητος δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίζῃ τὸν οἶκόν του ἢ δὲν διευθύνει αὐτόν, ἀλλὰ διευθύνεται ἢ τρέφεται παρὰ

τῆς γυναικός του ἢ τῶν τέκνων του, ἀποβάλλει τοῦ ἀνδρός τὸ ἀξίωμα, τὴν αὐτῷ ἐμπρέπουσαν θέσιν ἐν τῇ οἰκογενεῖα. Δεδικαιολογημένη εἶναι ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρός πρὸς τὸ διευθύνειν καὶ συντηρεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον μόνον ὅταν προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀπροόπτου καὶ ἀναποφεύκτου αἰτίας. 2) Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα πρέπει ὁ ἀνὴρ νὰ προσφέρηται ὡς πρὸς σύντροφον καὶ βοηθὸν τοῦ βίου του, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς δούλην. Δὲν πρέπει καταχρῶμενος τῆς μεγαλητέρας ἰσχύος καὶ ἐξουσίας του, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὴν θέλησίν του, ἀλλὰ μετὰ πραότητος καὶ φιλοφροσύνης δεόν νὰ σπουδάζῃ νὰ πείσῃ αὐτὴν ὡς φυσικὸν σύμβουλόν του. «Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ὡμῶν.» λέγει ἡ Γραφή (Κολασσ. γ', 19). Καὶ ἀλλαχοῦ· «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξιν κατὰ γνῶσιν ὡς ἀσθενεστέρω σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρ. γ', 7). Ἡ παρὰ τοῦ ἀνδρός καταπίεσις καὶ περιφρόνησις τῆς γυναικός εἶναι ἐνδειξίς βαρβαρότητος ἀντιβαινούσης εἰς τὰς περὶ γυναικὸς καὶ γάμου ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐθνικοὶ (καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νῦν) ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων θέτουσι τὴν γυναῖκα ἐν λίαν ταπεινῇ θέσει. παρ' αὐτοῖς εἶναι σχεδὸν ἡ πρώτη δούλη. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τὸναντίον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς βοηθὸν καὶ σύντροφον τοῦ ἀνδρός καὶ ἐθεώρησεν ὡς ὁμοιον πλάσμα τοῦ ἀνδρός καὶ ἰσὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ', 28). Ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ ἡ ἀποδοδομένη αὐτῇ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ ἡ φροντίς ἡ παρ' αὐτῶν λαμβανομένη περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς εὐρίσκομεν διὰ τοῦτο παρθηναγωγεῖα ἄξια τοῦ ὀνόματος τούτου.

Τῆς δὲ γυναικὸς τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα εἶναι πρῶτον νὰ σέβηται τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου, μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόνως ἐναντιουμένη αὐτῷ. Ἄλλως ἀφρεται ἡ ἄρμονία ἢ μεταξὺ τῶν συζύγων. Εἰς τὴν γυναῖκα οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα ἀνήκει νὰ συμμετέχη τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου συμφερόντων. Ἄλλ' ἢ συμμετοχὴ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προσβάλληται τὸ ἀνδρικὸν ἀξίωμα. Ὁ ἄνθρωπος πάντοτε μένει ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, εἰς ἐν ὀφείλεται ὑπακοή. Διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ ὀφείλει πάντοτε ἐνδίδουσα καὶ μειλιχίως προσφερομένη νὰ παρέχη τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν συνδρομὴν τῆς ἐν πᾶσι, χωρὶς νὰ φανῇ ποτε καὶ μακρόθεν, ὅτι θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ τὴν θέλησίν τῆς. Δεύτερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσα αὐτῷ, φροντίζουσα νὰ μὴ παρέχη αὐτῷ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν δυσαρρεσκείας, τούναντίον δὲ καθιστῶσα τὸν βίον αὐτοῦ τερπνόν. Ἡ γυνὴ διὰ τῆς ἀγάπης αὐτῆς ταύτης, πρὸς ἣν εἶναι ἐκ φύσεως μᾶλλον τοῦ ἀνδρὸς πεπλασμένη ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθήματος ἢ τὴν εὐαισθησίαν τῆς καρδίας, δύναται (καὶ ὀφείλει νὰ πράττῃ τοῦτο) νὰ ἠδύνῃ τὰς δυσαρρεσκείας αὐτοῦ, ἅς γεννῶσιν αὐτῷ αἱ καθημεριναὶ φροντίδες ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου, γινομένη ἀληθῆς σύντροφος καὶ βοηθὸς τοῦ ἀνδρός. Τρίτον ὀφείλει ἡ γυνὴ, καθὼς ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν ἔξω τῆς οἰκίας ὑποθέσεων, νὰ φροντίζῃ αὐτὴ περὶ τῶν ἔσω τῆς οἰκίας, πρὸ πάντων δὲ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Οὐδέποτε πρέπει ἡ γυνὴ νὰ λησμονῇ, ὅτι ὁ

κύριος κύκλος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι ὁ οἶκος τῆς καλῆς ἡ σπουδαιοτάτης ἐνασχόλησις τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ μάλιστα ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ἡ γυνὴ ἐκείνη παραγνωρίζει τὸν κύριον προσρισμὸν τῆς, ἥτις παραμελοῦσα τὰ τοῦ οἴκου ἀσχολεῖται εἰς πράγματα ξένα αὐτῇ, ἢ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντα, ἢ εἶναι παραδεδομένη εἰς τὰς διασκεδάσεις τῆς (Εἰκόνα ἐναρέτου γυναικὸς ὅρα ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ Παροιμ. λ').

§ 46.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς;

Τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθήκον εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν φροντίς. Δώσαντες αὐτοῖς τὴν ὑπαρξίν, ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀληθῆ εὐεργεσίαν, καλῶς ἀνατρέφοντες αὐτὰ. «Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου,» λέγει ἡ Γραφή (Ἐφεσ. σ', 4). Εἰς τὴν περὶ τῶν τέκνων φροντίδα ὁδηγοῦμεθα καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἔμφυτος. Πρὸ πάντων ἐν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ, ὅταν τὰ τέκνα ἔχωσι μεγίστην ἀνάγκην τῆς τῶν γονέων περιποιήσεως, ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μεριμνῶσι περὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνατροφή δὲν πρέπει νὰ σκοπῆ μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἡθικὴν, τὸ σέ-

βας πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον ἐν γένει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθὸν, εὐγενές, ὑψηλὸν καὶ γενναῖον. Ὅταν δὲ ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης ἡλικίας, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐπλαστος, ὁδηγηθῆ τις εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαπήσῃ ταύτην, εὐκολώτερον ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ του θὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτης. Ἡ μήτηρ πρὸ πάντων, παρ' ἧς μένει ὁ παῖς τὸν πλείοτερον χρόνον, ἔχει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότατον μέρος ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ τῶν τέκνων. Τὰ δὲ τέκνα ὀφείλουσι πρῶτον νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς των, μηδὲν λέγοντα ἢ πράττοντα, τὸ ὁποῖον ἤθελε δείξει ἔλλειψιν τοῦ σεβασμοῦ τούτου. Οἱ γονεῖς ἡμῶν εἶναι ἀνώτεροι ἡμῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν πέτραν, κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν γένει. Μὴ τιμῶντες αὐτοὺς, δεικνύομεν, ὅτι δὲν τιμῶμεν τὰ φῶτα, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν. «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου,» λέγει ἡ πέμπτη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Παρὰ πᾶσι δὲ τοῖς λαοῖς ἐθεωρήθη πάντοτε μεγίστη μὲν ἀρετὴ ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια, μέγιστον δὲ ἔγκλημα ἢ πρὸς αὐτοὺς ἀσέβεια! (*) Δεύτερον ὀφείλουσι τὰ τέκνα τοῖς ἑαυτῶν γονεῦσιν ὑπακοήν. Οἱ γονεῖς τρυφερῶς ἡμᾶς ἀγαπῶντες γνωρίζουσι κάλλιον ἡμῶν καὶ παντὸς ἄλλου τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Ἡ πεποίθησις αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν τελείαν πρὸς αὐτοὺς ὑπακοήν. Καὶ ἡ Γραφὴ λέγει. «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γὰρ ἐστὶν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολασσ. γ', 20).

(*) Κλέοθις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῳ. Παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις αὐστηρότατα ἐτιμωροῦντο οἱ μὴ ἐκτρέφοντες τοὺς γονεῖς ταυτί.

Τρίτον οφείλουν τα τέκνα προς τους γονείς αγάπην. Ἡ προς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκείνων πρέπει νὰ ἐγείρῃ καὶ ἐν ἡμῖν ἀγάπην προς ἐκείνους. Καὶ τίς ἀγάπη προς ἡμᾶς δύναται νὰ παραβληθῇ προς τὴν προς ἡμᾶς ἀγάπην τῶν γονέων ἡμῶν; Δεικνύομεν δὲ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἐὰν μὴ πράττωμεν ὅ,τι ἤθελε δυταρεστήσει αὐτούς, ἐκτελώμεν δὲ ὅ,τι γνωρίζομεν, ὅτι ἤθελεν ἀρέσει αὐτοῖς. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς υἱικὴ ἀγάπη. Τέταρτον τέλος καθήκον τῶν τέκνων προς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη προς αὐτούς. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ μέγιστοι ἡμῶν μετὰ Θεὸν εὐεργέται. Αἱ φροντίδες, οἱ κόποι καὶ μόχθοι, αἱ λύπαι καὶ πάντα ἐν γένει, ὅσα ὑποφέρουσιν, ἵνα ἀναβρέψωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, δὲν δύναται νὰ ἀριθμηθῶσιν. Αἱ εὐεργεσίαι των καθόλου εἶναι ἄπειροι. Τὰς εὐεργεσίας δὲ ταύτας οὐδέποτε πρέπει νὰ λησιμονῶμεν, πάντοτε δὲ οφείλομεν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτοῖς δι' αὐτάς. Τὴν εὐγνωμοσύνην δὲ ταύτην οφείλομεν νὰ δεικνύωμεν τοῖς γονεῦσιν ἡμῶν πάντοτε μὲν, ἰδίως δὲ, ὅταν ἐκ τοῦ γήρατος πάτχωσιν ἢ ἔχωσι καθόλου ἀνάγκην ἡμῶν. Τὸ γηροκομεῖν τοὺς γονεῖς ἱερώτατον ἐνομιλῆθη πάντοτε καθήκον παρὰ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Σημ. Σέβας καὶ τιμὴ οφείλεται παρὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ προς ἐκείνους, οἵτινες, ὡς οἱ γονεῖς ἡμῶν φροντίζουν περὶ τῆς μορφώσεως ἡμῶν, οἷσι εἶναι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ κηδεμόνες ἡμῶν, καὶ προς τοὺς γέροντας ἐν γένει, οἵτινες ὑπηρέτησαν τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπέκτησαν πῆρην καὶ σύνεσιν.

§ 47.

Τίνα εἶναι τὰ μεταξὺ οἰκοδεσποτῶν καὶ ὑπηρετῶν καθήκοντα;

Εἰς τὴν οἰκίαν ἀνήκουσι καὶ οἱ ὑπηρετῆται ἢ οἰκέ-

ται, οἵτινες ἐπὶ μισθῷ ἀναλαμβάνουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν αὐτῷ. Ὅπως ἐν ταῖς σχέσεσι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν οἰκοδεσποτῶν αὐτῶν ἰσχύωσι δικαιοσύνη καὶ φιλανθρωπία ἢ αἱ ὑπαγορεύσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης, πρέπει νὰ ἐκπληρῶνται τὰ ἑξῆς καθήκοντα. Οἱ οἰκοδεσπόται ὀφείλουσι 1) νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ὑπηρετάς ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐργασίας των. Θὰ ἦτο ἄδικον νὰ ἀπαιτῶμεν βαρυτάτας ἐργασίας ἀντὶ εὐτελεστάτης ἀντιμισθίας· 2) νὰ ἐμμένωσι πιστοὶ εἰς τὰς συμφωνίας αὐτῶν. Ἐναντίον παντὸς δικαίου πράττει ἐκεῖνος, ὅστις στερεῖ τὸν ὑπρέτην τοῦ μισθοῦ ἢ δίδει αὐτῷ ὀλιγώτερον τοῦ συμφωνημένου. «Ἰδοὺ, λέγει ἡ Γραφή, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὸς χώρος ὑμῶν κράζει, καὶ αἱ βοαὶ τῶν θειρισάντων εἰς τὰ ὄτα Κυρίου Σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν» (Ἰακώβου 5, 4)· 3) νὰ μὴ ἐπιβάλλωσιν αὐτοῖς ἐργασίαν ἀντικειμένην εἰς τὴν ἠθικὴν ἢ ἐξευτελιστικὴν καὶ ἀντιβαίνουσαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Ὅχι δὲ μόνον δὲν πρέπει νὰ θέτωσιν εἰς κίνδυνον τὴν ἠθικὴν αὐτῶν, ἀλλ' ὀφείλουσι καὶ νὰ προσυλάττωσιν αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς τοιοῦτου κινδύνου, ὡς τόπον γενέων σχεδὸν ἐπέχοντες πρὸς αὐτοὺς. Διὰ τοῦτο πρέπει οἱ οἰκοδεσπόται νὰ ὀδηγῶσι τοὺς ἑαυτῶν ὑπηρετάς εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ νὰ φροντίζωσιν, ὥστε οὗτοι νὰ ἐκπληρῶσι τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα. Ἐν γένει δὲ ποτὲ δὲν πρέπει οἱ οἰκοδεσπόται νὰ λησμονῶσιν, ὅτι οἱ ὑπηρεταὶ εἶναι ἄνθρωποι, ἐν οἷς πρέπει νὰ σέβηται τις τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. 4) νὰ μὴ ἐπιβάλλωσιν ταῖς ὑπηρεταῖς ἐργασίας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ θέτωσιν εἰς κίνδυνον τὴν υἰεῖαν ἢ τὴν ζωὴν των. Τοῦτο θὰ ἦτο ἔλλειψις τῆς πρὸς αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους ὀφειλομένης

αγάπης και φιλανθρωπίας. 5) Ἐν γένει ὀφείλουσι νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ὑπηρέτας φιλοφρόνως, ὅπως ἀρμόζει νὰ προσφέρηται τις πρὸς πάντα ἐν γένει ἄνθρωπον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι οἱ ὑπηρέται δὲν εἶναι ἀνδράποδα ἢ δοῦλοι, δηλ. κτήματα τῶν κυρίων αὐτῶν, ἀλλ' ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ἐκουσίως ἐπὶ μισθῷ ἀναλαμβάνοντες ὑπηρεσίαν τινά. Ἡ δουλεία, ἣτις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατεδίκαζε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς κτηνώδη κατάστασιν, ἀρνούμενη αὐτῷ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, καὶ ἣτις καὶ σήμερον ἐτι διασώζεται παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς λαοῖς, προσβλήθη εἶσα ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, κατὰ μικρὸν ἐξέλιπε τελείως ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν λαῶν. Τὸ εὐαγγέλιον κηρύξαν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδελφούς καὶ τὴν πρὸς πάντας ἀγάπην ὑψιστον καθήκον, ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς δουλείας. Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς, ὅτι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ « οὐκ ἐνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος » (*). Μόνον τοιαύτη, οἷα διὰ τῶν ἀνωτέρω ὀρίζεται, μεταχειρίσις τῶν ὑπηρετῶν εἶναι δίκαια καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. « Οἱ κύριοι, λέγει ἡ Γραφή, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχετε » (Κολασ. δ', 1). Οἱ δὲ ὑπηρέται ὀφείλουσι πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότης πρῶτον σέβας, ὡς ὑπερέχοντας κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν. Δεύτερον πρόθυμον ὑπακοὴν εἰς τὰς διαταγὰς αὐτῶν· δὲν πρέπει δηλ. νὰ ὑπηρετῶσι χάριν τοῦ μισθοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀγάπης κινούμενοι πρὸς ἐκεῖνους, μεθ' ὧν συζῶσιν ἐν τῇ αὐτῇ οικίᾳ καὶ παρ' ὧν ἔχουσι τοσαῦτα εὐεργετήματα. Τρίτον χρηστότητα καὶ πίστιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ. Δὲν πρέπει

(*) Πρὸς Φιλίμονα.

δηλ. μήτε νά πράττωσι τι, τὸ ὅποιον νά δεικνύη δολιότητα πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότας, νά μὴ κοινοποιῶσι τοῖς ἄλλοις τὰ ἰδιαίτερα τοῦ οἴκου, ὅσα εἶναι ἀνάγκη νά μένωσι μυστικά, καὶ νά μὴ νοσφίζωνται ἐκ τῶν τοῖς οἰκοδεσπότηαι ἀνηκόντων πραγμάτων. Τοῖς ὑπηρέταις παραγγέλλει ἡ Γραφή: « Δούλους ἰδίοις δεσπότηαι ὑποτάσσεσθαι, εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδείκνυμένους ἀγαθὴν » (Τίτ. β΄, 9).

§ 48.

Τίνα τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία;

Καθὼς ἐκ τῆς οἰκογενείας οὕτω γεννῶνται καὶ ἐκ τῆς πολιτείας ἰδιαίτερα τίνα καθήκοντα. Πολιτεία ἢ κράτος εἶναι ἡ ὑπὸ κοινούς νόμους ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων ἢ σκοποῦσα α) τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀμοιβαίων δικαιωμάτων καὶ β) τὴν διὰ κοινῆς συμπράξεως προαγωγὴν ἐν γένει τῶν κοινῶν πνευματικῶν τε καὶ ὑλικῶν συμφερόντων. Ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν εἶναι ἀυθαίρετος· εἰς αὐτὴν ὀδηγοῦμεθα ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἐπλάσθη παρὰ Θεοῦ, ἵνα ζῆ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κατάστασις, οὐχὶ δὲ ἡ ἐν τῇ ἀγριότητι, ὅπως τινὲς ἐσφαλμένως ἐδόξασαν (*) Ἄν ἦτο ἡ ἀγρία ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἐν αὐτῇ θὰ ἐτελειοποιεῖτο οὗτος, ἐνῶ τούναντίον συμβαίνει· διότι ὁ ἐν τῇ πολιτείᾳ βίος τελειοποιεῖ καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς ταύτην λοιπὸν προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάστου ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἐξουσία κατὰ ταῦτα ἡ ἐν

(*) Ῥουσό.

ὄνόματι τῶν νόμων ἐνεργοῦσα δὲν εἶναι ἀυθαίρετός τις ἐπι-
 νόησις ἢ σφετερισμός, ἀλλὰ πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως
 καὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας. Οἱ νόμοι ἀπαιτοῦσι τὴν
 ἐξουσίαν. Οἱ νόμοι εἶναι οἱ συγκαταθῶντες τὴν πολιτείαν
 δεσμοί. Πρὸς ὄρισμόν, τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων
 τούτων ἡ πολιτεία ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν,
 τῆς νομοθετικῆς, ἣτις ὀρίζει αὐτούς, τῆς δικαστι-
 κῆς, ἣτις κρίνει κατ' αὐτούς καὶ τῆς ἐκτελεστι-
 κῆς, ἣτις ἐφαρμόζει αὐτούς. Κατὰ ταῦτα οἱ ἄρχοντες, οἱ
 ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγόμενοι καὶ ὀριζόμενοι πρὸς διαχει-
 ρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἢ ἀρχῶν τούτων, δύνανται νὰ διαιρε-
 θῶσιν εἰς νομοθέτας, εἰς δικαστὰς καὶ εἰς ἐκτελεστὰς τῶν
 νόμων, ὧν πρόσταται ὁ βασιλεὺς ἐν ταῖς βασιλευομέναις πο-
 λιτείαις, εἰς πρόεδρος δὲ ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Τὰ
 λοιπὰ μέλη τῆς πολιτείας εἶναι οἱ ἄπλοὶ πολῖται. Ἡ πο-
 λιτεία, εἰς ἣν ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ προπάτορες ἡμῶν,
 καλεῖται καὶ πατρίς.

§ 49.

Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν;

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης ἐπιβάλλει συμφώνως πρὸς
 τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας εἰς τοὺς ἄρ-
 χοντας, δηλ. τοὺς νομοθέτας, δικαστὰς καὶ ἐκτελεστὰς
 τῶν νόμων, ὀρισμένα καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα τῶν
 νομοθετῶν εἶναι 1) νὰ νομοθετῶσι νόμους δι-
 καίους. Ὅταν οἱ νόμοι ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν
 μιᾶς μόνον τάξεως ἀνθρώπων, ἢ ἐν γένει ἤθελον μόνον
 τοὺς μὲν ὠφελῆσει, τοὺς δὲ τῶν πολιτῶν βλάβει, δὲν εἶ-
 ναι ἀληθεῖς νόμοι. Διότι ὁ σκοπὸς τῶν νόμων ἐν τινι πο-

λιτεία είναι αυτό δὴ τοῦτο, ἡ προάσπισις καὶ ἐξασφάλι-
 σις τῶν δικαιωμάτων πάντων τῶν πολιτῶν. 2) Νὰ μὴ
 νομοθετῶσι νόμους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς. Ἄφου
 ἡ πολιτεία σκοπεῖ τὴν προαγωγὴν καὶ τῶν πνευματικῶν
 τῶν ἀνθρώπων συμφερόντων, τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν
 αὐτῶν μόρφωσιν, ἤθελεν ἀντιβαίνει εἰς τὸν προορισμὸν τῆς
 τοῦτου τὸ νὰ διευθύνηται κατὰ νόμους ἀνήθικους. Οὐδέ-
 ποτε διὰ τοῦτο ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐπιβάλη τι ἀνήθικον. Ὁ
 ἀνῆθικος νόμος, ὁ διατάσσων τι ἐναντίον τῆς συνει-
 δήσεως, δὲν ὑποχρεοῖ μάλιστα οὐδένα· διότι ἀνώτερος
 πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ θεῖος, ἠθικὸς νόμος, ὁ διὰ τῆς
 συνειδήσεως μαρτυρούμενος. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀνωτέρα τῶν
 ἀνθρωπίνων νόμων. 3) Νὰ μὴ ὀρίζωσι ποινάς, εἰ μὴ
 μόνον δικαίας, καὶ τοιαύτας, αἵτινες νὰ τείνωσιν
 εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Διότι ἡ ποινὴ
 δὲν ἔχει ἀπλῶς καὶ μόνον σκοπὸν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν
 προσβληθεῖσαν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν
 τιμωρουμένων. Ἄλλως τε ἐν τῷ ὅρισμῳ τῶν ποινῶν καὶ
 ἐν γένει ἐν τῇ μεταχειρίσει τῶν καταδίκων καὶ ὑποδίκων
 δὲν πρέπει νὰ παρορῶνται αἱ ὑπαγορεύσεις τῆς φιλαν-
 θρωπίας, ἣτις οὐδέποτε πρέπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς δικαιο-
 σύνης νὰ χωρίζηται. Τὴν φιλανθρωπίαν πρὸς τοὺς ἐν ταῖς
 φυλακαῖς συνιστᾷ ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. κε', 31
 — 46). 4) Οἱ νόμοι, οὓς θέτουσι, πρέπει νὰ ἴναι σα-
 φεῖς· διότι νόμοι ἀσαφεῖς, οἵτινες διὰ τοῦτο μένουσιν ἄγνω-
 στοί, δὲν εὐθύνουσιν οὐδένα. Τῶν δὲ ἐκτελεστῶν τῶν
 νόμων καὶ δικαστῶν τὰ καθήκοντα εἶναι 1) Νὰ με-
 λετῶσι καλῶς καὶ γινώσκωσι τοὺς νόμους, καθ' οὓς
 θὰ κρίνωσιν ἢ οὓς θὰ ἐφαρμόσωσι. 2) Νὰ μὴ λαμβάνωσιν
 ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς τῶν δοξασίας, ἀλλὰ νὰ

ἐφαρμόζωσι τὸν νόμον κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. 3) Ὅταν οἱ νόμοι ἦναι ἀσαφεῖς ἢ σιγῶσιν ἐντελῶς περὶ τινος ὀρισμένης περιστάσεως, τότε μόνον δύναται ἡ συνείδησις τῶν ἀρχόντων νὰ συμπληροῖ αὐτούς. 4) Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι ἐγκλημα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων.

Τῶν δὲ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν πρῶτον καθήκον εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄρχοντας, καὶ ἰδίως πρὸς τὸν βασιλέα ἢ τὸν προϊστάμενον τῆς πολιτείας. Σεβόμενοι τοὺς ἄρχοντας, σεβόμεθα τὸν νόμον ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε,» λέγει ῥητῶς ἡ Γραφή (Α' Πέτρ. 6', 17). Δεύτερον καθήκον τῶν πολιτῶν εἶναι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦντες πάντα τὰ ὑπὸ τούτων αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, καταβάλλοντες ἰδίως προθύμως τοὺς νομίμους φόρους, ἄνευ τῶν ὁποίων αἱ κοιναὶ ἀνάγκαι τῆς πολιτείας δὲν δύνανται νὰ πληρωθῶσιν. «Ἀπόδοτε,» λέγει ὁ Παῦλος, πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ῥωμ. ιγ', 7—8). Καὶ ὁ Κύριος εἶπεν «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κβ', 1). Ἡ ἀρχὴ ἀπόλλυσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ ὑπακοὴν μόνον. 1ον Ὅταν ἀντιτίθεται αὕτη εἰς τοὺς νόμους, διότι ἡ βᾶσις τοῦ κύριου τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ νόμος. Τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ ἐκτελῇ τὸν νόμον. Ὅταν λοιπὸν δὲν διατάσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, τότε ἡ διαταγὴ αὐτῆς γίνεται μόνον ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀρχοντος θελήσεως ἢ τῆς αὐθαιρεσίας του. Τότε παύει νὰ διατάσῃ ὡς ἀρχὴ. 2ον Ὅταν διατάσῃ ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθίκων,

ἀντικειμένων εἰς τὸ φυσικόν, αἰώνιον δίκαιον ἢ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· διότι ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων ἴσταται ὁ θεὸς ἠθικὸς νόμος. Τότε ἰσχύει τὸ ἀξίωμα· «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε', 29).

Κοινὸν δὲ καθήκον ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων εἶναι ἢ πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πατρίδα ἀγάπη ἢ ὁ πατριωτισμὸς. Πάντες δηλαδὴ ὀφείλουσι ἴον νὰ ἀποφεύγωσιν αὐτοὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προξενήσῃ ζημίαν εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι μόνον ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι δύναται νὰ εὑρεθῇ καὶ τὸ ἀτομικόν, τούναντίον δέ, ὅταν τὰ κοινὰ κακῶς βαίνωσι καὶ τὰ ἰδιαιτέρα συμφέροντα ἐκάστου τῶν πολιτῶν πάσχουσι· ἴον ὀφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ἀγωνίζωνται κατὰ πάσης παρ' οἴουδῆποτε ἐπιχειρουμένης πράξεως κοινῶς ἐπιζημίου, ὑπερασπίζοντες τὴν πατρίδα τῶν κατὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ καὶ δι' αὐτῆς τῆς θυσίας τοῦ αἵματός των· καὶ ἴον νὰ συντελῶσι τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς πατρίδος πράττοντες προθύμως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς. Τοιοῦτος πατριωτισμὸς ἐμεγάλυνε καὶ ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις καὶ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἡ ἰδιοτέλεια τῶν πολιτῶν ἐπήνεγκε τούναντίον πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὴν παρακμὴν τῶν ἐθνῶν. Ὄφειλει μὲν ὁ χριστιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς συμπολίτας του κατὰ πρῶτον λόγον.

§ 50.

Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα;

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ κράτος ἢ τὴν πολιτείαν· εἶναι μέλος καὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἔχει ὡς τοιοῦτος ἰδιαίτερα τίνα καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκκλησίας. Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἢ σκοποῦσα τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἢ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν αὐτῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ ἐκκλησία, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν, ὅπως διευθύνωσιν αὐτὴν καὶ ἐφαρμόζωσι τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν. Οὗτοι εἶναι οἱ λειτουργοὶ ἢ κληρικοί, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καλοῦνται πιστοὶ ἢ λαϊκοί. Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς ἐκκλησίας πηγάζουσιν ἀναγκαίως τὰ ἑξῆς καθήκοντα.

Τὸ καθήκον τῶν κληρικῶν εἶναι νὰ ἐκπληρῶσιν εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως τὰ ἔργα τῆς λειτουργίας των. Ἰον διδάσκοντες τὸν λαὸν τὰς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου, ῥον ἐκτελοῦντες τὰς ὀρισμένας τελετὰς τῆς λατρείας, καὶ βιν διοικοῦντες τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐπιτύχη, ὀφείλουσι πρῶτον νὰ ἦναι κάτοχοι τῆς ἀναγκαίας παιδείας. Τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως ἔργον διδασκάλου τοῦ λαοῦ. Πῶς λοιπὸν δύνανται νὰ διδάξωσιν οἱ κληρικοί, ἐὰν δὲν ἦναι αὐτοὶ δεδιδασμένοι; Ὁ Παῦλος

ἀπαιτεῖ ῥητῶς ἵνα ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἦναι «διδακτικός» (Α' Τιμοθ. γ', 3), καὶ «ἀντέχεται τοῦ κατὰ τὴν διδασχὴν λόγου, ἵνα δυνατὸς ἦ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν» (Τιτ. α', 7). Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν Γραφὴν κυριώτατον ἔργον τοῦ λειτουργοῦ. Πῶς δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο, ἀμαθὴς ὢν; Διὰ τοῦτο καὶ ἐκκλησία καὶ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου. Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνδιαφέρεται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι τι ξένον αὐτῇ (πρβ. § 48). Δεύτερον ὑφείλει ὁ κληρικὸς νὰ παρέχῃ τὸν βίον τοῦ τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Πρέπει κατὰ τὸν αὐτὸν Παῦλον νὰ ἦναι «ἀνεγκλήτος καὶ ἀνεπίληπτος» (αὐτόθι). Ἄλλως τίνα δύναμιν θὰ ἔχωσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὅταν διδάσκη μὲν, μὴ πράττῃ δέ; Τὸ προσὸν μάλιστα τοῦτο τῆς ἀρετῆς εἶναι τῷ κληρικῷ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Εἶναι πολλῶ προτιμότερος ὁ ἀμαθὴς μὲν ἀλλὰ χρηστὸς κληρικὸς, τοῦ σοφοῦ μὲν ἀλλὰ φαύλου. Ὁ τελευταῖος ἕνεκα τῆς διαφθορᾶς αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἄχρηστος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τῶν δὲ λαϊκῶν καθήκοντα εἶναι νὰ σέβωνται τοὺς νόμους καὶ κανόνας τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐκκλησίαν (Φιλιππ. β', 12, Β'. Θεσσαλ. γ', 14), διότι ἄνευ τοῦ σεβασμοῦ τούτου ἀπειλεῖται αὐτὴ ἡ συντήρησις τῆς ἐκκλησίας, νὰ ἀκροῶνται προθύμως τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ νὰ μετέχωσι τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, πρὸς δὲ νὰ τιμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας. Κοινὰ δὲ ἀμφοτέρων καὶ τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν καθήκοντα εἶναι νὰ δεικνύωσι

1) πίστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Οὐδέποτε ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς χάριν συμφέροντος νὰ ἐγκαταλίπη τις τὴν ἐκκλησίαν (Ἑβρ. ι', 23 Ἐφες. δ', 14). Ἡ ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἔγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀγνωμοσύνη πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψαν τὸν ἀποστατοῦντα. 2) Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν βλέπων τις κινδυνεύουσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀδιαφορῇ ἢ οὐδόλως μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξαπλώσεώς της, δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν ἀληθῆ ἀγάπην. 3) Τρίτον καθήκον πάντων τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ σπουδάσωσι τὸ κατ' αὐτοὺς πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας, πρὸς ἐπιτυχέστεραν ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν, ὀφείλει πᾶς ἀληθῆς χριστιανὸς νὰ ἀσπάζεταιται προθύμως καὶ ἐνισχύῃ, ἐργαζόμενος ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δαπανῶν προθύμως ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως εὐπρεπῶν ναῶν καὶ τῆς ἀξιοπρεποῦς ἐκπαιδεύσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ κλήρου.

Γ'.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

§ 51.

Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς; καὶ πῶς διαιροῦμεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα;

Ἡ θεία εἰκὼν ἢ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἣν τιμῶμεν ἐν τῷ πλησίον καὶ δι' ἣν ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ἐνυ-

πάρχει καὶ ἐν ἡμῖν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ἀγάπην καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς. Ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολὴ ἢ ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον προϋποθέτει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ταύτην λαμβάνει ὡς μέτρον ἐκείνης, λέγουσα: «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.» Ἐχομεν λοιπὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα. Ἄλλ' ἵνα ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ἦναι ἀληθῆς καὶ ὀρθή, δεόν νὰ ἦναι ἔλλογος καὶ δικαία. Εἶναι ἔλλογος, ὅταν ἀγαπῶμεν ἐν ἡμῖν ὅτι εἶναι ἄξιον ἀγάπης, καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του. Τὸ πνεῦμα λ. χ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν πλείστορον τοῦ σώματος. Ἐλλόγως ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ὁ μετριοφρων, δηλ. ὁ μὴ ὑπερτιμῶν τὰ ἑαυτοῦ προτερήματα καὶ ὁμολογῶν τὰς ἐλλείψεις του, ἄλογος τὸναντίον εἶναι ἢ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη τοῦ ἀλαζόνος καὶ ὑπερηφάνου, τοῦ ὑπερτιμῶντος τὰ προτερήματά του καὶ μὴ ὁμολογοῦντος τὰς ἐλλείψεις του. Ἡ ἀλαζονεία εἶναι κουφότης. Δικαία δὲ εἶναι ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ὅταν μὴ προσκρούῃ εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν, ὅταν μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους ὀφειλομένην ἀγάπην ἡμῶν. Ὅταν ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ἦναι ἄλογος, ἄμετρος καὶ ἀδικος, τότε κατανατᾷ εἰς τὴν φιλαυτίαν ἢ τὸν ἐγωϊσμόν. Γὰρ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα δυνάμεθα κατὰ τὰ πολυτιμώτατα ἀγαθὰ παντὸς ἀνθρώπου τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν νὰ διαιρέσωμεν εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν ἡμῶν, καὶ εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν ἡμῶν.

§ 52.

Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν;

Τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἶναι ἡ διατήρησις αὐτῆς. Ὀφείλομεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν νὰ ἀποφεύγωμεν, νὰ μεταχειρίζομεθα δὲ πᾶν μέσον νόμιμον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Τὸ καθήκον τοῦτο περιέχεται ἐν τῇ ἐντολῇ «Οὐ φονεύσεις.» Καθὼς δὲν δικαιούμεθα νὰ φονεύσωμεν ἄλλον τινά, οὕτως οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς πλάσματα καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τοιοῦτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὸ θεῖον πλάσμα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἐν ἡμῖν. Εἰς τὸ καθήκον τοῦτο ἀντιβαίνει πᾶσα παραμέλησις τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἡ ἐξ ἀπελπισίας καὶ ἀηδίας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀπαλλαγῆς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν καὶ καθηκόντων. Ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀχαριστίαν ἀσέβειαν μὲν, διότι ἐνῷ ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸς εἰς τὴν θείαν ταύτην θέλησιν ἀντιτασσόμενος, ἀφαιρεῖ αὐτὴν ἀχαριστίαν δὲ, διότι καταστρέφει μέγιστον ἀγαθόν, ὅπερ ὁ πλάστης ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ. Πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους του καὶ τὴν πατρίδα του, οἵτινες παρ' αὐτοῦ προσεδόκων δικαίως ἀγαθὰ, ἀδιαφοροῖαν. Πόσον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐθεώρησε πάντοτε

φοβερόν ἔγκλημα τὴν αὐτοκτονίαν, δεικνύεται ἐκτοῦ ὅτι στερεῖ τοὺς αὐτόχειρας πάσης ἐπικηδείου τιμῆς. Τὰ ἄγοντα πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν συνήθως εἶναι 1) ἀκόλαστος βίος καὶ ἄσωτος. Αὐτοκτονοῦσι συνήθως ἄνθρωποι, οἵτινες παραδοθέντες τυφλῶς καὶ κτηνωδῶς εἰς ἀπολαύσεις παντὸς εἶδους, καταστρέφουσι καὶ τὴν ὑγίαν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν περιουσίαν των, καὶ ἐπὶ τέλους αἰσθάνονται ἢ ἀπελπισίαν, διότι ἀπώλεσαν τὰ μέσα, ἵνα ἐξακολουθήσωσι τὸν πρότερον βίον των, ἢ ψυχικὴν ἀδημονίαν τυπτόμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἢ ἀηθίαν καὶ κόρον τοῦ βίου. Ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρετῇ ἐν γένει βίος σώζουσιν ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, καθιστῶντα τὸν βίον ἡμῶν φαιδρόν. 2) Ἀχαλίνωτα πάθη φθόνου, ὀργῆς, ζηλοτυπίας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνειθίζωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ κρατῶμεν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρμῶν ἡμῶν. 3) Δειλία πρὸς τὰ δυστυχήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀσκήσῃ ἐαυτὸν ἐν ταῖς στερήσεσι καὶ νὰ σπουδάξῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γενναιοψυχίαν ἐκείνην, ἣτις θαρραλέως προσβλέπει πρὸς πᾶν δυστύχημα. Γενναιοψυχίαν ἐν τοῖς δυστυχήμασιν ἐμπνέει ἰδίως ἢ εὐσέβεια· διότι ὁ εὐσεβὴς πεποιθὼς, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰ πάντα, καὶ οὐδὲν ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ δύναται νὰ γίνῃ, δέχεται ἀγογγύστως τὰ δυστυχήματα ὡς πατρικᾶς τιμωρίας καὶ ὑπομένει ἐλπίζων σωτηρίαν. Μόνον πρέπει νὰ κρίνηται ἐπιεικῶς ἡ αὐτοκτονία, ὅταν προέρχεται ἐκ διαταράξεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων. Ἄλλως χαρακτηρίζεται δικαίως αὕτη ὡς ἔσχατον ἔγκλημα. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἔγκλημα ἢ ἐξ ἀηθίας καὶ ἀπελπισίας ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ καθήκον τὸ διατη-

ρεῖν τὴν ζωὴν, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περιστάσεις ἐν τῷ βίῳ, καθ' ἃς καθήκον εἶναι τὸ θυσιάσειν τὴν ζωὴν. Τοιαῦται περιστάσεις εἶναι· 1ον Ὅταν κινδυνεύῃ διὰ τῆς διασώσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν ἡ ἀρετὴ ἡμῶν. Ἐὰν βιαζόμενος νὰ πράξω ἀθέμιτόν τινα πρᾶξιν, ἀπειλῶμαι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν, ὀφείλω, ἐὰν σέβωμαι τὴν ἀρετὴν ἢ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ θεῖον θέλημα, νὰ προτιμήσω τὸν θάνατον. Οὕτως ἀπέθνησκον οἱ μάρτυρες, ἵνα μὴ θυσιάσωσι τοῖς εἰδώλοις καὶ μὴ ἀρνηθῶσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. 2ον Ὅταν ἡ πατρις ἢ ἡ ἐκκλησία κινδυνεύωσι καὶ ἦναι ἀνάγκη διὰ τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν νὰ ὑπερασπίσωμεν αὐτάς. Τὸ θνήσκειν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος δικαίως θεωρεῖται ἐνδοξότατος θάνατος, διότι δὲν ὑπάρχουσι τῷ ἀνθρώπῳ πολυτιμότερα κτήματα τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. 3ον Ὅταν ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἄλλων, ἰδίως τῶν οικείων, κινδυνεύῃ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἣτις δέον νὰ ἐμφορῇ τὸν ἀληθῆ χριστιανόν. «Μεῖζονα ταύτης ἀγάπην, λέγει ἡ Γραφή, οὐδεὶς ἔχει ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε', 13).

§ 53.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν;

Δὲν ἀρκεῖ νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὀφείλομεν καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὰς τε σωματικὰς καὶ πνευματικὰς ἡμῶν δυνάμεις. Ἡ κατ' ἀμφοτέρα τελειοποίησις εἶναι καθήκον ἡμῶν. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς τοῦ σώματος ὀφείλομεν νὰ φροντί-

ζωμεν, διότι μόνον ἀκμάζον καὶ εὖ ἔχον, δύναται τοῦτο νὰ χρησιμεύῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον τῆς ψυχῆς, καὶ διότι νοσοῦντος τοῦ σώματος νοσεῖ ἀναγκαίως καὶ ἐξασθενεῖ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τὸ σοφὸν λόγιον Ἰγίης νοῦς ἐν ὑγιεῖ σώματι (*mens sana in corpore sano*). Ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος κατορθοῦται, ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτὴν καὶ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὠφελήσῃ αὐτήν. Τὰ βλάπτοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ ὀλιγορρία πρὸς τὴν ὑγείαν, ἡ μαλθακότης, ἥτις ἐξασθενούσα τὸ σῶμα καθιστᾷ αὐτὸ εὐπρόσβλητον εἰς τὰς νόσους, τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὁποῖα εὐκόλως συγκινοῦσι καὶ διαταράττουσι τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν, ἡ ἀκολασία, ἥτις ἐξαντλεῖ τὰς δυνάμεις, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ ὑπερβολικὴ ἐργασία ἢ ἡ ἀργία καὶ ὀκνηρία καὶ ἡ ἀκαθαρσία ἡ δεικνύουσα συνήθως καὶ ψυχῆς ἀκαθαρσίαν καὶ εὐτέλειαν. Τὰ δὲ κρατύνοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ προσοχὴ περὶ τὴν ὑγείαν, ἡ σκληραγωγία καὶ ἐν γένει ἡ ἀσκήσις τοῦ σώματος, ἡ ἐπιτυγχανομένη μάλιστα διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια καὶ σωφροσύνη, ἡ ὀλιγοφαγία καὶ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία καὶ φιλοπονία, ἡ μετὰ μέτρου καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀνάλογος ἐργασία καὶ ἡ καθαριότης, ἡ ἐλέγχουσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ψυχῆς καθαρότητα καὶ εὐγένειαν. Ἡ ἀσκήσις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος εἶναι μὲν πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἄνδρας ἀναγκαία, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὰς βαρεῖας αὐτῶν ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ στερῶνται αὐτῆς, διότι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ δύνωνται νὰ ἀντέχωσιν εἰς

τούς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν, καὶ διότι μόνον ὑπὸ ὑγιῶν μητέρων γεννῶνται ῥωμαλέα καὶ εὖ ἔχοντα τέκνα. Διὰ ταῦτα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἐπιμελῶνται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς γυμναστικῆς, πρέπει μόνον ἢ γυμναστικὴ χάριν αὐτῶν νὰ ἦναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδιορρυΐαν τῶν γυναικῶν. Ἐὰν μεθ' ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἤθελε πάθει ἡ ὑγεία ἡμῶν, ὀφείλομεν νὰ μεταχειρισθῶμεν πάντα τὰ μέσα τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

§ 54.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν;

Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου. τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, καθ' ὃ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Διὰ τοῦτο ἡ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ φροντίς πρέπει νὰ θεωρηταὶ πολὺ σπουδαιότερα τῆς περὶ τοῦ σώματος. Τὴν ἄπειρον ἀξίαν τῆς ψυχῆς ἐκφράζει ὁ Κύριος, λέγων· «Τί ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ;» (Ματθ. 16', 26). Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν ἢ καρδίαν, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα. Ἡ τοῦ νοῦς λέγεται θεωρητικὴ ἀνάπτυξις, ἡ τῆς καρδίας πρακτικὴ. Ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ νοῦς πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ ἢ ἀμβλύνῃ αὐτόν, νὰ ζητῇ δὲ ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ δξύνῃ αὐτόν. Πρὸς φωτισμὸν τοῦ νοῦς συντείνει τὰ μέγιστα ἡ παιδεία, ἢς σπουδαιότατον μέρος εἶναι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν παιδείαν, ἡ φιλομάθεια εἶναι καθήκον

ἡμῶν. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ πρέπει νὰ συνδέηται καὶ συμβαδύζῃ πάντοτε καὶ ἡ μόρφωσις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Διότι πεφωτισμένος νοῦς ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβής. Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ πληρῶσιν αἰσθητήματα εὐγενῆ καὶ γενναῖα, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἔρως πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τότε ἔχει τις διαμεμορφωμένην καρδίαν καὶ θέλησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν ταύτην τῆς θελήσεως συντελεῖ τὰ μέγιστα ἡ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καλὴ ἀνατροφή καὶ ἐκπαίδευσις, ἡ στηριζομένη ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθόν ἐμπνέει καὶ ἡ καλλιτεχνία, πρὸ πάντων ἡ μουσική· διότι τὸ καλόν εἶναι συγγενές τοῦ ἀγαθοῦ καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν, ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει ἡμῖν τὰς θείας τελειότητας, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ κάλλους. Ὁ ἀγαπῶν τὸ καλόν ὑφοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐμπνέεται ὑπὸ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγαθόν.

§ 55.

Πῶς ἐφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ κалоῦ ἡμῶν ὀνόματος;

Πρὸς τὴν ζωὴν πολὺτιμον κτήμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ τιμὴ, ἢ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψις. «Φρόντισον, λέγει ἡ Γραφή, περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γὰρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσοῦ» (Σειράχ μ', 12). Καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἄνευ τῆς τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· ἐκ τῆς τιμῆς δὲ ἐξαρτᾶται

καὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια καὶ πρόοδος ἡμῶν ἐν τῷ βίῳ· διότι τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ὅταν παρὰ πάντων περιφρονώμεθα καὶ θεωρώμεθα ὑποκτοι; Ἔχομεν λοιπὸν καθήκον νὰ φροντίζωμεν περὶ αὐτῆς, ἢ νὰ ὦμεν φιλότιμοι. Τῆς παρὰ τῶν ἄλλων τιμῆς ἀπολαύομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τοὺς ἐπαίνους αὐτῶν, ἀλλὰ πράττοντες ἄξια τιμῆς, ὄντες εὐσεβεῖς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλάνθρωποι, ἐν γένει ἐνάρετοι. Ὀφείλομεν δὲ τὴν τιμὴν ἡμῶν προσβαλλομένην νὰ υπερασπίζωμεν ἢ υπεράσπισις ἕμως αὕτη πρέπει νὰ γίνηται μετὰ τῆς προσηκούσης μετριοπαθείας, φιλάνθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Μόνον διὰ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας δυνάμεθα νὰ κερδήσωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐνῷ ἡ μεγαλαυχία καὶ ἀλαζονεία, ἧτις εἶναι κουφότης, καταστρέφει αὐτήν. Ἄνευ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἡ φιλοτιμία μεταβάλλεται εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι τὸ ζητεῖν τὴν παρ' ἄλλων τιμὴν διὰ παντὸς μέσου καὶ δι' ἀδίκων πολλάκις καὶ ἀνηθίκων ἢ ἐξευτελιστικῶν πράξεων, διὰ τοῦ ψεύδους, τῆς κολακείας, τῆς συκοφαντίας, τῆς καταθλίψεως τῶν ἄλλων. Τύπος φιλοδοξίας ἦσαν οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες, καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἐφίλουσαν τὴν πρωτοκλισίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ νὰ καλῶνται ῥαββί, ῥαββί (Ματθ. ιγ', 6).

§ 56.

Πῶς οφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀγαθῶν καὶ νὰ διχχειρίζομεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν;

Πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀναπτύσσεσθαι ἔχομεν ἀνάγκην

πολλῶν μέσων. Ἐχομεν διὰ τοῦτο καθήκον νὰ ἐργαζώμεθα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων τούτων καὶ διατήρησιν αὐτῶν. Ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν τούτων ἀναγκαίων εἶναι ἡ ἐργασία. Ἴνα ἡ ἐργασία ἦναι ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη πρέπει πρῶτον νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ νὰ μὴ ἦναι ἐξευτελιστική. Πᾶσα ἐργασία, ἣτις ἤθελεν ἐξευτελιζει τὸν ἀνθρώπον, καὶ ἤθελε καταβιάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν κτηνῶν, εἶναι ἀποδοκιμαστέα. Δεύτερον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ μὴ ἦναι ἠθικῶς ἐπιβλαβής, ἢ νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἠθικὴν διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις. Ἐργαζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ ἠθικῇ ἡμῶν βλάβῃ, ἐργαζόμεθα ἀσκόπως. Ἐπειτα τὸ κακὸν ὀφείλομεν νὰ μισῶμεν καὶ ἀποφεύγωμεν, καὶ εἰάν ἤθελε προσφέρει ἡμῖν ὕλικὰς ὠφελείας. Τὸ καθήκον ὑπαγορεύει ἡμῖν τοῦτο. Τρίτον ἡ ἐργασία οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀνήθικος, ἀλλ' οὐδὲ ἀνηθικῶς καὶ ἄνευ τιμιότητος νὰ γίνηται. Σπουδάζοντες καὶ μογθοῦντες ἵνα πορισθῶμεν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ ἠθικὸν καθ' ἑαυτὸ ἔργον εἰάν ἐπαγγελλώμεθα, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο ὡς τίμιοι ἀνθρώποι, μηδένα ἀδικούντες. Ἡ κλοπὴ καὶ πᾶσα βλάβη τοῦ πλησίον πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν τοῦ χριστιανοῦ. «Ὁ κλέπτης μηκέτι κλεπτέτω, λέγει ἡ Γραφή, μᾶλλον δὲ κοπιᾷτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδοῦναι τοῖς χρείαν ἔχουσιν» (Ἐφεσ. δ', 28). Τέταρτον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ἵνα μὴ καταπονῇ ἡμᾶς καὶ φθείρῃ τὴν ἡμετέ-

ραν ύγειαν. Διότι τοιαύτη εργασία αποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ πλήρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Ἡ ἀργία εἶναι ἀμάρτημα, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ καθήκον, τὸ ὅποσον ἔχομεν τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς τελειοποιήσεως αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὁρθῶς εἶπεν ὁ Παῦλος· «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ἡ ἀργία ἄγει εἰς πᾶν εἶδος ἐγκλημάτων. Ἡ ἀργία, ἔλεγον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ἐν δὲ τῇ διαχειρῆσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ἐφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀστωτείαν, ἅτινα εἶναι ἀδικήματα καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκείων ἡμῶν, ἀσπαζόμενοι τὴν οἰκονομίαν, δαπανῶντες ὀηλαδὴ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἡμῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς ἡμῶν θέσεως.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

§ 57.

Πῶς δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ;

Ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἀφοῦ ἐθέσαμεν ἐν τῷ Α' μέρει, τῷ Γενικῷ, τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, ἀνεύρομεν δὲ ὡς ἠθικὸν νόμον, καθ' ὃν ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις του καὶ ἐν γένει τὴν συμπεριφορὰν του, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀγάπην, καὶ ὠμιλήσαμεν περὶ καθήκοντος, δικαιοῦματος, συνειδήσεως, ἐλευθέρως θελήσεως καὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, ἐξεθέσαμεν ἔπειτα ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει, τῷ Εἰδικῷ, τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν, τὰ πηγάζοντα ἐκ τοῦ ἠθικοῦ ἐκείνου νόμου. Ἐν τῷ νόμῳ ἐκείνῳ στηρίζεται κατὰ ταῦτα καὶ συγκεφαλαιοῦται ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ. Ἀγάπα τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, ἰδοὺ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἰδοὺ τὸ πῶς ὀφείλεις ὡς χριστιανὸς νὰ ζῆς, ἰδοὺ ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ κανονίζῃ τὰ ἔθνη σου! Εἶθε νὰ πράττῃς τοῦτο!

ΤΕΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ
ΤΗΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Τί είναι χριστιανική ἠθική; § 2. Τίς ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς; § 3. Πῶς διαιροῦμεν τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν;

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ 4. Τίς ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον; § 5. Τίς ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων, καὶ πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; § 6. Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ἠθικὸς νόμος; § 7. Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα; § 8. Πῶς διακρίνονται τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν ἀξίαν; § 9. Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα; § 10. Τί εἶναι δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία; § 11. Τί εἶναι ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης; § 12. Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέση τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν

καθηκόντων; § 13. Τί είναι συνείδησις; § 14. Τί είναι ἡ ἐλευθέρα θέλησις; § 15. Ἡ ἁμαρτία ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; § 16. Τί είναι κα-
ταλογισμὸς τῶν πράξεων; § 17. Τί είναι ἀρετή; § 18. Εἶναι δυνατὴ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελεία ἀρετή; § 19. Τί
εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ κρατύνοντα αὐτήν;

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ
ΘΕΟΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΑΙΣΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ.

Α΄.

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20. Τί είναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία; § 21. Τί
εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν; § 22. Τίνα τὰ ἀποτελέ-
σματα τῆς πίστεως; § 23. Ὅποια εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς
τὸν Θεὸν πίστις; § 24. Τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς ὑπὲρ τῆς
πίστεως ζήλος; § 25. Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει;
§ 26. Τί είναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη; § 27. Ποία
ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθὴς; § 28. Τίνα εἶναι
τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ; § 29. Τί είναι
ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν; § 30. Τί είναι προσευχὴ ἢ λα-
τρεία; § 31. Τί είναι κοινὴ προσευχὴ καὶ τί ἑορταί;
§ 32. Πῶς πρέπει νὰ μεταχειρίζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ
Θεοῦ καὶ τί είναι ὄρκος;

B'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

§ 33. Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον; § 34. Τίς εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη; § 35. Τίνα εἶναι τὰ ἀντίθετα τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ; § 36. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον; § 37. Τί εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ πλησίον καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία; § 38. Πόσον σπουδαῖον καὶ ἱερὸν εἶναι τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου; § 39. Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τούτῳ; § 40. Ἄρκεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ πλησίον, ἢ τί εἶναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία; § 41. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ὑπόληψιν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον; § 42. Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον; § 43. Τί εἶναι τὸ καθήκον τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους φιλαληθείας καὶ εὐλικρινείας; § 44. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ τί εἶναι γάμος; § 45. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων; § 46. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς; § 47. Τίνα εἶναι τὰ πρὸς ἀλλήλους τῶν οἰκοδεσποτῶν καὶ ὑπηρετῶν καθήκοντα; § 48. Τίνα τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία; § 49. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν; § 50. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα;

Γ.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

- § 51. Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πῶς διαίρουμεν τὰ καθήκοντα ταῦτα; § 52. Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν; § 53. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν; § 54. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν; § 55. Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος; § 56. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

- § 57. Πῶς δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ ἐλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ;

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΝ ΤΟΥ 1886

Ἄριθ. 538.

Πραγματικῶς ἀλλὰ ἀπὸ τὴν
 ἰσχυρὰν καὶ ἀνὰ τὴν οὐρανὸν
 πρὸς ἄλλους — διαφορῶν.
~~ἐπισημασθέντων τὰ ἀσχημον~~
 ὁ οὐρανὸς ἰσχυρῶς ἔχειν καὶ
 ἀπὸ τῆς ἀπολύτου οὐρανόθεν.
 Διαδορῶν
 καὶ ἐπισημασθέντων τὸν ἐν δρόμῳ
 ἐπισημασθέντων τῆς θεᾶς ἡμῶν οὐρανόθεν.
 οὐρανός.

3
 Κωνσταντίνου
 Κωνσταντίνου
 1

6
 Κωνσταντίνου
 Ἐν Ἀθήναις
 Ἀθῆναις τῆς 13ης Μαρτίου
 Κωνσταντίνου
 9

